P 365(2)

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

1983 | 5

ORSZÁGOS
KÖNYVTÁRÜGYI TANÁCS -
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

Kölcsönözhető
OT

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

A szerkesztő bizottság elnöke:
Papp István

Szerkesztő bizottság:
Balázs Mihály, Balázs Sándor,
Fekete Gézáné, Földi Tamás,
Gál Andorné, Gálné Ballagi Ágnes,
Héberger Károly, Horváth Tibor,
Katsányi Sándor, Kováts Zoltán,
Kulcsár Péter, Ruzsás Lajosné,
Szente Ferenc, Szurmay Ernő,
Vályi Gábor, Zircz Péter

Felelős szerkesztő:
Gerő Zsoltné

Szerkesztő:
Kovács Katalin

Szerkesztőség:
1827 Budapest VIII., Múzeum u. 3.
Telefon: 134–000/272 m.

Megjelenik kéthavonként
Példányszáma: 1000
Egyes szám ára: 24,– Ft
Évi előfizetési díj: 144,– Ft

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető
a postahivatalokban
és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(Budapest 1900
Telefon: 180–855)
Csekkszámlaszám: 215–96.162

Külföldre előfizethető
a Kultúra
Könyv és Hírlap
Külkereskedelmi Vállalatnál
(Budapest P.O.B. 149
1376)

Kiadja a Népművelési Propaganda Iroda
Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Készült az NPI nyomdájában
10,01 A/5 ív terjedelemben
Felelős vezető: Vymeták Ferenc
9764/83

Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a Könyvtártudományi és Módszertani Központ folyóirata

KÖNYVTÁRKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS

ISBN 963 201 225 9
HU ISSN 0023–3773
Index: 26-408

29. ÉVFOLYAM
1983. 5. SZÁM

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

TARTALOM

HORVÁTH Tibor
Bevezető 453

FUTALA Tibor – HORVÁTH Tibor – PAPP István
Együttműködés vagy rendszerszervezés? 455

ZSIDAI József
A könyvtárközi együttműködés alapelvei és alaptényezői 471

VAJDA Erik
Szabványosítás – az együttműködés feltétele, együttműködés – a szabványosítás értelme 478

HEGEDŰS Péter
A könyvtárak közötti együttműködés egyes közgazdasági aspektusairól 484

MAZGON Sándor
Az adatátvitel lehetőségei és korlátai Magyarországon 489

ARATÓ Antal
A tanácsi közművelődési könyvtár, mint a területi együttműködés menedzsere a középvárosokban 516

FOGARASSY Miklós
Szempontok a közgyűjtemények együttműködéséhez 525

STRAUB Elek
Együttműködés a társadalom és a gazdaság vezetésének információellátásában 529

DÖRNYEI József
Kapcsolat a statisztikai információs rendszerrel 537

KOVÁTS Zoltán
Visszatekintés az együttműködésen alapuló nemzeti modell sorsára 547

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE 551

Summary 552

Zusammenfassung 554

Резюме 557

E számunk szerzői: ARATÓ Antal (OSZK–KMK), DÖRNYEI József (KSH), FOGARASSY Miklós (OSZK–KMK), FUTALA Tibor (OMIKK), HEGEDŰS Péter (MKKEKK), HORVÁTH Tibor (ELTE Könyvtártudományi Tanszék), KOVÁTS Zoltán (ny. egyetemi könyvtárigazgató), MAZGON Sándor (Posta Kísérleti Intézet), PAPP István (OKT), STRAUB Elek (KSH), VAJDA Erik (OMIKK), ZSIDAI József (NIMEKK).

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

BEVEZETŐ

Aligha van időszerűbb téma az együttműködésnél könyvtári és tájékoztatási rendszerünkben. Meg kell barátkoznunk azonban azzal a gondolattal, hogy a továbbiakban együtt fogunk élni az együttműködés problémáival, mint szakmai gondolkodásunk lényeges összetevőivel. Azért is, mert a kölcsönhatások, kapcsolatok elemértékűek egy rendszer összetevői között, ugyanolyan fontosságuk van, mint a rendszert alkotó intézményeknek. Célszámunk egy ilyen újfajta könyvtárszemlélet kialakítását kívánja erősíteni azzal a nem titkolt szándékkal, hogy ennek a látásmódnak, a problémákat magasabb szervezettségi szinten felvető gondolkodásnak híveket szerezzen. Hagyományosan ugyanis csak az egyes intézmények, de legfeljebb hálózatok, régiók vagy szakmák kereteiben voltunk képesek kérdéseinket és válaszainkat felvetni vagy megfogalmazni. A magasabb szervezettségi szint nem más, mint a tájékoztatásügy egésze. Ez a bonyolult szervezet, vagyis az *egész*, más kérdéseket vet fel, mint az alkotó elemek külön-külön, és más fogalmakkal lehet az egész kérdéskört leírni és megérteni.

Az új szemlélet megértéséhez, hadd hozzam példának a kapcsolatokat életben tartó, azokat éltető, központinak nevezett szolgáltatásokat. Ezek eddig úgy éltek tudatunkban, mint valamely könyvtár része, osztálya; megítélésüket is ez az alacsony besorolás szabta meg. Most pedig szinte olyan súlyt kapnak a rendszer egészében, mint az intézmények összessége. Aki a rendszert működő egésznek tekinti, aligha tartja ezt túlzásnak.

Igyekezetünk szerint, az együttműködés kérdéseit ezen a magasabb szervezettségi szinten kívántuk tárgyalni, mert a kooperáció ezen a szinten vizsgálható és érthető meg igazán. S ha most az olvasó felteszi a kérdést, sikerült-e az együttműködés témáját maradéktalanul ilyen keretekben megvitatni, akkor a válasz csak az lehet, hogy törekvéseink nem jártak teljes sikerrel. Mind a téma, mind a tét nagysága olyan, hogy nem vállalkozhat egyetlen folyóiratszám perfekt megoldást nyújtani. Recepteket pedig nem állt szándékunkban adni. A probléma tisztázásához azonban, bizodalmunk szerint hozzájárultunk. Elsősorban azzal, hogy a kérdéskört igyekeztünk súlyozni, szakítva azzal a gyakori szemlélettel, mely szerint minden egyaránt fontos.

Természetes, hogy az együttműködés vonzáskörébe esik számos olyan, nem is a mi szakmánk illetékességébe eső terület, amely hatással van saját fejlődésünkre. Tudjuk például, hogy az együttműködés annyira és úgy tud kialakulni, amennyire az intézményközi kommunikáció ezt lehetővé teszi. Kommunikálni pedig csak megfelelő technikával lehet. Ezért kértük meg *Mazgon* Sándort, adjon számunkra áttekintést arról, milyen lehetőségeink vannak egyáltalán ezen a téren és mi várható. Kitűnő összegzésében még arra is kitért – tartózkodóan, nem vitatkozva, hanem tényként közölve –, hogy nálunk még bizo-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

nyos kódok kialakításában sincs minden rendjén. (Tanulmányának második részével, amely a várható fejlődéssel foglalkozik, a Könyvtári Figyelő egyik későbbi számában találkozhatunk majd.)

Azt is tudjuk régóta, hogy a tájékoztatás országos rendszere jóval túlnő saját szakmánkon, és hogy nem maradhatunk elszigetelve ebben a nagyobb rendszerben. A használó integráltan kíván tájékozódni, ezért kell tudni, mit tesznek a társintézmények. Ennek jegyében kértünk tanulmányt nemcsak *Fogarassy* Miklóstól a közgyűjtemények összedolgozásáról, hanem *Dörnyei* Józseftől és *Straub* Elektől is, akik a statisztikai, illetve az államigazgatási tájékoztatásról szóltak. Külön öröm, hogy ennek kapcsán elvi-elméleti problémák is felvetődtek. Reméljük, e két tanulmányt mások fogják folytatni a jövőben, szélesítve és gazdagítva saját ismereteinket.

Saját házunk táját járja körül a többi írás. Ezek mind stílusban, mind felfogásban nagyon különbözőek, a konklúziók pedig nem is mindig összecsengők. Egy dolog azonban bizonyos: leírásaik alapján pontosabb diagnózis állítható fel, közelebb juthatunk az okok felderítéséhez, s talán itt-ott megcsillan valami a kibontakozásból is.

Három-négy tanulmány és a külföldi gyakorlatról szóló beszámolók főleg terjedelmi okokból nem kerülhettek a jelenlegi számba. Ezeket a Könyvtári Figyelő következő számai közlik, remélhetőleg a hozzászólásokkal, vitaírásokkal együtt.

Senki sem hiheti, hogy a kooperációra való készség hiánya valamiféle nemzeti sajátosságból ered nálunk. Vannak ugyan, akik ezt elég régóta állítják. Ha elfogadnánk érvelésüket, önmagunkat mentenénk fel a cselekvés felelőssége alól. Az okok, a helyzet reális feltárásához szélesebb szakmai demokratizmus kell és őszintébb szó. Legyen ez a célszám egy megújuló, elemző, őszinte kritikus szakmai vita nyitánya.

HORVÁTH TIBOR
vendégszerkesztő

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

EGYÜTTMŰKÖDÉS VAGY RENDSZERSZERVEZÉS?

FUTALA TIBOR – HORVÁTH TIBOR – PAPP ISTVÁN

Mintha könyvtári közgondolkodásunk, s ennek megfelelően szakirodalmunk és jogalkotásunk is, kissé metafizikusan elkülönítve kezelte volna mindmáig az együttműködés és a rendszerszervezés elveit és gyakorlatát, annak ellenére, hogy mindkét kategória megdönthetetlen axiómaként fogadtatott el. Így beszélünk együttműködésről anélkül, hogy figyelembe vennénk a rendszerelmélet elemi tételeit, s olyan könyvtári rendszerképeket vázolunk fel, amelyeknek egyik fő céljaként az együttműködést határozzuk meg.

Pedig mindkét megközelítés hibás. Hiszen együttműködés csak egymással valamilyen kapcsolatban álló egységek, ha úgy tetszik rendszerelemek között jöhet létre, s a rendszereknek soha nem az együttműködés a célja, hanem a rendszer meghatározó lényegi jellegzetessége, hogy többek között különféle együttműködési, munkamegosztásos kapcsolatok alakulnak ki benne.

Ezért az alábbi fejtegetésekben a könyvtári rendszer (mindig azonosnak tekintve a szakirodalmi tájékoztatási rendszerrel, és soha meg nem feledkezve a társadalom egyéb információs-kommunikációs rendszereivel való kapcsolatairól) kérdései állnak a középpontban, különös tekintettel arra a jellegzetességére, amit együttműködésnek nevezünk.

Két, tudatosan vállalt hibánkért előre kérjük az olvasó elnézését. Az egyik az, hogy számos közhelyszerű tényt, tételt ismétlünk meg, ám abban a reményben, hogy egymás mellé sorjáztatásukból valami többlet is adódik; ezért is tekintettünk el az irodalmi hivatkozásoktól. A másik az, hogy a választott műfajból következően sarkított megfogalmazásokkal élünk; az egyfelől mellett nem áll mindig ott a másfelől, még akkor sem, ha állhatna. Nagyon jól tudjuk, hogy egy könyvtári rendszer nem úgy pattan világra, mint Pallasz Athéné, hanem bizony a fogantatástól a terhességen, a vajúdáson át vezet az út megszületéséig. S akkor is csak egy, éppen az elemi létfunkciókra képes csecsemő sír a világra. Nem folytatjuk a hasonlatot, de a példából következik, hogy nem tartunk sem azokkal, akik azt mondják, rendszerként, szervezetként nem létezik a magyar könyvtárügy, de azokkal sem, akik rendszernek tekintik azt, ami még csak quasi-rendszer. Történelmi folyamatnak véljük a rendszerré való fejlődést, amelyet mindig az adott gazdasági, politikai, kulturális stb. feltételek határoznak meg alapvetően, de jelentősen befolyásolnak szubjektív tényezők is. A mi kérdésünk inkább az: hol tart ma a magyar könyvtárügy a rendszerré válás folyamatában, s melyek azok a kulcspontok és tennivalók, amelyek fejlesztése, illetve elvégzése éppen e folyamat felgyorsítása érdekében szükséges.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Mi a kérdés?

Kissé leegyszerűsítve, egy ország könyvtár- és tájékoztatásügye három alrendszerből áll: egy irányítási alrendszerből, bizonyos központi funkciók (a hagyományos központi könyvtári szolgáltatásokon kívül mi ideértjük például a könyvtárosképzést, a könyvtárellátó gazdasági szervezeteket, a nemzeti bibliográfiát és a szabványosítást is) alrendszeréből, végül magukból a könyvtárak és tájékoztatási intézmények alrendszeréből. (Mondanivalónk világosabb kifejtése érdekében követjük el a legdurvább leegyszerűsítést, a negyedik, a használói alrendszer elhagyását.) Az alrendszereken belül és közöttük, most már az általuk alkotott rendszer egészében kölcsönhatások, kapcsolatok alakulnak ki, amelyek nyomvonalain jön létre a rendszer struktúrája. Minden szervezetnek azonban világosan megfogalmazott, minimális céllal kell rendelkeznie, mert ez adja meg léte értelmét. Esetünkben ez a cél a dokumentum- és információellátás, amelyet a rendszernek garantáltan teljesítenie kell.

Hogyan áll mindezek tekintetében a magyar könyvtárügy? Három tényezőt látunk, amelyek összességükben azt mondatják velünk, hogy nagyon is messze vagyunk attól, hogy igazi rendszerről beszélhessünk.

1. A könyvtárügy szakmai irányítása nem fogalmazta még meg kellő konkrétsággal a rendszer által elérendő célokat. A döntéshozók, a kutatás és fejlesztés, a termelés, a képzés és a közművelődés szolgálatának hangoztatása túlságosan általános ahhoz, hogy ezen az alapon a rendszer egészének és egyes elemeinek outputjában szolgáltatási szinteket és teljesítményeket lehessen megszabni és számon kérni. Ezért mindenki „törekszik", „igyekszik", „erőlködik", de hol a biztosíték arra, hogy az adott egység képes elérni és szolgáltatni a nála jelentkező igény számára szükséges dokumentumokat és információkat? Ez a hiányosság – ki tudja? – oka-e, következménye-e annak, hogy a jelek szerint az irányítási alrendszerben az erőviszonyok eltolódtak a fenntartó és felügyeleti szervek javára, s ez óhatatlanul felerősítette az autarkiás tendenciákat. Nem tisztázódott, hogy az intézmények tevékenységének mely elemei tartoznak a fenntartó-felügyeleti szervek, s melyek az ágazatilag felelős tárca illetékességébe. A szakmai irányítás elbizonytalanodott, ami jórészt eszköztelenségének tudatából fakadt. Így nem is terjed ki a meghatározó intézmények teljes körére, s egyáltalán bizonytalan, hogy a szakirodalmi tájékoztatás intézményei miképpen lehetnének egyáltalán bevonhatók a „könyvtári" szakmai irányítás illetékességébe.

2. Központi szolgáltatásaink könyvtárügyünk egy megelőző fejlettségi szintjén alakultak ki, de azóta lényegében csak mennyiségi változáson mentek át. A megváltozott társadalmi körülmények és szükségletek kívánta új minőségi fokozatot – minden dicséretes erőfeszítés ellenére – nem érték el, s ezért alulfejlettségük következtében fő feladatukat, a gyűjteményközi, intézményközi kapcsolatok, információ- és dokumentumáramlás életbentartását – nemzetközi mércével mérve – csak a századelő teljesítményszintjén érik el. A könyvtári rendszer továbbfejlődésében talán ez a legnagyobb visszahúzó erő; s akkor még nem is említettük a régóta hiányzó és régóta követelt központi szolgáltatásokat.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

3. Túlhaladott, tartalmuktól kiürült szervezeti formák egyfelől, túlszervezettség másfelől, – nevezhetjük mindezeket a rendszerré válás gyermekbetegségeinek. Eredendően a hálózatokat funkcionális, a célok azonosságán és tartalmi együttműködésen alapuló szervezeteknek képzelték el elődeink. Ez ma már inkább csak kivételként jellemző az egyes hálózatokra, amelyeket az esetek többségében csak adminisztrációs szálak kapcsolnak össze. Ezen a hiányosságon kívántak segíteni a területi és a szakterületi organizációs kezdemények, ezek azonban – sokszor maguk is túlszervezett látszatszervezetek lévén – beleütköztek a hálózati határokba. Így tehát ezek a szervezési elgondolások is – önmaguk célkitűzéseihez képest – csak torzókat hoztak létre: nem voltak képesek megszüntetni a fölösleges kettőzéseket és nem tüntették el a fehér foltokat, az ellátatlan területeket. Ahol pedig a funkció diszharmóniába kerül a struktúrával, ott maga a szervezet akadályozza a kapcsolatok kialakulását.

Ez a három tényező együttesen megmagyarázza, hogy a mégoly lelkes és őszinte szubjektív együttműködési készség, sőt erőfeszítések miért nem jártak igazi és tartós sikerrel.

Célok és alapelvek

A könyvtári rendszer minimális céljait a felhasználók állampolgári jogainak, a társadalom szükségleteinek, a gazdasági tényezőknek és a könyvtári-informatikai technológia fejlettségének együttes figyelembevételével lehet kitűzni.

Egy-egy könyvtár, szakirodalmi tájékoztatási szervezet nem emberbaráti intézmény, hanem a társadalom tudásgazdálkodásának létesítménye: a könyvtári rendszer egésze még inkább az. Az információellátás, amelyet e rendszernek elsősorban szolgálnia kell, egyrészt állampolgári jog, másrészt nemzeti érdek. Az egyéni és a társadalmi érdekazonosság két könyvtári alapfunkció maradéktalan teljesítését követeli meg, nevezetesen:

1. A könyvtárhasználó állampolgárnak joga van bármely publikus dokumentumra a könyvtári rendszer bármely szolgálati helyén, legyen szó bárhol közzétett, bármilyen nyelven írt, bármely fajtájú dokumentumról is. Ezt az igényt teljességében nyilván nem a helyi gyűjtemények elszigetelt egységei, hanem csakis a könyvtári rendszer elégítheti ki.

2. A könyvtárhasználónak joga van ahhoz, hogy regisztratív szinten a világ teljes dokumentumtermésében tájékozódhassék. Ennek a funkciónak a teljesítésére még inkább vonatkozik az a tétel, hogy az egyedi könyvtár önmagában nem képes reá, csakis a rendszer részeként.

Látható, hogy ebben a két, minimumként teljesítendő funkcióban a legelemibb szolgáltatások jelennek meg, tehát szó sincs arról, hogy az ezekkel összefüggő feladatok megoldása egyben megoldaná az ország valamennyi tájékoztatási problémáját. De hogyan juthatnánk el az ellátás és tájékoztatás magasabb régióiba, ha a könyvtári rendszer már ezen a legalacsonyabb szinten is működési zavarokkal küzd?!

Végre vegyük tudomásul azt a közhelyszerű tényt, hogy egy országos rendszerben a szolgáltatások egymásra épülő, egymást feltételező fokozatokat alkotnak. Minden információs szolgáltatás fundamentumát a bibliográfiai alapregisztrációk teszik, amelyeknek hézagmentesen kell számba venniük az információhordozókat (UBC, óh!). Erre épülhet-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

nek – általában diszciplínánként – a mélyebb feltárást nyújtó szolgáltatások, majd ismét emezekre az olyan célozott, felhasználóra irányuló továbbiak, mint az SDI vagy az irodalomkutatás. Végül mindezek megléte teszi lehetővé az eredeti dokumentumokat részben pótló, szinte önálló szakirodalmi műveknek tekinthető szemletanulmányok, vagy más szintetikus dokumentációs műfajok megjelenését. (Ez a fokozatosság érvényes akár hagyományos, akár számítógépes technikát alkalmaznak.) Mit látunk most? Egy-két intézményünk megkísérli, hogy kiugorjék néhány élenjáró szolgáltatással, ám visszahúzza őket, pontosabban gyengíti szolgáltatásaik hatásfokát a rendszer egészének elmaradottsága; ahol gyenge a fundamentum, inog a felépítmény. Kézenfekvő a következtetés: azt az elemét kell erősíteni az egymással összefüggő szolgáltatásoknak, amelyik az output szempontjából meghatározó, még akkor is, ha ez nem teremt látványos eredményeket. Ezért – bármilyen unalmasan hangzanék is, – még mindig a bibliográfiai regisztráció megoldása a fő feladat, méghozzá olyan regisztrációé, amely a könyvtári rendszer minden pontján naprakész és azonnali tájékozódást tesz lehetővé.

S tudomásul kell vennünk a másik közhelyet is: a szakirodalmi tájékoztatás fabatkát sem ér az eredeti dokumentumok rendelkezésre bocsátása nélkül (UAP, óh!). Már-már egész szakmánk szégyene – s ezért bocsáttassék meg az indulatosabb és igaztalanul általánosító fogalmazás –, ahol most tartunk. Számos nagynevű intézmény helyi állományának darabjaira órákat, néha napokat kell várni, ha a kért dokumentumot egyáltalán kézbe tudják adni. Egy-egy kérés elutasítását a legtermészetesebb dolognak veszik, aminek semmi következménye nem lehet, mivel szemléletüket nem hatja át az a tudat, hogy ők szolgálnak, hogy kötelességeik vannak. Legnagyobb intézményeink – feldolgozás, referálás címén – a friss irodalmat egyszerűen kivonják a forgalomból. Könyvtárközi kölcsönzési szolgálatunkra jellemző, hogy gyakran könnyebb, egyszerűbb és gyorsabb a British Library Lending Division-tól megszerezni valamit, mint a szomszédtól. Közpénzen fenntartott gyűjtemények számos esetben indokolatlanul korlátozzák nyilvánosságukat, s még a mai hazai publikációk esetében sem biztosítanak kielégítő ellátást. A másolótechnikát vagy haszonszerzésre használják, vagy pedig bürokratikus szabályokkal nehezítik meg igénybevételét. Ez a szakmai etikának ellentmondó magatartás csak részben magyarázható sok könyvtár elhelyezésbeli nyomorúságával, a technikai felszerelés elmaradottságával. Legalább ennyire ludas benne a fenntartói és a szakmai ellenőrzés gyengesége, a szakmai öntudat fejletlensége, s az alapregisztrációk hiányos volta és működési elégtelensége.

Világosan kell látnunk: a magyar könyvtári rendszer fejlődésének jelenlegi fokán még e két minimális cél megvalósítására sem képes. Viszont ameddig nem oldottuk meg maradéktalanul az idevágó feladatokat, addig nem beszélhetünk valójában könyvtári rendszerről sem.

Irányítás, szakmai felügyelet

Elvileg az irányítás feladata a társadalmi környezet szükségleteinek felismerése révén a rendszer céljainak meghatározása, a végrehajtás feltételeinek biztosítása, végül az ellenőrzés, vagyis az eredmények összevetése a kitűzött célokkal.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Mint ahogyan már megállapítottuk, a könyvtári rendszer egészének az irányítása gyengélkedik a rendszer egyes alkotóelemeinek az irányításához képest. A kérdés az, hogy az egyes intézményekre megfogalmazott célokból összeállnak-e, s ha igen, mi módon az egész rendszerre vonatkoztatható konkrét feladatok, továbbá egyáltalán szükség van-e ilyen „intézmények feletti" célok kitűzésére, nem eredményez-e olyan uniformizálást, amely minden jószándék ellenére a rendszer létét kérdőjelezi meg.

Kétségtelen, ha a könyvtárak és a tájékoztatási intézmények egy magasabb szervezettséget jelentő, ugyanakkor hatékonyabb és gazdaságosabb szolgáltatásokra képes rendszerben egyesülnek, egy magasabb bonyolultsági fokú szervezet jön létre, amely nem egyszerűen a részeit alkotó elemek mechanikus összege. Új minőség keletkezik, amelynek céljai (létének értelme) sem azonosak a korábban önállóan tevékenykedő elemek céljainak összegével. Ezért nem látjuk értelmét a centralizáció-decentralizáció vitájában egyik vagy másik álláspont mellett letenni a garast: az igazi probléma mindig is az, hogy megkapják-e a rendszert alkotó elemek, ezek alrendszerei, végül a rendszer egésze a szerveződés bonyolultsági szintjének megfelelő irányítást, kialakul-e a megfelelő szabályozó mechanizmus.

Úgy véljük, az egyes könyvtárak külön-külön meghatározott, saját magukra érvényesnek elismert céljaiból nem következnek a könyvtári rendszer egészére az előző fejezetben megállapított feladatok. Teljesen indokolt ugyanis, hogy az egyes fenntartók, minisztériumok és szakszervezetek, vállalatok és intézmények, tanácsok és fegyveres testületek stb. maguk fogalmazzák meg kívánalmaikat intézményeikkel szemben, s ennek során helyesen és jogosan az általuk képviselt csoportérdeket érvényesítsék. Ám akire a rendszer egészének az irányítása hárul, az az össztársadalmi érdeket képviseli, s ennek nevében kívánja befolyásolni a helyi irányítás céljait is. Ezzel eljutottunk az irányítás egyik legnehezebb problémájához, a fenntartói és a szakmai felügyelet viszonyához. Ez a viszony csak akkor lehet zavartalan, ha mindkét fél következetesen a reá bízott érdekek erővonalai mentén jár el. Vagyis, ha a szakmai felügyelet nem óhajtja felülvizsgálni a fenntartó által támasztott követelményeket, de éppen a fenntartón keresztül érvényesítteti a rendszer minimális célkitűzéseit, s ha a fenntartó sem zárkózik el – éppen saját, jól felfogott érdekében – e minimális célkitűzések elfogadása elől.

Nem vitás, hogy a fenntartóval szemben a szakmai felügyelet gyengébb pozícióban van, nem utolsósorban azért, mert szinte fenntartónként változik kapcsolatainak jellege, s jól meggondolva, jogi és államigazgatási státusából következően pusztán áttételesen befolyásolhatja az egyes intézmények tevékenységét. Mégsem szomorkodunk e gyengeség fölött, s nem követelünk olyan jogkört a művelődési miniszter számára, hogy közvetlenül beavatkozhassék a különböző fenntartókhoz tartozó intézmények életébe, már csak azért sem, mert az élet törvényei szerint aligha érvényesíthetné. Ami elszomorít az az, hogy a szakmai felügyelet nem foglalkozik kellő intenzitással azokkal a tényezőkkel, amelyek a rendszer egészének a működésére hatnak ki. Nem a saját hibájából. Talán még a régi mechanizmus túlélésének a következménye, hogy a könyvtári élet minden csip-csup ügye a minisztérium asztalára kerül, s összességükben akkora kásahegyet eredményeznek, amelyen képtelenség átlátni, hát még alagutat enni belé.

A rendszerré válás folyamatának a konzekvenciáit a szakmai irányításnak is le kell vonnia. A napi, bár mégoly fontos ügyek intézésétől mentesítenie kell magát, s mindössze

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

néhány, de meghatározó fontosságú feladatra kell és szabad összpontosítania figyelmét. Csakis azokra, amelyek szükségszerű kapcsolatban állnak az alapcélok megvalósításával és a rendszer egészének működésével, amelyek megoldása valóban kormányzati feladat, amelyek fenntartói érdekeket nem kereszteznek, de húzóerőt gyakorolnak az egyes intézmények és az egész rendszer fejlődésére.

Talán nem tévedünk, ha a szakmai irányítás homlokterébe az alábbi négy feladatot javasoljuk állítani.

1. Mindenekelőtt meg kell határozni a rendszer egészének céljait, pontosabban a rendszer működési követelményeinek alapelveit mégpedig oly módon, hogy ezek kellő fogódzót adjanak a gyakorlati döntések számára. A célok megvalósításának eszközeit, megvalljuk, kevésbé látjuk a jogszabályokban s az irányítás egyéb, direkt módszereiben, mint inkább a közvetett befolyásolás sokkal eredményesebb lehetőségeiben. Hogy példával éljünk: a könyvtárközi kölcsönzést jogszabálynál hatásosabban mozdítaná elő a műszerek és az összeköttetést biztosító csatornák korszerűsítése, másológépek beszerzése, a könyvtárosi lelkiismeret felébresztése, a fáradhatatlan módszertani gondozás stb.

A célok kijelölése mellett szükség van a folyamatos visszacsatolás megszervezésére is, azaz annak figyelemmel kísérésére, milyen ütemben, milyen eredményességgel sikerül közelíteni feléjük. A szakfelügyeleti tevékenységben is józan önmérsékletre van szükség, éppen az irányítás hatékonyságának növelése érdekében. A könyvtári rendszer elé tűzött minimális célok megvalósulásához sokkal előbb elvezet, ha a szakmai felügyelet az intézményi alrendszer beláthatatlanul sok egysége helyett arra a 100–150 szakkönyvtárra, s mintegy ötven közművelődési könyvtárra összpontosítja figyelmét, amelyekre ténylegesen alapozni lehet az országos dokumentumellátást és tájékoztatást. S természetesen nemcsak a figyelmet, de az erőforrásokat is ezekre az intézményekre kell koncentrálni, mert rajtuk keresztül lehet végső soron valamennyi egység teljesítményét is növelni.

Mindig is a végrehajtás anyagi és személyi feltételeinek az előteremtése jelenti a legnehezebb problémát. Az országos szakmai irányításnak mindenekelőtt a rendszer teljesítőképességét alapvetően befolyásoló alrendszer, a központi szolgáltatások alrendszerének zavartalan működéséhez és rendszeres fejlesztéséhez szükséges feltételek biztosítására legyen gondja, míg az intézményi alrendszer egységeiről természetszerűleg a fenntartóknak kell gondoskodniuk. (Ne tévesszen meg bennünket az, hogy a Művelődési Minisztérium egyben számos, igen fontos könyvtár fenntartója is; mint a könyvtári rendszerért felelősséget viselő tárcának első renden a központi szolgáltatásokra kell gondolnia.)

2. A központi szolgáltatásokról itt nem, mint a könyvtári rendszer egyik alrendszeréről, hanem mint az irányítás legfontosabb közvetett eszközéről szólunk. Éppen ezért sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a szolgáltatások egy része igazában nincsen a tárca közvetlen irányítása alatt, más részükkel pedig a könyvtári reszortért felelős minisztériumi osztály csak áttételesen foglalkozhat. Az előbbi csoportba tartozó központi szolgáltatások zömükben az OSZK, kisebb részükben más intézmények szervezetébe épültek be, képviseletük a kelleténél alacsonyabb organizációs szinten történik, s fejlesztésük az intézmények prioritásrendjének, nem pedig a könyvtári rendszer szempontjainak és igényeinek van alávetve. Az utóbbiak közé lényegében a Könyvértékesítő Vállalat keretében működő könyvtárellátó főosztály által nyújtott szolgáltatások tartoznak; a vállalat fel-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

ügyeletét a Kiadói Főigazgatóság látja el, s maga a vállalat egyéb ambíciókat is melenget a könyvtárak szolgálatán kívül.

Így a központi szolgáltatások és az országos szakmai irányítás közé különféle áttételek ékelődnek, ami szükségképpen a feladatok egyikének-másikának degradálásához vezetett, vagy más szóval, e feladatok iránt megoszlott a figyelem, s az egész könyvtárügy teljesítményét meghatározó szolgáltatások mindmáig ki vannak téve mindazoknak a problémáknak-bajoknak, amelyekkel az őket működtető intézmény/cég kénytelen küszködni. El kell érni, hogy a központi szolgáltatások fejlesztése közvetlen tárcairányítás mellett menjen végbe, minthogy ez nem egy-egy intézmény belügye, hanem a könyvtári rendszer közügye. Szükségesnek tartjuk, hogy valamennyi fejlesztési elképzelés és eredmény (még ha részeredményről is van szó) kapja meg a kellő szakmai nyilvánosságot, magába a fejlesztésbe pedig be kellene vonni más intézményeket is. Nem tartjuk utópiának azt sem, ha az egyes központi szolgáltatások, vagy ezek egymással összefüggő körei mellé olyan felügyelő bizottságokat rendelne a szakmai irányítás, amelyek nemcsak véleményezési, hanem döntési jogosítvánnyal is rendelkeznének.

3. A könyvtárpolitikai irányítás céljai valóra váltásának a központi szolgáltatások mellett a másik leghatékonyabb eszköze a tudatos, átgondolt, hosszú távlatra szóló személyzeti politika. Több vetülete közül itt csak két meghatározó elemére hívjuk fel a figyelmet, a képzésre és a vezetők kiválasztására.

Elfogultság nélkül meg kell állapítanunk, hogy a képzésben az utóbbi években – elég mély hullámvölgy után – bizonyos javulás tapasztalható: kialakultak egy háromszintű oktatási rendszer keretei, korszerűsödött mind az egyetemi, mind a főiskolai oktatás tartalma, a komplex államvizsga letételének lehetősége – minden problematikus vonása ellenére – régi sérelmet orvosolt, megszilárdultak a könyvtárkezelői tanfolyamok, általános elismerést szereztek a központi továbbképzés különböző formái. Két súlyos probléma vár változatlanul megoldásra, mégpedig az egyetemi beiskolázási keretek alapos megnövelése, és az ELTE tanárképző főiskolai karán a könyvtárosképzés megindítása. Ehhez arra is szükség van, hogy a szakmai felügyelet erőteljesebben vegyen részt mindenekelőtt a felsőfokú oktatás alakításában, a beiskolázási keretszámok megállapításában. Ugyancsak az ő feladatának tekintjük, hogy a szakképzés intézményei, illetve a könyvtárak részéről egymás címére kölcsönösen elhangzó, a legtöbb esetben jogos bírálatok alapján megtegye a szükséges intézkedéseket.

Kulcskérdésnek minősítendő a vezetők kiválasztása. Tisztelet a kivételnek, intézményeink gyenge káderhelyzetén belül is szembetűnőek a vezetésbeli fogyatékosságok, pedig a hozzá nem értő vezetés a legbriliánsabb intézményt is tönkreteheti. A bérezésről (s a besorolásról) rendelkező jogszabályunk következetlen (ne mondjuk: engedékeny) a magasabb beosztású vezetőkkel szemben támasztott szakképzettségi követelményeket illetően, s az esetleg más szakmákból érkezett vezetők saját belátására bízatik, hogy rászánják-e magukat valamiféle szakmai „utókezelésre". A szakfelügyeletnek sokkal határozottabbnak kellene lennie e tekintetben, s igen nagy figyelmet fordítania arra, hogy politikailag, szakmailag, és vezetési ismeretekkel és készségekkel felvértezett káderválasztékot tárhasson a vezetőt kereső fenntartók elé.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

4. A szakmai irányítás negyedik gondjának az kell, hogy legyen, hogy biztosítsa a kompatibilitást a technikai és technológiai fejlesztésben. A kompatibilitás nem rendszerképző tényező önmagában, de bármely rendszer működésének nélkülözhetetlen előfeltétele. Különösen áll ez, ha a számítógépes technikára és az elektronikus adatátvitelre kívánjuk a rendszer működését alapozni. Rosszul mondtuk, nem kívánásról van szó, hanem kényszerről, hiszen ha tényleges rendszert akarunk quasi-rendszer helyett, akkor igen egyszerűvé és gyorssá kell tennünk az intézményközi szolgáltatások, elsősorban az információk közlését és fogadását; ez pedig csakis a legkorszerűbb technika segítségével lehetséges. (Most csak utalunk arra, hogy a nemzetközi csatlakozás is kizárólag ezen a technikai alapon valósítható meg.) Minél magasabb egy technika és technológia fejlettségi szintje, annál nagyobb súlyt nyer a kompatibilitás követelménye. Ha zavarok vannak az illeszkedésben, akkor nincs együttműködés, nincs rendszer. Ezért a rendszer elemeinek, az egyes intézményeknek a fejlesztése is megkívánja a kompatibilis technológiát. Hiába van meg a helyi jószándék, tévútra vezethet, ha nincs mihez igazodnia, amikor a technikai korszerűsítés útjára lép. Számos szép program jutott zsákutcába, mert nem volt mihez illeszkednie, s felelős vezető nehezen is vállal olyan kockázatot, hogy előreszaladva esetleg kizárja magát egy későbbi rendszer előnyeiből.

Azért tekintjük a szakmai felügyelet dolgának a kompatibilitás biztosítását, mert az ő kezében vannak a központi szolgáltatások, s ezen belül is a bibliográfiai regisztrációk, amelyekhez csatlakozni az intézményi alrendszer valamennyi tagjának elemi érdeke. Csak másodsorban említjük, hogy a szabványtörvény is úgy rendelkezik, hogy a szakmai technológiát szabályozó normatív dokumentumok, szabványok létrehozása az ágazatilag felelős minisztérium és a Magyar Szabványügyi Hivatal közös feladata.

Félreértések elkerülése végett jegyezzük meg, hogy a kompatibilitás nem jelenti a technológia uniformizálását; sokféleségét és rugalmasságát azonban az illeszthetőség határain belül kell tartani.

Központi szolgáltatások

Sokkal bonyolultabb és sokágúbb a központi szolgáltatások kérdésköre, semmint arra vállalkozhatnánk, hogy akár csak nagy vonalakban is megpróbáljuk helyzetüket megítélni és fejlesztési irányaikról véleményünket elmondani. Ezért inkább arra törekszünk, hogy érzékeltessük azt a nézőpontot, amelyből a központi szolgáltatások ügyét szemléljük. Így nem térünk ki valamennyi idevágó szolgáltatásra (a képzést és a szabványosítást egyébként a korábbiakban már röviden érintettük), hanem csak néhányról szólunk, a szerintünk döntő jelentőségűekről.

Először is hadd tegyük fel szándékosan kellemetlenkedő kérdésünket: kellőképpen tudatosult-e illetékeseinkben a központi szolgáltatások meghatározó volta az országos könyvtári rendszeren belül, s ha igen, levonták-e a szükséges következtetéseket, megtettek-e mindent kiemelt fejlesztésük érdekében? Hadd maradjon ez az aggodalom szónoki kérdés, amelyre választ ne tőlünk várjon az olvasó.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Második aggodalmunk arra vonatkozik, hogy vajon kellő összhang van-e a szolgáltató és a fogadó fél között? Annál is inkább indokoltnak tartjuk ezt a kérdést, mert a fejlődés egy későbbi stádiumában igen sok fogadó fél egyben szolgáltató is lehet. Ezért a központi szolgáltatások fejlesztésénél egyként tekintettel kell lenni mindkét oldalra: ha a „vevő" nem tudja, mit és hogyan kap, vagy nem képes a „vásárlásra", az „eladó" oldal fejlesztése esetleg hiábavalónak bizonyul. Talán nem tapogatódzunk rossz helyen, ha úgy véljük, hogy az igen nagy erőfeszítések, a szakmai igényesség és az odaadó munka ellenére a viszonylag szerény eredmény annak a következménye, hogy az elérendő célnak, a szolgáltatás outputjának a meghatározásában és következetes megvalósításában bizonytalanság keletkezett. A továbblépés előfeltétele, hogy minden fejlesztésnél először az érdekeltekkel együtt tisztázódjék a pontos cél, az output tartalma és formája, valamint a fogadó fél felkészültsége. Nem tartható tovább az eddig sok esetben tapasztalt bezárkózás egyes központi szolgáltatások gondozói részéről. A könyvtárak létérdeke, hogy – a lehető legpublikusabb formában – folyamatos tájékoztatást kapjanak arról, hogy mely szolgáltatás terén mikorra mi várható, s milyen formában, hiszen saját fejlesztésük függ tőle. Nem engedhető meg ugyanis, hogy szinte minden könyvtár, információs intézmény külön-külön oldjon meg lényegében azonos feladatokat – gyakran vitatható színvonalon, – ha kipróbált eljárás áll már rendelkezésre. Ez a gyakorlat az egyébként is szűkös szellemi erőforrások szétzilálódásához vezet, a technikában összevisszaságot eredményez, és engedményekre késztet a technológia színvonalában, nem is beszélve a költségek megnövekedéséről. (Nevezzük nevén a gyereket: ha például egy egyetemi könyvtár működésének integrált gépesítésére szánta el magát, felütheti-e azt a segédletet, amely részletesen ismerteti a Magyar Nemzeti Bibliográfia üzemmenetét, szabályzatait, adatlapjait, számítógépes programjait stb. stb., vagy pedig csak informális, kollegiális, intézményi felelősségvállalás nélküli útbaigazítások állanak-e rendelkezésére?)

Három fő irányban kívánatos a központi szolgáltatások területén a fejlesztést megindítani.

1. A kommunikációs hálózat fejlesztése, a könyvtári célokat szolgáló számítógéppark megteremtése. Ezzel kezdjük, mert úgy látjuk, hogy a szellemi előkészületek – minden kritikai megjegyzésünket fenntartva – annyira előrehaladtak, hogy most az anyagi tényezők váltak a továbblépés döntő feltételévé.

A központi szolgáltatások elérhetősége, még inkább az egyes könyvtárak működésébe való beépülése a távközlési kapacitás és ennek műszaki színvonalának a függvénye. Nyilván nem kielégítő e tekintetben a mai helyzet, de amennyiben a postai szolgáltatások fejlődnek, a jelenleg rendelkezésre álló telefon- és telex vonalak tetemes bővítését, sőt új adatátviteli csatornák kiépítését kell előirányozni az ország minden valamirevaló könyvtára között, különös tekintettel a vidéki igényekre. Az újfajta hírközlési eszközök visszahatnak a központi szolgáltatások hatékonyságára, feltéve, ha a távmásolás, távadatfeldolgozás, stb. berendezései a fogadó félnél is rendelkezésre állnak. E technikai fejlődés megkérdőjelezi a központi szolgáltatások terén is még uralkodó hierarchikus szervezeti modellt (ennek túlhaladott voltáról később ejtünk szót). Ugyanis nemcsak a központ és a fogadó fél közötti párbeszédes kapcsolat válik lehetővé, s ezen belül a kérések kielégítésére küldött információszolgáltatáson túl megvalósulhat a központi szolgáltatás adatbázi-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

sának több forrásból való gyarapítása), hanem a fogadó felek egymás közötti közvetlen kapcsolata is.

Megoldandónak, méghozzá sürgősen megoldandónak látjuk a könyvtári célokat szolgáló adatfeldolgozó vállalat? intézmény? társulás? létrehozását. Bizonytalanok vagyunk a géppark jogi státusát, működtetőjét, gazdálkodási módját illetően, de abban bizonyosak, hogy a magyar könyvtári rendszer (esetleg hozzávéve a másik két közgyűjteményi területet is) jelent akkora nagyságrendet és speciális igényt, hogy célszerű saját számítógépes bázisát létrehozni. Ám akár önálló vállalatként, akár a könyvtárellátó keretében, akár a nemzeti könyvtárhoz telepítve jön létre a központi technikai bázis, a magyar könyvtári rendszer közkincsének kell tekinteni, beleértve az itt alkalmazott szoftvert is, amelynek tulajdonjoga felett a szakmai ágazati felügyeletnek kell rendelkeznie, s eldöntenie, melyik intézmény milyen erkölcsi és anyagi feltételek mellett veheti igénybe.

2. A hiányzó szolgáltatások létrehozása. Számunkra a hiányzó láncszemek közül a tájékoztatás a tájékoztatásról és az országos tároló könyvtár tűnik a legfontosabbnak.

A hazai referral centre magjának a könyvtárak központi nyilvántartása tekinthető. Átgondolt fejlesztési program végrehajtása során azonban képessé kell tenni a jelenlegit messze túlhaladó szolgáltatások nyújtására is. Azonban a hangsúlyt nem a nyilvántartásra, hanem a szolgáltatásra, vagyis az outputra kell helyezni. A jól működő referral centre egyfajta konzultációs központtá válhat, intézményeket és egyéni felhasználókat irányíthat a számukra szükséges szolgáltatásokhoz, adatbázisokhoz, szakértőkhöz, egyáltalán a források legváltozatosabb sorához, sőt maga kezdeményezheti közöttük a párbeszédet. Szoros munkakapcsolatban kell lennie az országos kutatásnyilvántartással és fordításnyilvántartással, de regisztrálhatja és aktivizálhatja kliensei érdekében a nem könyvtári vagy szakirodalmi információs szolgáltatásokat (pl. államigazgatási, statisztikai stb. adatbázisokat) is. Föltételezhető, hogy bizonyos áttételek is indokoltak, ezért az országos központot kiegészíthetik a szakterületileg vagy régiónként szervezett hasonló ügynökségek. A referral centre tehát nem endogén módon, a könyvtárügyön belül jön létre, és működését sem korlátozza erre; tevékenységét „mission oriented" (a befutó megbízásoknak, megrendeléseknek megfelelően) kell ellátnia. Ha jól működik, a szakmai irányítás, de még általánosabban: az információs politika számára igen hasznos koordinációs eszközzé válhat.

Könyvtári rendszerünk horizontján kibontakozó tároló könyvtár nem egynek tekintendő a központi szolgáltatások közül, hanem olyannak, amely több másiknak is fokozza hatásfokát, s velük együtt teljesíti igazából saját feladatait is. Feladatkörét ezért a teljes könyvtári rendszer szempontjából kívánatos meghatározni, egyaránt tekintetbe véve az országos könyvtárközi kölcsönzés, a nemzeti dokumentumbázis összehangolt gyarapítása, a ritkán használt vagy feleslegessé váló állományrészek kivonása, az állományvédelem központi megoldást sürgető követelményeit. Ezért talán helytelen is tároló könyvtárnak nevezni, hiszen sokkal aktívabb szerep jut számára a könyvtári rendszerben, mint pusztán az ilyen vagy olyan okból hozzákerült állományok megőrzése. Sürgősen, nyílt szakmai vitákon kellene tisztázni tehát funkcióit, gyűjtőkörét, szolgáltatásait, annál is inkább, mert számítani kell ez esetben is arra, hogy szakterületi, de még inkább hálózati

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

és regionális szintű „fiókintézetek" fogják kiegészíteni. Azt az aktív tároló könyvtárat várjuk, ami inkább a British Library Lending Division magyar változatának fogható fel: a gyűjtőköri kooperációban szervező feladatokat lát el, a könyvtárközi kölcsönzésben dokumentumfajták és diszciplinák szerint jól körülhatárolt területen ellátást vállal, szoros egységet képez a hazai, de főképpen a külföldi dokumentumok központi regisztrációival, részt vesz az állományvédelem országos feladataiban. Technikai felszereltségének részletezésére aligha szükséges szót vesztegetnünk.

3. A meglévő központi szolgáltatások fejlesztése. Ezen a területen – sokakkal összhangban – a nemzeti dokumentumvagyont tükröző bibiliográfiai leírások (rekordok) géppel kezelhető file-jának, jobban mondva file-jainak a létrehozását látjuk mindent megelőző feladatnak. Itt a kiindulási alapot a számítógépre vitt, s ezzel működtetett nemzeti bibliográfiai rendszer jelentheti. A számítógépesítés igazi célja és lényege – ne feledjük! – nemcsak a számítógép segítségével előállított füzetek, de még az éves vagy többéves kumulációk sem, hanem a rekordok géppel való kezelhetősége, adatátviteli csatornákon való továbbítása, más file-okba való beépíthetősége stb. Könyvtárainknak, mint a rendszer elemeinek munkájában éppen ez hozhatja a legnagyobb horderejű változást tehermentesítve a helyi feldolgozó apparátust, lehetővé téve a könyvtári munkafolyamatok (az előszerzeményezéstől kezdve a katalógusszerkesztési és bibliografizálási munkákon át a kölcsönzési nyilvántartásig) integrált gépesítését, s végső soron megteremtve a közös (osztott) feldolgozást a rendszer input oldalán. (Hogy ez azért mégsem az igen távoli jövő, azt bizonyítja az OSZK és az OMIKK között kialakuló együttműködés a külföldi folyóiratok regisztrálása terén.)

Jó lenne, ha a szélesebb szakmai közvélemény alapos tájékoztatást kapna arról is, milyen lehetőségek vannak egyes külföldi nemzeti bibliográfiák géppel kezelhető adathordozóinak hazai hasznosítása terén. Beváltják-e a velük szemben táplált magas reményeket, vagy pedig szerényebben kell megfogalmaznunk igényeinket. Addig egyelőre él a bizodalmunk, hogy ezek az adathordozók is csökkentenék a hazai feldolgozási terheket, s hozzájárulnának a központi gépi file-ok megteremtéséhez.

A géppel kezelhetőség egyaránt jelenti a rekordok gépi adathordozón való szolgáltatását és az online hozzáférést. Az előbbi technikai feltételei már mintegy tíz évvel ezelőtt megérettek, s ha annak idején célul tűzték volna ki, régen nyélbeüthető lett volna. Ma kérdésesnek látjuk, érdemes-e ragaszkodni a két fokozat egymásutániságához, s ne inkább az online kapcsolat megteremtését szorgalmazzuk-e, természetesen az adathordozón való rendelkezésre bocsátásról sem lemondva.

Bármily súlyosnak látszanak a technikai-technológiai problémák, a fejlesztés mégis elsősorban magas szintű szervezési feladatot jelent. Valószínű, hogy a szervező munka meghaladja az OSZK erejét, ha magára hagyatkozva kívánja megoldani; a program végrehajtása mindenképpen csak szélesebb alapokon képzelhető el, hiszen az egész rendszer működését érinti a végeredmény. Elsősorban egy tervre van szükség, amely élvezi a könyvtárak egyetértését, bizalmát és közreműködését, amely kitűzi a feladatokat, ütemezi őket, s meghatározza a gyakorlati munkálatokat. Tudomásunk szerint ilyen terv még nem készült; de ha készült volna, kapjon minél előbb, minél szélesebb nyilvánosságot, hogy végre az is tudjon róla, akiért e szolgáltatások vannak.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Csak példaként említjük a meglévő központi szolgáltatások közül a könyvtárközi kölcsönzés fejlesztését, mint olyant, amelyet lényegében a tároló könyvtár létrehozásával együtt kell megoldani. Új dimenziót fog jelenteni e szolgáltatás terén is, ha a könyvtárközi kommunikációt a modern technika alapjára lehet helyezni. Jelenleg ugyanis még mindig sok bürokratikus vonása van, amiért csak kis mértékben hibás a szakma. De állt légyen már üzembe a tároló könyvtárunk, működjék precíziós gépezetként a „százakra" alapozott állománygyarapítási együttműködés, ne legyen egyetlen hiba sem lelőhelymegállapító eszközeinkben, még akkor is a szakmai etikán múlik jórészt a könyvtárközi kölcsönzés minősége. Közpénzekből fenntartott könyvtárban a dokumentum „tulajdonjoga" nem jelentheti a használat korlátozását helyi igénybevételre, vagy kivételezettek körére. Mást jelent az, hogy megőrzéséért és használatáért vállalt felelősséget. Amely intézmény ezt nem érzi át, magát zárja ki a könyvtári rendszerből.

Mindenképpen a kiemelten fejlesztendő központi szolgáltatások közé kívánkozik az a szolgáltatáscsokor, amit könyvtárellátásnak hívunk. Szükség van kínálatának bővítésére, tevékenységének a könyvtári igényekkel összhangban történő kiteljesítésére, személyi, anyagi és nem utolsó sorban könyvtári szakmai megerősítésére, de mindehhez előfeltételként igazából arra van szükség, hogy végre létrejöjjön a magyar könyvtári rendszer régóta áhított, sőt követelt önálló könyvtárellátó vállalata. Mert bármilyen igyekezetet is tapasztaltunk az utóbbi években a Könyvértékesítő Vállalat részéről a könyvtárak jobb kiszolgálása terén, még a minapi átszervezés után is a könyvtárellátás csak egy maradt a vállalat több teendője között. Megvalljuk, a skandináv modell valamilyen magyar változata lebeg szemünk előtt, ha a könyvtárellátás fejlesztéséről van szó: tartozzék a vállalat a könyvtárügy szakmai és fenntartói felügyelete alá, a vállalati politikát egy, a könyvtárak képviselőiből alakult felügyelő bizottság hagyja jóvá (az már szinte túlságosan szép lenne, ha maga a vállalat is a könyvtárak tulajdonát képezné, valahogy úgy, mint például a termelőszövetkezetek közös vállalatai: könyvtárak fenntartói egyfelől, másfelől a művelődési ágazat lehetnének a részvényesek), ne adjon ingyen semmit a könyvtáraknak, de a működés során keletkezett hasznot szolgáltatásainak fejlesztésébe „ölhesse", s ne vonják el tőle adóban, rendelkezzék erős bibliográfiai részleggel, könyvtárépítési és berendezési tanácsadó szolgálattal stb.

Szervezet és együttműködés

Könyvtárügyünk rendszerré fejlesztésében mintha túlontúl a formális szervezetiszervezési mozzanatokra helyeztük volna a hangsúlyt, azt várva, hogy a különféle kötelékekkel összekötözött könyvtárak rendszerszerűen fognak működni. Lehet, hogy merésznek tűnik megállapításunk, de esetenként olyan jelek mutatkoztak, hogy éppen a szervezet gátolta a hatékony, magasabb színvonalú működést. (Például csak a könyvtárközi kölcsönzés régi, helyenként máig élő mechanizmusát hozzuk fel, mely szerint a kérések először hálózati kényszerpályán vándoroltak, majd az OSZK közbejöttével jutottak el a teljesítő könyvtárhoz, ahelyett, hogy közvetlenül a megállapított, vagy valószínűsített lelőhelyre futottak volna be.)

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Nem vonjuk kétségbe a magyar könyvtárügy nagy történelmi vívmányát, a hálózatok megszervezését, de a magunk részéről a hangsúlyt a „történelmi" jelzőre tesszük. Úgy látjuk, hogy éppen a hálózatok nyújtotta kommunikációs csatornák elégtelensége miatt is került sor újabb és újabb szervezeti formációk (szakterületi és területi – három szinten is – együttműködési körök) gyakorlati és jogi megalapozására. A hálózati kényszerzubbonyból való kibújás szándékát jelzi továbbá az ellátási rendszerek létrejötte, különösen azoké, amelyekben különféle hálózatokhoz tartozó könyvtárak egyesülnek (pl. tanácsi közművelődési és iskolai könyvtárak), vagy a kettős funkciójú könyvtárak (pl. szakszervezeti és szakkönyvtár szimbiózisa) megjelenése.

Mind a hálózati szerkezet zavarai (adminisztratív-irányítási funkciók eluralkodása emitt, a hálózatok szétesése amott, hatásköri villongások hálózati központok és fenntartók között, diszfunkciók megjelenése a működésben stb.) és kiútkeresési törekvései (a tagkönyvtárakat segítő szolgáltatások kifejlesztése a központokban, a hálózati központok együttműködéses vállalkozásai, a módszertani gondozás és a szakfelügyelet közelítése stb.), mind a szakterületi és területi együttműködési körök feladatkeresései és botladozásai arra mutatnak, hogy a hagyományos szervezet átalakul, új minőségű kapcsolatok jönnek létre az intézményi alrendszer elemei között, s ha lassan is, de földerengenek az olyasfajta hálózatok körvonalai, amelyek közelebb állanak az informatika terminológiája szerinti hálózathoz, vagyis olyan intézmények együtteséhez, amelyek között létrejöttek a közvetlen adatátvitel feltételei, s közösen gazdálkodnak a rájuk bízott információkkal. Tehát a szervezetben is a forma helyett a tartalomra kezd áttevődni a hangsúly.

Ha helyesen értékeljük a szemünk előtt zajló folyamatot, akkor az történik, mint a világ jelenségeivel általában: megszüntetve tartatnak meg hálózataink és együttműködési köreink, s egy minőségileg új, a korszerű technika alkalmazásával lehetségessé vált szervezetté alakulnak át. Az egymás mellett álló hierarchiák feloldódnak egy olyan többdimenziós hálózatban, amelynek tagjait nem az egymás alá- és fölérendelés tartja össze, hanem a kölcsönös függés. Ez a folyamat még könyvtári viszonyok között sem idillikus, bizony kemény harcok kísérik: a presztízsféltés és a használói érdekeket képviselő öntudatosulás, a kényelemszeretet és a soha-meg-nem-elégedés, a bevált módszerek őrzése és az újatkeresés, monopóliumok védői és támadói, különféle csoportérdekek képviselői stb. csapnak össze.

Napjainkra világossá vált, hogy a könyvtárügy intézményi alrendszerét nem lehet egyetlen vezérelv szerint, lineáris hierarchiában felépíteni. A könyvtárak között sokféle metszetben, a gyűjteményépítés, a technológiai folyamat, a szolgáltatások, a felhasználók stb. szerint jönnek létre kölcsönhatások, ha pedig külön-külön kívánjuk érvényesíteni az ezekből levonható szervezési vezérelveket, túlbonyolított, merev szervezeteket nyerünk. Ezen az úton haladva, bármely szervezési elgondolás a bonyolult kapcsolatok csupán egyetlen vetületét képes érvényesíteni, s mechanikus összegükből nem adódik ki a valóság bonyolultságát akár csak közelítően tükröző szervezet; egyetlen elv kivételezett kezelése mindig a többi kapcsolatot gyengíti.

Minden könyvtárat sokféle, más-más természetű kapcsolat fűz a többihez. Gyengébb és erősebb, átmeneti és tartós együttesek alakulnak különféle feladatok megoldására. Ahogyan a célok változnak (megvalósulnak, átalakulnak, újak jelentkeznek), úgy

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

válik egy-egy kapcsolat feleslegessé, módosítandóvá vagy helyettesítendővé. Nem számíthatunk arra, hogy egy-egy szervezet örök, vagy akár hosszú időre szóló keretül szolgálhat. Az állandóan változó tartalom, a célok, a feladatok kívánják meg, hogy a forma, a szervezet is állandóan változzék, alkalmazkodjék, erősödjék, gyengüljön, elhaljon, új szülessen. A világ változik, cserélődik a technika, fejlődik a szakmai tudás, változnak a fenntartási és működési feltételek; hogyan lehetne egy merev, statikus szervezet a változás, a fejlődés megfelelő színtere? Ne feledjük azonban: minden változás mélyén ott kell lennie annak az állandóságnak, amit az alapcélok, a minimális célok jelentenek.

Egy-egy könyvtár kapcsolatai révén több együtteshez is kapcsolódhat, de nem utasítás, kijelölés vagy kényszer alapján, hanem természetes érdekei, pontosabban használói érdekei alapján. Legéletrevalóbb intézményeinknek mindig is megvolt a hajlamuk a kapcsolatteremtésre, az együttműködésre, de kapcsolataikat természetes érdekeik, nem pedig előreszabott szervezet szerint kívánták alakítani. Idegenkedtek, érthető módon, minden olyan kapcsolattól, amely igazgatási-irányító központot tételez fel, amely diktátumokon alapul, s vonzódtak azokhoz, amelyek egyenrangú partnerek szabad társulásait jelentették, jól meghatározott feladatok megoldására. Tapasztalataink alapján mi is az ilyen természetes szervezetek mellett foglalunk állást, s mivel előre látjuk kudarcukat, ellenzünk minden olyan tervet vagy javaslatot, amely „hierarchikus topológiájú" szervezeteket irányozna elő. Mert az intézményi alrendszerben önszervező mechanizmusok működnek, amelyek az érdekeltségek mentén hozzák létre a kapcsolatokat, s éppen mert természetes érdekek testesülnek meg bennük, hatékonyaknak is bizonyulnak. Az irányítási alrendszer akkor cselekszik helyesen, ha nem ezek ellenére, hanem ezek működését felismerve, kibontakozásukat elősegítve avatkozik be a rendszerréválás folyamatába.

Ugyanis kapcsolatokat kiépíteni, vagy – mondjuk ki – kooperálni csak konkrét feladatok esetén lehet, ezeket pedig ott lehet legvilágosabban felismerni és meghatározni, ahol éppen jelentkeznek. Együttműködésre leginkább az áll készen, aki valamiben gyengének érzi magát, vagy erőforrásait az éppen megoldandóval szemben más feladatok kötik le, de bízik abban, hogy partnerére az adott kérdésben biztonn támaszkodhat. E segítség ellenértékeként pedig abban kínál segítséget, amiben ő maga erős és teljesítőképes. Éppen ezért aligha lehet általános érvénnyel, országos léptékben meghatározni a konkrét együttműködéssel megoldandó feladatokat, legfeljebb a fő irányok kijelölésére kerülhet sor. Ki miben vár és miben nyújt támogatást másoknak, végső soron mindig a helyi adottságok függvénye.

Mégis, az intézményközi kapcsolatoknak és az együttműködésnek a szakmai feladatok egységes szemléletén kell alapulnia. Abból kell kiindulnunk, hogy adva van a nemzeti dokumentumbázis és adva van a – szintén felbecsülhetetlen értéket képező – nemzeti rekordvagyon. Ez utóbbi mindazoknak a szurrogátumoknak – másodlagos információknak – az összessége, amelyek az eredeti dokumentumokat tükrözik különböző mélységű feldolgozásban, tartozzék bár valamely eredeti dokumentum a nemzeti dokumentumvagyonba, vagy pedig külföldi gyűjteményekbe. Mind a dokumentumok, mind szurrogátumaik decentralizált gyűjteményekben, illetve adatbázisokban (file-okban) helyezkednek el, de nem feltétlenül úgy, hogy ugyanott van egy dokumentum szurrogátuma, ahol maga a dokumentum. Sőt, a szurrogátumok köre lényegesen bővebb, tekintsük akár az

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

egyedi könyvtárban, akár a hazánkban fellelhető dokumentumokat. (Itt a rekord és a file szavakat számítástechnikai jelentésüknél bővebb értelemben használtuk.) E megosztottan kezelt, mégis egységes dokumentum- és rekordvagyonra kell ráépülnie harmadikként egy egymáshoz illeszkedő, egymásra épülő elemekből álló szolgáltatási rendszernek. Így tehát három sík alakul ki, amelyek mindegyikét a közös technikán-technológián álló munkamegosztásos együttműködésnek kell áthatnia. Ebben a bonyolult, nagyon bonyolult rendszerben az alkotó elemek autonóm módon – ez nem ellentmondás! – működnek, engedve a természetes vezérlő és szabályozó mechanizmusoknak.

Az országos könyvtári rendszernek azonban nem az együttműködés az alapja; ettől sokkal szilárdabb alapok kellenek: célok és feladatok elsősorban, szakértelem, korszerű technikai felszereltség, élenjáró technológiai eljárások majdnem ugyanabban a sorban. Az együttműködés így nézve következménye, s nem előfeltétele a rendszernek; lennie kell kinek, miért és mivel kooperálnia. Önmagában az együttműködés még nem vált meg senkit balsorsától. Sok szegénység összerakásából nem fakad gazdagság. Zavaros célokból nem határozhatók meg értelmes feladatok. A sok elavult módszerből nem lesz korszerű technológia. Sok hátráltató tényező összegeződése pedig csak a hátrányos helyzetet súlyosbítja. Ebből a zsákutcából csak az erőforrások hatékony felhasználásával lehet utat törni, ezért is javasoljuk ismételten, hogy a rendszerré válás folyamatát, a kooperáció kibontakozását célzó erőfeszítéseket a döntő pontokra, azaz az irányításra, a központi szolgáltatásokra és az intézményi alrendszeren belül egy szűk körre összpontosítsuk.

Pontosan ezzel a „kivételezéssel" szolgálhatjuk leginkább a kisebb intézmények érdekeit is, hiszen a rendszerben kulcspozícióban lévő, megerősödött egységek szolgáltatásai beépülnek amazok teljesítményeibe, meghatározzák fejlődésüket, húzóerőt gyakorolnak rájuk. Lényegesnek tartjuk azonban azt, hogy közöttük ne főnök-beosztott kapcsolat, központ-tag vagy tiszt-közlegény viszony alakuljon ki, hanem az egyenjogú intézmények korrekt, az érdekek kölcsönös tiszteletén és érvényesítésén alapuló szabad társulásai jöjjenek létre. Meggyőződésünk, hogy a rendszer legkisebb eleme is szükséges, ha tényleges társadalmi igény áll mögötte, s ennek következtében a rendszeren belül minden egységet azonos jogon kell megbecsülni.

A rendszerré válásban, a rendszerszerű működésben, vagy egyszerűbben, az együttműködésben két szervezési elvnek kell érvényesülnie. Az egyik az illeszkedés kötelezettsége, a másik a közvetítői funkció vállalása.

Illeszkedésen sokkal többet értünk, mint a szabványosítást. Lényegében arról van szó, hogy a rendszer elemei működőképes együttessé álljanak össze, s ezért az illeszkedésnek ki kell terjednie a gyűjtőkörök kialakítására, a feldolgozási eljárásokra, a technikai berendezésekre, a szoftverekre stb. stb., – s nem utolsósorban a szolgáltatásokra.

Elsősorban szemléleti kérdés a közvetítő szerep vállalása, vagyis az, hogy az intézmények tudatosan építsék be működésükbe egymás szolgáltatásainak célba juttatását, illetve a náluk jelentkező, de ott ki nem elégíthető igények továbbítását. Az intézményeknek fel kell ismerniük azt a kényszerítő erőt, amely a tudományos kutatásra és a gyakorlatra korunkban egyaránt jellemző interdiszciplinaritásból fakad; a társ- és rokontudományok, a határterületek ismeretei, a szórásban lévő információk csakis úgy érkezhetnek el az igénylőhöz, ha az információs intézmények (s közéjük értjük a közművelő-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

dési könyvtárakat is!) a rendszer egészére támaszkodva szerzik be, „csomagolják át" és „közvetítik ki" őket.

Dolgozatunkban mindeddig jobbára könyvtárakról esett szó, bár a könyvtár terminust abban az értelemben használtuk, hogy könyvtárnak tekintendő minden olyan intézmény, amely a nemzeti dokumentumvagyon és rekordvagyon valamely részét kezeli. Joggal mondhatja bárki, hogy e logika alapján nemcsak a múzeum és a levéltár, de akár az országos népességnyilvántartás vagy a statisztikai adatbázis is könyvtárnak tekinthető. Ha annak nem is, de mindegyik ugyanabba az információs-iparba, vagy inkább népgazdasági ágba tartozik a közös jellegzetességek alapján. A tágabb értelemben vett könyvtárak és a népgazdasági ágként felfogott egyéb információs intézmények között egy vonallal kár lenne – nem is lehet – határt húzni. Inkább egy gyepű választja el őket egymástól, illetve köti őket össze. A gyepű hajdan védekezésül és támadások felvonulási területeként szolgált; ahogy rendszerré fejlődik könyvtárügyünk, úgy alakul át a gyepű szabadkikötővé, olyan kommunikációs hellyé, ahol egymásra utalt rendszerek cserélik ki outputjaikat, s egyeztetik szolgáltatásaikat, fejlesztési elképzeléseiket. Annál is inkább szükségszerű ez, mert a felhasználó, legyen akár döntéshozó vezető, kutató vagy egyszerű érdeklődő, mindig egy adott problémához keres információt, s nem a forrásként számbajöhető intézményekben, hanem probléma-orientáltan és heurisztikusan gondolkodik. Tehát a könyvtári rendszernek ki kell építenie kapcsolatait a nem könyvtári intézményekhez a klasszikus közgyűjteményeken túlmenően például a faktografikus tájékoztató-szolgáltató intézményekhez is. E nyitás mindkét fél számára haszonnal jár, mivel ezáltal megnövelhető a könyvtári rendszer szolgáltatási kapacitása, s ezzel társadalmi haszna és presztízse, a partnerek pedig, amelyek többnyire még kommunikációs nehézségekkel küzdenek, s a rendszerré válásban még hátrább állanak, ösztönzést és segítséget nyernek fejlődésükhöz.

* * *

Végezetül mit lehet várni egy országos könyvtári rendszertől? Négy reményünk teljesülését.

Megvalósulhat az összehangolt állományépítés, az eddiginél gazdaságosabban és hatékonyabban.

Létrejöhet a közös (osztott) feldolgozás, ami által hatalmas munkaerőkapacitás szabadítható fel, illetve fordítható más feladatokra, különösen, ha élni tudunk a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás lehetőségeivel.

Kialakulhat az információs szolgáltatások összehangolt rendszere, azaz hézagmentes informálás valósítható meg mind az érdekelt diszciplinákat, mind a szolgáltatási szinteket és műfajokat illetően.

Hazai rendszerünk szervesen kapcsolódhat a világméretű és regionális nemzetközi információs rendszerekhez, közvetlen hozzáférést biztosítva a hazai használó számára a külföldi dokumentum- és adatbázisokhoz.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

A KÖNYVTÁRKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS ALAPELVEI ÉS ALAPTÉNYEZŐI

ZSIDAI JÓZSEF

A világ sokszínűsége és az információk példátlan halmaza miatt nem létezik egyetlen olyan könyvtár, információs vállalat és tudományos társaság sem, amely saját erejéből, izoláltan képes volna a teljes ismeretanyag ellenőrzésére és használatba adására. Az egyes országok arra kényszerülnek, hogy racionális munkamegosztással, összefogással, kölcsönösségi alapon teremtsék meg a hozzáférhetőség minden feltételét. Azaz hatékony könyvtárközi kooperációt hozzanak létre nemzeti keretek között és nemzetközi méretben is a kutatás és a művelődés szolgálatára. Ezért a könyvtárügy és általában az információs szolgálat szakmai szókincsének a XX. sz. utolsó harmadában a számítástechnika és az adatátviteli technika mellett legtöbbet említett terminus technikusa a könyvtárközi kooperáció.

Ám jól tudja a szakmai közvélemény, hogy a könyvtárközi együttműködés minden időben igen nehezen funkcionáló folyamat. Mind a gyakorlati tapasztalat, mind a halmozódó szakirodalom arra int, hogy a kooperációs műveleteket számos objektív és szubjektív tényező befolyásolja pozitív, illetve negatív irányban. Az alábbiakban vizsgálódásaink eredményeképpen 19 ilyen alaptényezőt vagy együttműködési alapelvet sorolunk fel.

Az érdekek azonossága (kitüntetett alapelv)

Kizárólagosan az érdekek azonosságán, azok teljes egybeesésén alapulhat a könyvtárak közötti közös tevékenység, a munka összehangolt végzése és érdemes eredmények létrehozása racionális munkamegosztás révén. Az érdekeket nem spekuláció útján lehet megállapítani; a valódi, kristálytisztán jelentkező érdekek a termelés, a fejlesztés, a kutatás, a gyógyítás és a művelődés valóságából bonthatók ki eleven tárgyszerűségükben. Eme érdekek legmegbízhatóbb kifejezői a könyvtárhasználók. Az érdekeket ezért csak úgy lehet megfogalmazni, hogy felderítjük az olvasók ki nem elégített szükségleteit és éppen ezek megválaszolására szervezünk szolgáltatásokat kooperációban, összefogással. Mert abban minden könyvtár alapvetően érdekelt, hogy érdemes olvasóit magas szinten szolgálja ki, s ezért saját erőit kitágítja – más intézmények közreműködése révén.

Az együttműködés új célok elérésére irányuljon (kitüntetett alapelv)

Meglévő tevékenységek egyeztetése, összehangolása és egymásba fonása nehezen vihető véghez, mert a közreműködésre késztetettek szembenállása igen hamar feltámad és megmerevedik. Azért áll elő hamar ez a jelenség, mert mindenfajta kooperáció valamiről való lemondással is jár, de sem intézmény, sem ember nem szívesen adja fel jól bevált,

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

megszokott, eredményeket produkáló eljárásait. Kézenfekvő a felismerés: nem a meglévő, önállóan végzett tevékenységeket kell összehangolni, hanem új célokat kell kitűzni az együttes elé. Éspedig olyan új célokat, amelyeket önmagában, külön-külön egyik fél sem képes elérni, de közösen igen. Ezek a célok legyenek újak abban is, hogy a könyvtár eddigi teljesítményét minőségileg múlják felül a könyvtárhasználók érdekei szerint.

Önkéntesség és egyenrangúság

Az önkéntesség fogalmához egy kicsit oda kell érteni az egyenrangúság igényét és követelményét. Ez így helyénvaló, hiszen az önkéntes csatlakozás feltételezi a felek egyenlőségét tisztességes alapokon, mivel alárendeltségre senki sem törekszik saját jószántából. Az a helyes, ha a vezető posztokon váltják egymást a résztvevő könyvtárak megbízottai. Ha ez nem teljesíthető, akkor a legalkalmasabb személy álljon a kooperáció élén, az a személy, aki személyes adottságainál fogva is alkalmas a szellemi vezető szerepkörére, és túl ezen jó, teljesítőképes intézmény álljon mögötte.

Az egyenrangúság alapelve nemcsak a vezetői tisztségek igazságos kezelésére vonatkozik, hanem a könyvtári szolgáltatások igénybevételére és a közösség erőfeszítéseihez való hozzájárulásra is. Ez utóbbinál azonban nem szabad mereven ragaszkodni a számszerűleg is mérhető egyenlőséghez, hanem az adottságok alapján kell ítélkezni a teherviselés arányairól. A paritást általában fenn kell tartani, de az egyes elemeket rugalmasan kell kezelni a mindenkori adottságok és szükségletek alapján.

Megbízható szolgáltatóképesség

A szoros együttműködés jogvesztéssel is jár. A feladatok megosztása azt is magában rejti, hogy a közreműködők lemondanak egyes eszközökről és szolgáltatásokról. Erről csak akkor lehet szó, ha a keletkezett hiányt az együttműködés köréből valaki maradéktalanul pótolja, sőt a teljesítés magasabb szinten megy végbe, mint ahogy azt ő eddig adni tudta. Mindebből az is következik, hogy a szervezett munkamegosztással rögzített vállalásokat minden körülmények között teljesíteni kell. Ehhez jól fel kell készülni állományban, technikában és az emberi feltételekben. Ha fennakadások lesznek a helytállásban, akkor bajba kerülhet az együttműködés egésze. A rossz teljesítmény adja az okot az autarchiára. E veszélyre mindig figyelni kell!

Döntési jog

Egy kooperációs testület akkor cselekvőképes, ha szükség szerint megfelelő döntéseket tud hozni. Ehhez az kell, hogy a meghatalmazott képviselők döntési joggal legyenek felruházva. Erről az igényről azért kell szólni, mert a fenntartók rendszerint sok döntési jogot fenntartanak a maguk számára, így a könyvtár vagy tájékoztató intézmény képviselője korlátozott jogkörrel rendelkezik. A kooperációs kör létrehozásakor az intézmény képviselője számára a döntési jogot írásban kell meghatározni és megadni. Azért kell ragaszkodni ehhez a jogosítványhoz, mert kooperációban senki sem tevékenykedhet úgy,

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

hogy elodázza hozzájárulását valamely ügy eldöntésénél; ez megbéníthatja az egész testület munkáját.

Gazdaságosság

Az együttműködés elemi követelménye az ésszerű gazdaságosságra irányuló törekvés. Minden időben, de inflációs időszakban vagy a finanszírozás nehezebb körülményei közepette különösen figyelni kell a gazdaságosság kérdéseire.

Sok intézmény összefogása esetén a párhuzamos munkavégzés szűkítése révén lehet anyagi eszközökhöz jutni. A dokumentum-nyilvántartás gépi megoldása bizonyíthatóan olcsóbb közös vállalkozásban, mint egyéni úton. Az egyéni hozzájárulások mértékét tekintve alacsonyabb költséggel lehet megteremteni a korszerű tájékoztatást (pl. 1 városban 1 terminál, 1 segédkönyvtár elegendő, stb.).

Summázva: számottevő anyagi vonzattal járó együttműködést csak úgy szabad szervezni, ha minden egyes résztvevő számára a közreműködés anyagi előnyökkel jár; és lehetőleg a fenntartókat se kínozzuk többlet követelésekkel.

Az együttműködés sokrétű tevékenységben fejeződjék ki

A tartalmában értékes, időben távlatokat ígérő együttműködés életrevalóságának mindennapos feltétele a változásra, a szüntelen megújulásra való képesség. A tapasztalat azt mutatja, hogy az egy szálon függő együttműködés életereje igen halovány. A csak egy összekötő érdek hamar ki van téve veszélynek, megsérülhet, megszűnhet. Ígéretes jövővel az biztat, ha a felek közti érdekviszonyok többrétegűen fonódnak egybe. Mivel valamenynyi érdek a különböző intézmények között eleve nem egyezhet, ezért fontos, hogy 2–3–4–10 érdekcsoport létezzék, mert ennyiből mindig megtalálható, kiemelhető a közös elem. A gyakorlatban pl. az állományegyeztetés mellé oda kell illeszteni a közös továbbképzést, a reprográfiai szolgálatot, a nyomdakapacitás átengedését, a megkülönböztetett könyvtárközi kölcsönzést stb.-t.

A résztvevők száma alacsony legyen

Alapelvként emlegettük korábban, hogy a tartós együttműködés elsősorban az érdekek azonosságán nyugszik. Fenntebb arról szóltunk, hogy több érdek jobban összeköti a partnereket, mint egy-két közös feladat. Gondot okoz azonban az érdekek sokasága is, amely különösen eltérő adottságú intézmények összefogásánál szokott jelentkezni. Úgy is mondhatjuk, hogy az érdekek mennyiségét is kordában kell tartani, hogy szerteágazásuk ne okozzon áttekinthetetlen halmazt. Itt lép be az emberi tényező is. Ha ugyanis célul a kollektív alkotómunkát tűzzük, akkor bízzunk a kollektíva erejében, bölcsességében és akcióképességében. E területen azonban kétségtelenül a kisebb közösségeké az elsőbbség. Az emberi tényező elevenebben hat, áttekinthetők a léptékek, szervesebb, élő kapcsolatok jönnek létre az érdekeket hordozó, kifejező emberek között. Az a helyes, ha a tagok száma 10-nél nem több, és egy-egy intézmény két-három kooperációs közösségnél szélesebb körre nem terjeszti ki érdeklődését.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Centralizáció-decentralizáció a könyvtári szervezetben és hatása az együttműködésre

Ennél a témakörnél igen nagy nehézségekkel találkozunk. A probléma lényege, hogy az állami igazgatási struktúra, amely alapjául szolgál a könyvtári szervezet struktúrájának is, eléggé statikus, s inkább a decentralizálódás irányába halad; ezzel szemben az ökonómikus együttműködést a centralizáció szolgálja eredményesebben. Másfelől a decentralizált állapot az autarkia melegágya, hiszen az eszközök és a költségek elaprózottsága alacsony teljesítményt eredményez. Ezért az a helyes irány, ha az anyagi, technikai és szellemi eszközök magasfokú koncentrációjára törekszünk annak érdekében, hogy igen magas színvonalú szolgáltatásokat hozzunk létre, de ezeket a szolgáltatásokat azután decentralizáltan nyújtjuk. Más szavakkal: centralizáljunk, hogy szolgáltatni tudjunk; a szolgáltatást viszont teljességgel decentralizálni kell az olvasók érdekei szerint.

Struktúra és tradíció

A centralizáció és decentralizáció összefüggéseinek és ellentmondásainak igen vázlatos felvillantása mellett másféle bonyodalmak is vannak, amelyeket tradícionális kövületeknek is lehet nevezni.

Létezik olyan társadalmi szituáció (pl. Magyarországon jelenleg), amikor a könyvtári szolgálatban minőségi váltásra van szükség, de a társadalmi szervezeti alap erről nem vesz tudomást. Például léteznek továbbra is az egyetemi tanszékek és a tanszéki könyvtárak, ha azonban gépesíteni akarunk, 100 tanszéken ezt nem lehet véghezvinni. Mit kell és lehet tenni? Vagy megváltoztatjuk a struktúrát, miként azt tették Ausztriában és az NSZK-ban némely helyen, vagy egy sor intézmény kimarad a korszerűsítésből, s csak a legnagyobb könyvtárak összefogását kezdeményezzük. Talán harmadik-negyedik út is létezik, a lényeg azonban az, hogy az adott struktúrát számításba kell venni közös rendszerek tervezésekor.

Rugalmas pénzügyi szabályozás szükséges

A pénzügyek útvesztőire már *Pafford* is figyelmeztetett 1935-ben a könyvtári kooperációról írt kitűnő könyvében. Itt is veszélyekkel kell számolni: pl. a közösen összehozott pénzek megadóztatása; a kooperációval elért jelentős megtakarítások esetén a költségvetés csökkentése; bevételek felhasználását illetően korlátok felállítása; személyi költségek tilalma stb. Az a feladat, hogy a pénzügyeket előre tiszta képletbe kell illeszteni; a fenntartóktól és a pénzügyi hatóságoktól garanciákat kell kapni a jószándékú támogatás folyamatosságára. Elvárható, hogy a szakmai és gazdasági felügyelet vonzó pénzügyi szabályozókkal rugalmasan és hatékonyan segítse az együttműködés ügyét.

A számítástechnika hatása az együttműködésre

A technika újabb eszközei és a segítségükkel alkalmazott módszerek nemcsak lökésszerű impulzust adtak az együttműködésnek, hanem az új körülmények eleve kikénysze-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

rítik a kooperáció megvalósítását. A számítástechnika, az adatátviteli technika, az optikai leolvasó- és a képátviteli technika természete szerint a kollektív, többirányú közös munkát ösztönzi egy olyan hálózatban, amelyben bármely egység csatlakozó terminálján információt leadni és lehívni egyaránt lehetséges. A könyvtári állomány nyilvántartása is csak 10—15 könyvtár összefogásával valósítható meg gazdaságosan; az online információszolgálat széles körű kapcsolódásokkal üzemel már ma is; de az egymásközti kommunikációt egyéb területeken is a terminálkapcsolatok teszik elevenné.

Az együttműködéssel összefüggésben a már tárgyalt több alapelv érvényesülését tevőlegesen segíti a korszerű technika. Sőt, a számítástechnika növeli a szabványok alkalmazásának kényszerét is.

Az együttműködés a sokirányú szakmai tapasztalatszerzés segítője

Sok könyvtár tapasztalata azt mutatja, hogy valamely együttműködési forma spontán módon tágítja az érdeklődés terét valamennyi fél előtt a konkrét együttműködésen kívül eső szakmai feladatokat illetően is. A jó kooperáció felerősíti a szakmai újdonságok terjedését; egyes könyvtárak speciális felkészültsége más intézmények javára válhat; az igényes kapcsolat továbbképzési funkciót is betölthet.

Az együttműködésben tehát nemcsak konfliktushelyzeteket lehet megfigyelni, hanem jobbító tényezőket is fel lehet ismerni.

A fenntartó megnyerésének szükségessége

A könyvtár fenntartója: a vállalat, a kutatóintézet, az egyetem stb. nem minden esetben áll támogatólag az együttműködés mellé. A szembenállás oka az intézmény érdekeinek féltéséből ered. A fenntartó ellene van a könyvtári állomány, a technikai eszközök és a munkaerő külső igénybevételének. S különösen érzékeny arra, hogy a költségvetésnek egyetlen fillérje se csússzon külső érdekek alapján az intézmény falain kívüli területekre. Eme aggodalomnak van is alapja, mert a géptechnika megújítása valutáris nehézségekbe ütközik; inflációs időszakban a költségvetés is veszélyeztetett, így annak óvása nagyon is indokolt; a duplum példányok felszámolása után az egy példány az egyetem igényeihez is kevés stb.

A fenntartó engedékenységét és bizalmát csak egyféleképpen lehet elnyerni: tényszerűen, tárgyszerűen bizonyítani kell a kooperáció hasznosságát, azt, hogy az intézménynek valóságos érdeke fűződik az együttműködéshez. Ha a várható nyereséget bizonyítani tudjuk, nyert ügyünk van, egyébként felesleges időtöltés a verbális okoskodás.

Együttműködés eltérő nagyságrendű és színvonalú intézmények között

A kooperációs partnerek rendszerint nem egyformák adottságokban, szakmai felkészültségben, a felajánlható kapacitás erejében és természetesen a velük kapcsolatban álló felhasználók, a fogyasztók igényességében sem. Különösen érvényes ez a feltételezés a regionális együttműködésre nézve, ahol az intézmények merőben különböznek egymás-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

tól (vállalati, kutatóintézeti, közművelődési, egyetemi könyvtárak), mégis arra törekednek, hogy közöset, egységeset, hasznosat teremtsenek olvasóik számára.

Az eltérő adottságú intézmények esetében is igen jól funkcionáló kooperációt lehet teremteni önzetlen és bölcsességre való módszerrel. Valamennyi fél érdekeit, lehetőségeit többpólusú rendszerbe kell szintetizálni. Pl. egy számítógépen kezelt közös központi nyilvántartáshoz online hozzáférést kell biztosítani, ugyanakkor mikrokártyát és nyomtatott kötetkatalógust is elő lehet állítani abból a célból, hogy ki-ki azt az eszközt válassza ki a maga számára, amelyikkel a legkönnyebben és legeredményesebben tud dolgozni.

A személyiség szerepe a könyvtárközi együttműködésben (kitüntetett alapelv)

A társadalomban zajló folyamatokban minden esetben a központi, meghatározó szerep az emberé. Így van ez a könyvtárközi kooperáció esetében is. Ez a kérdéskör a legbonyolultabb tényező az együttműködés szerkezetében és feltételrendszerében, mivel maga az ember is bonyolultabb jelenség, mint bármely technikai konstrukció. Az együttműködés kapcsán azért kell ezzel a kérdéssel megkülönböztetett gondossággal foglalkozni, mert az igen logikus feladatkör, amely remek objektív körülményekkel is rendelkezik, gyakran azért nem tud realizálódni, mert a szubjektív motivációk a tárgyszerűségnek fölébe kerekednek.

A szerző e témakörrel már részletesebben foglalkozott a Könyvtári Figyelőben (1982. 3. sz. 233–240.l.),, ezért ezúttal csak három mozzanatra irányítja az érdeklődő szakemberek figyelmét. Eredményesen (és szívesen) együttműködni csak közösségi szellemre és cselekvésre alkatilag hajlamos emberekkel lehet, egoistákkal nem; a közösségben végzett munkát értékelni és bőkezűen jutalmazni kell, hogy az ösztönzés hasson; javítja az egyén hozzáállását az ügy főhatósági, fönntartói támogatása is.

A könyvtárosképzés és továbbképzés feladatai az együttműködéssel összefüggésben

A különböző intézmények között megvalósuló együttműködés magasrendű szakmai, szervezési, gazdasági és emberi tevékenység. A mögöttük rejlő szükségszerűségek és a belőlük következő feladatok bárki számára nem könnyen érthetők, a tudatba nem épülnek be gyorsan és ösztönösen. Ez az írás is végig azt próbálja bizonyítani, hogy valóban bonyolult jelenségekkel van dolgunk. De arra is rámutatott, hogy a fellépő tényezők jó része objektív. Ha igen, akkor felismerhetők és megragadhatók, tehát taníthatók is. A szakmai képzésben és továbbképzésben valóban sokat kell tenni azért, hogy a könyvtárközi együttműködés, mint korunk szakmai szükségszerűsége, mielőbb és minél tisztábban beépüljön a szakmai köztudatba a célból, hogy könyvtári gyakorlattá váljék.

Az együttműködés során előáll a központi koordináció szükségessége

A kooperáció jobbára spontán úton indul el, a napi szükség szüli. Ezért szinte törvényszerű, hogy számos kezdeményezés regionális érdekszférában kel életre, távol a kor-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

mányszervek elllenőrzésétől, következésképpen zárt, izolált szervezet alakul ki; ez figyelhető meg Svájcban, Angliában és az NSZK-ban is.

Az önkéntesen kiépített és autonóm módon dolgozó tömörülés fölött azonban előbb-utóbb megjelenik a központi koordinációra törekvő szellem. A kooperációs szervezet azonban nyomban szembefordul ezekkel a törekvésekkel, mert úgy véli, hogy a tagok egyszer már veszítettek szuverenitásukból, amikor kooperációra adták fejüket, s úgy látják, hogy a központi koordináció tovább korlátozná mozgáskörüket.

A koordinációról azonban nem lehet lemondani. Az irányító, felügyeleti, fenntartó szerveknek és a könyvtáraknak közösek az érdekeik abban, hogy hatékony és egységes könyvtári rendszer jöjjön létre az országon belül. Mert végső soron az a feladat, hogy munkamegosztással és összefogással minden szakterület információellátásáról magas szinten gondoskodjunk.

Az országos koordináció véghezvitele kormányzati feladat. A siker azonban csak akkor lesz teljes, szép és hosszú életű, ha nem a parancskiosztás lesz a választott módszer lényege, hanem az ösztönzés. Mind a kooperációt, mind az országos koordinációt a kijelölt úton csak segítő, támogató eszközzel lehet pályán tartani.

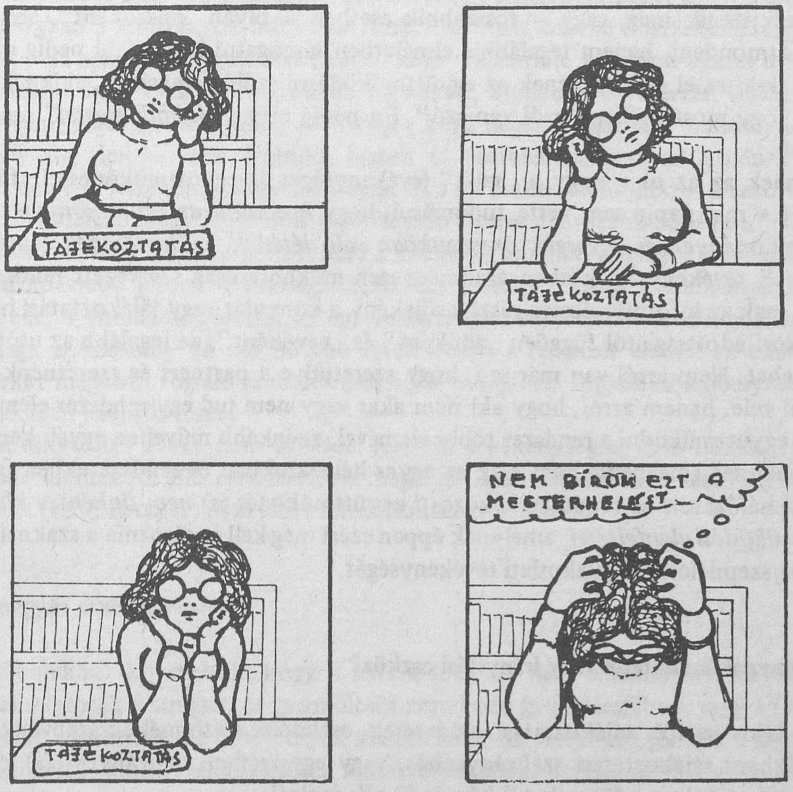

A Library Association Record 1983. 6. számának humorából

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

SZABVÁNYOSÍTÁS – AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS FELTÉTELE, EGYÜTTMŰKÖDÉS – A SZABVÁNYOSÍTÁS ÉRTELME

VAJDA ERIK

Együttműködés: hajlam, szemlélet vagy szükségszerűség?

Az olvasó elnézését kérem egy némileg dohogó bevezető megjegyzésért: *szeretem az együttműködést, de nem szeretem azt, hogy a mai napig is együttműködésről beszélünk olyankor, amikor információs rendszerekben való részvételről kellene beszélni!*

Ez alatt azt értem, hogy könyvtárosaink és szaktájékoztatóink, különösen pedig vezetőik és fenntartói intézményeik vezetői szemében az együttműködés – jobbik esetben – az alaptevékenység üdvös és hasznos kiegészítőjeként, szimpatikus szakmai magatartásként jelenik meg, vagy – rosszabbik esetben – olyan „jelszóként", aminek nem illik ellentmondani, hanem legalábbis elméletben támogatni kell, végül pedig olyanok is vannak, akikhez el sem érkeznek az együttműködésre szóló felhívások, akiknek tudatáig sem ér, hogy mostanában „erről van szó". Én pedig még a *„jobbik esettel" sem vagyok elégedett.*

Ennek az az oka, hogy a „saját" tevékenységet az együttműködéssel „fűszerező" szemlélet a mai napig sem vette tudomásul, hogy *megszűnt az egyes könyvtári-tájékoztatási intézmények és egységek önmagukban való létének, működésének minden reális feltétele.* E tevékenységi körben eredményesen működni csak szervezett rendszerek elemeként, csak az információcsere résztvevőjeként, a könyvtár vagy tájékoztatási intézmény mindenkori adottságaitól függően „adóként" és „vevőként", de legalább az utóbbi minőségben lehet. Nem arról van már szó, hogy szeretjük-e a partnert és szeretnénk-e együttműködni vele, hanem arról, hogy aki nem akar vagy nem tud egy rendszer elemének szerepében együttműködni a rendszer többi elemével, az inkább műveljen egyéb kerteket. Az együttműködés (mégpedig nem csak az egyes hálózatokban és rendszerekben folytatott, hanem a hálózatok és rendszerek közötti együttműködés is) *nem önkéntes klub többé, hanem működési alapfeltétel,* amelynek éppen ezért meg kell határoznia a szakma művelőinek egész szemléletét és gyakorlati tevékenységét.

A szabványosítás: feltétel vagy irányítási eszköz?

A könyvtári és tájékoztatási módszerek, eszközök és termékek szabványosítása (a továbbiakban: tájékoztatási szabványosítás, vagy egyszerűen szabványosítás) leegyszerűsítve és egymástól nem függetlenül *három fő célt* szolgál:

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

– „csereszabatosságot" tesz lehetővé és ezáltal alkalmassá teszi a szabványok szerint dolgozókat a *munkamegosztásra, a kölcsönös információcserére;*

– *könnyíti az olvasók, felhasználók életét, mert nem kell* minden könyvtár és minden szolgáltatás esetében *„újratanulniuk"* a szolgáltatások szerkezetét, formáját, adatközlési módját;

– *könnyíti a könyvtárosok (tájékoztatók) életét* és képzésüket, mert *nem kell újra felfedezniük* a már felfedezett módszereket, eszközöket és produktumokat.

E három cél közül most csak az elsővel fogalalkozunk.

A *szabványosításról* különböző tanácskozásokon elhangzott, különféle koncepciókban és „elvi előremutatást" tartalmazó művekben megjelent, hogy a szabványok megalkotása és alkalmazásuk elősegítése az *irányítás egyik lényeges eszköze,* és különösen lényegessé vált a tervutasításos rendszer megszűntével, a különböző gazdálkodó és más egységek fokozott önállóságának körülményei között. Aligha vitatható, hogy ezekben az állításokban van igazság: a jövő lehetséges útjait érzékelő, valamiféle „központi akarat" nyilván alkothat(na) olyan szabványokat, amelyek betartására kötelező előírásokkal, vagy egyéb módon rábírja az adott szakterület, jelen esetben a mi szakterületünk művelőit, és ezzel bizonyos fajta tevékenységet, módszereket, teljesítményeket írhatna elő.

A valóságban a *szabványok irányítási funkcióját nem kellene túlértékelni.* Egyrészt a szabványok – ha helyesen hozzák létre őket – nem valamiféle központi akarat megnyilvánulásai, hanem igen csak demokratikus termékek, általános egyetértés, konszenzus eredményei (ami alatt természetesen nem teljes körű népszavazás, vagy minden kisebbségi vélemény figyelembevétele értendő, hiszen ez esetben sohasem születnének szabványok). Másfelől – legalábbis Magyarországon és a mi szakterületünkön – a szabványok többsége nem kötelező, vagy legalábbis a tőlük való eltérés nem szankcionálható. A szabványosítás és a szabvány ezért *nem nevezhető a központi irányítás lényeges eszközének.*

Sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a *szabványosítás* az együttműködés, a munkamegosztás, *az egy rendszerben való cselekvés elengedhetetlen feltétele.* Maga a szabvány (a szó bővebb értelmében) a rendszer eleme: az emberi és tárgyi elemeket magában foglaló rendszer működési módjának, működési szabályzatának, programjának igen jelentős része.

A szabványosítás tehát nem kötelez célszerű tevékenységre, nem hozza létre az együttműködő elemekből álló rendszert, de megfelelő szabványosítás és szabványok nélkül e rendszert (rendszereket) nem lehet létrehozni és működtetni.

Hogy áll a magyar szabványosítás?

Az előbbiekből következik, hogy a *létrehozott, de nem alkalmazott* szabványok igencsak hasonlatosak a virágzó, de gyümölcsöt nem hozó gyümölcsfához, vagy a felszántott, elboronált, elsimított, de bevetetlenül maradt földhöz: látványuk jól esik a szemnek, különösen azoknak, akik tevékenykedtek ennek érdekében, de végeredményben (vagy a végcélt illetően) haszontalanok. A szabványosítás helyzete ezért két különböző, egymás

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

nélkül nem létező, de mégis külön vizsgálható képből tevődik össze: a szabványok megalkotásának és a szabványok alkalmazásának helyzetéből.

Ami a *szabványok megalkotását* illeti, kellemes és könnyű feladat lenne arra hivatkozni, hogy a magyar tájékoztatási szabványosítás *világméretekben is „jól áll"*, időben reagál az időszerű feladatokra, a nemzetközi környezetet is figyelembe vevő jó szabványokat alkot stb. Nem lenne ezekben az állításokban semmi tartalmatlan dicsekvés, vagy torzítás, a kép azonban mégsem ilyen rózsás. Egyrészt – főként a szabványosítási munkában résztvevők és eredményesen résztvevők csekély száma miatt – *a szabványalkotás üteme* (még terv szerinti üteme is, nem is szólva az ettől gyakran lemaradó tényektől) *lassú*, méghozzá lassúbb annál is, amit a még említendő egyéb gátló körülmények megengednének. E lassúságban szerepet játszik – bármilyen ellentmondásosnak tűnik – az is, hogy a magyar szabványok általában jók. Jók olyan értelemben, hogy viszonylag széles körű szakmai közmegegyezés hozza létre őket, és olyan értelemben is, hogy ezt a közmegegyezést „nem adják ingyen"; a szabványok szövege heves viták és sokszori átdolgozás eredményeként jön létre, ami tartalmilag általában előnyükre válik, de időt igényel. A „lassúság" fő oka azonban nem a kevés hozzáértő, hivatott és szabványosításra „ráérő" ember, még csak nem is a sok és hosszú vita. A legfőbb ok a *nemzetközi és nemzeti szabványosítás összefüggése* és ellentmondása.

Amint a nemzeti információs rendszerek sem fejleszthetők elszigetelten, hanem növekvő mértékben csak a nemzetközi rendszerek („a rendszerek rendszereinek") elemeként, ugyanúgy, és ebből következően a hazai szabványosítás sem járhatja egyszerűen a maga útját, hanem *igazodnia kell a nemzetközi* (világméretű, illetve a KGST keretében, vagy egyes információs rendszerekben folyó) *szabványosításhoz* és annak eredményeihez, sőt, kapacitásunk mértékében (egyre akadozóbban és nehezebben) közre kell működnünk ebben a szabványosításban, szándékainkat, sajátosságainkat, érdekeinket érvényesítendő. A nemzetközi szabványosítás pedig adottságaiból következően lassú dolog; nemzetközi konszenzust még nehezebb elérni, mint nemzetit, különösen akkor, ha ennek a nemzetközi konszenzusnak számos nemzeti konszenzus eredőjeként kell kialakulnia.

A hazai szabványosítás tehát – amint azt már számos „illetékes dokumentum" megállapította, lassú, és „intézkedéseket kell tenni" meggyorsítása érdekében.

Hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy (anélkül, hogy vitatnám e „hivatalos dokumentumok" igazságát) *mégsem a hazai szabványosítás lassúságában érzem a fő veszélyt, hanem* (bár kétségtelen, hogy a lassúság ennek sem használ) *a hazai szabvány-alkalmazás alacsony színvonalában.* E rövid áttekintés keretében a továbbiakban ezzel foglalkozunk.

Milyen szabványokat kellene elsősorban alkalmazni?

Bárkitől – olyan szerzőtől pedig, aki bizonyos mértékig személyében is felelős a szabványosítási tervekért és azok végrehajtásáért, különösen – furcsán hangzik, ha valamiféle rangsort akar megállapítani a tájékoztatási szabványosítás egyes területei között, hiszen joggal merülne fel a kérdés, hogy akkor a hazai szabványosítás és ő maga is miért foglalkozik „kevésbé fontos" területekkel? Remélem, hogy az alábbiakból kiderül, a

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

prioritás sem időben, sem tartalmilag nem abszolút, hanem arra vonatkozik, hogy *az együttműködés, az információs rendszerek szervezése és működése szempontjából milyen szabványok alkalmazása a „döntő láncszem"*.

Bár finomabb osztályozás is alkalmazható (és gyakorlati okokból szoktuk is alkalmazni), a bő értelemben vett tájékoztatási (információs) és ezen belül könyvtári szabványosítás három fő területe (az információs folyamathoz igazodva) a következő:

a) *a dokumentumok* (mindenekelőtt a primer dokumentumok) szellemi és technikai létrehozásával, szerkezetével, a rajtuk és bennük feltüntetett adatok körével és közlésének módjával foglalkozó szabványok;

b) a bő értelemben vett *feldolgozási szabványok* (ide értve mindazon műveletek szabványait, amelyekkel a tájékoztatási folyamat során az inputként beérkező dokumentumokat nyilvántartjuk, „feltárjuk", „visszakereshetővé" tesszük, információcserére alkalmas állapotba hozzuk stb.);

c) *a szolgáltatások* és a végső felhasználók (olvasók) rendelkezésére bocsátott egyéb tájékoztatási eszközök *szabványai.*

Mind a három csoportot úgy kell felfogni, hogy a megfelelő témakörbe tartoznak természetesen nemcsak a munkaműveletek, munkafolyamatok szabványai, hanem azon eszközöké is, amelyek az adott munkához felhasználandók, és azon produktumoké is, amelyek az adott munka eredményei. Az is ide kívánkozik még, hogy *a három csoport* természetesen *nem független egymástól,* hiszen (hogy mást ne mondjunk) a b) alatt említett feldolgozást (lehetőségeit és jellegét is illetően) nagymértékben befolyásolják a feldolgozandó dokumentumon és dokumentumban feltüntetett adatok, és különösen azok a szolgáltatási célok, amelyek érdekében – végső soron – a feldolgozás folyik.

Mindezek figyelembevételével is hangsúlyoznám, hogy *a fent említett „döntő láncszem", az információs rendszerek létrehozása és működése, tehát az együttműködés szempontjából is kiemelkedően fontos szabványosítási és szabvány-alkalmazási terület a* b) *alatt említett feldolgozás.*

Tekintsük át röviden ennek okait.

A tájékoztatási folyamat során, szűkebb munkaterületünkön, *a feldolgozandó dokumentum általában adottságként jelentkezik.* Mindig is az volt a dokumentumok szabványosításának története és sorsa, hogy a könyvtárosok, tájékoztatók sürgették, követelték a szabványosítást és a szabványok betartását részben az olvasók, részben pedig a feldolgozás érdekében, a szerzők, szerkesztők, kiadók pedig nem, vagy nem elsősorban a könyvtárak szempontjából különösen fontos kérdésekben ismerték fel a szabványosítás és a szabványok alkalmazásának a fontosságát, más esetekben pedig üzleti, vélt és valódi könyvművészeti okok, saját elképzelésük szerinti „felhasználóra irányuló" módszerek és egyebek miatt elzárkóztak a szabványok alkalmazásától, vagy éppenséggel „nem figyeltek oda". Jellemző, hogy tájékoztatási intézményeink, könyvtáraink mint könyv- és folyóiratkiadók elrettentő példákkal szolgálnak arra (tisztelet a kivételnek), hogy miképpen lehet fittyet hányni a dokumentumok létrehozására, tartalmára, külalakjára, sőt, a dokumentumokban feltüntetendő bibliográfiai adatokra vonatkozó legértelmesebb, legvilágosabb és egyszerű szabványoknak is. Csak halkan (ha lehetne, apró betűkkel), szeretném megkérdezni, hogy mit is várjunk akkor az „igazi" szerzőktől, szerkesztőktől és

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

kiadóktól, akiknek a későbbiekben már nem kell kínlódniuk a szabványoktól eltérően megjelenített dokumentumokkal.

A szabványosításnak ez a területe tehát nehéz volt és marad. Ettől függetlenül azonban a könyvtárosi-tájékoztatói lelemény mégis csak megtalálja a módját annak, hogy a *„legrakoncátlanabb" dokumentumot is feldolgozza,* és arról tájékoztatást nyújtson, legfeljebb sokkal nagyobb munkával, nagyobb költségekkel és kevésbé teljesen. Más kérdés, hogy e feldolgozás azután gyakran olyan dokumentumokhoz „segíti" az olvasót, amelyekben – éppen a szabványok említett elhanyagolása miatt – neki sincs sok köszönete.

Korábbi felsorolásunk végére ugorva: *a szolgáltatások és az olvasók rendelkezésére bocsátott tájékoztató eszközök* nyilván munkánk valódi gyümölcsei. Világos, hogy e szolgáltatások adattartalma, elrendezése, formája nagymértékben függ a feldolgozástól, helyesebben: a feldolgozásnak figyelemmel kell lennie a szolgáltatások említett adottságaira. Végül az sem vitatható, hogy olyan szolgáltatásokat kell produkálnunk, amelyek általában a felhasználók (olvasók) és különösen az adott intézmény vagy rendszer által kiszolgált felhasználók számára a legjobbak. A felhasználók, olvasók pedig (bár egyáltalán nem érdeklik őket a mi szabványaink) mégis szeretnék idejük jelentős részét nem a szolgáltatások szerkezetének és adatközlési módjának megismerésére szentelni, hanem inkább a tartalommal foglalkoznának. Aligha vitatható ezért e terület szabványainak fontossága. Mégis, el kell gondolkozni azon, hogy éppen *a felhasználók érdeke az egységesség mellett bizonyos változatosságot is igényel* (vagy legalábbis a felhasználók különböző kategóriáinak igényei eltérőek lehetnek), *a legfontosabb* pedig a használó szempontjából *a tartalmi teljesség,* vagyis az, hogy megtalálja azt, amit keres, amire szüksége van, bármilyen célból is. Másodlagosak számára azok a módszerek, amelyekkel ehhez hozzásegítik. A feldolgozás és a szolgáltatás közvetlen összefüggése pedig nem jelenti azt, hogy eltérő adatelemeket tartalmazó szolgáltatások szükségképpen eltérő adatelemeket tartalmazó feldolgozással kell, hogy együttjárjanak. *A mindenkori feldolgozás eredményeiből* (bizonyos határok között) *tetszőleges adatelem-tartalmú, sorrendű és általában tetszőleges formájú szolgáltatás állítható össze.* A dokumentumokról és a szolgáltatásokról mondottakat is figyelembe véve állítottam, hogy a „döntő láncszem" a feldolgozás szabványainak megalkotása és következetes betartása. Ha ugyanis az emberiség „információs jövője" és ezen keresztül „fejlődési és fejlesztési jövője" az információs rendszerek szervezettségétől, illetve a rendszereken belüli és rendszerek közötti együttműködéstől, munkamegosztástól és információcserétől függ (e tekintetben pedig nincs kétség), akkor mindezek nemzeti körülményeinkre is érvényesek, és egyértelműen az *információk cserélhetőségét helyezik munkánk középpontjába.* Az információk pedig nem cserélhetők akkor, ha feldolgozásuk során – legalább az ésszerű minimum szintjéig – nem vesszük figyelembe az információcserében résztvevő, különböző jellegű partnerek egyetértésén, konszenzusán alapuló szabványokat.

A fő ellenségek: a partikularizmus és a tudatlanság

A pokolba vezető út jószándékkal van kikövezve. A szabványok elhanyagolása többnyire abból adódik, hogy amikor valamilyen szolgáltatást, valamilyen tájékoztatási

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

eszközt hozunk létre, akkor csak az adott szolgáltatást, annak használóit és saját intézményünk munkáját tartjuk szem előtt, mégpedig szűk látókörűen, évtizedekkel, ha nem egy évszázaddal elmaradottan, „zárt rendszereket" alkotva. Minden más már ennek a következménye. Mivel e munkák során nem vesszük figyelembe azt, hogy milyen információkat kell „kívülről" fogadnunk, illetve milyen információkat kell más rendszereknek szolgáltatnunk, a feldolgozást csak az adott szolgáltatás közvetlen igényei szerint határozzuk meg. Az ok – mint mondottam – korántsem rossz szándék, csak tudatlanság a saját rendszer jövőjét (és egyre inkább jelenét) illetően, és tudatlanság az információcsere feltételét jelentő szabványokat illetően.

A szabványosítás és az együttműködés szorosan összefüggő területén a jövő csak az lehet, hogy – a szakmai irányítás segítségét, orientációját is feltételezve, *növekszik az a meggyőződés, amely a könyvtár és a tájékoztatás működését rendszer (sőt rendszerek) elemeként fogja fel.* Ebből közvetlenül adódik majd az a törekvés, hogy ésszerűen alkalmazzák az információcserét lehetővé tevő szabványokat és – ha nem állnak rendelkezésre – egyebek között aktív közreműködéssel is serkentsék e szabványok létrehozását. Mindez barátságosabbá fogja tenni a tájékoztatókat, könyvtárosokat a szabványok iránt és – ami még sokkal fontosabb – barátságosabbá fogja tenni szolgáltatásainkat a felhasználók szemében. Mindennek természetesen feltétele a szabványokról és a szabványosításról szerzett tájékozottság is. Erre a belföldi és külföldi szakirodalom (mint például Kuruc Imréné áttekintése a hazai szabványosítási feladatokról[1], vagy az UNISIST Guide[2]) használata révén is, de az illetékes szabványosító és módszertani intézmények révén is mindenkinek megfelelő – bár kétségtelenül fejleszthető – lehetőségei vannak.

Összefoglalva: Az együttműködésnek elengedhetetlen, nélkülözhetetlen feltétele a szabványosítás. Az eredményes szabványosításnak, *a szabványok alkalmazásának* viszont – és ez a legfontosabb – *döntő és kizárólagos feltétele az a felismerés, hogy az együttműködés nem egyszerűen munkánk része, kiegészítője, hanem lényege, létformája kell, hogy legyen!*

JEGYZETEK

1. KURUC IMRÉNÉ: Szabványosítási feladatok a könyvtár- és tájékoztatásügy területén. = Könyvtári Figyelő. 1978. 4. sz. 361–363.p.

2. UNISIST Guide to standards for information handling / prep. by the UNISIST Working Group on Bibliographic Data Interchange; compiled by Erik Vajda. – Paris : Unesco, 1980. – 304 p.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

A KÖNYVTÁRAK KÖZÖTTI EGYÜTTMŰKÖDÉS EGYES KÖZGAZDASÁGI ASPEKTUSAIRÓL

HEGEDŰS PÉTER

Aligha akad ma a világon olyan ország, amelynek könyvtárügyében –, ha az adott országban könyvtárügyről egyáltalán beszélni lehet – ne a könyvtárak, illetve az információs intézmények közötti együttműködés feltételeinek megteremtése jelentené az egyik legfontosabb könyvtárpolitikai feladatot. A nemzetközi és a hazai szakirodalom az együttműködés javasolt formáit, gyakorlati eljárásait és tapasztalatait (pl. resource sharing) részletesen elemzi, s nem kevés az együttműködés kérdéseivel foglalkozó konferenciák, szakmai viták száma sem. Szinte könyvtárnyi irodalma van már az együttműködés jelenleg egyik legfejlettebb formáját megtestesítő OCLC-nek, és az információs hálózatok kérdéseinek megvitatását gyakran tűzik napirendre a nemzetközi szervezetek is. Viszonylag kevéssé ismertek ugyanakkor az együttműködés gazdasági vonatkozásai. Ennek feltehetően az is oka lehet, hogy a könyvtárgazdaságtan átfogó elméletének kidolgozására eddig még nem került sor. A viszonylag korlátlan – vagy annak tűnő – anyagi lehetőségek korábban háttérbe szorították a közgazdasági megfontolásokat.

Az együttműködés értelmezése és gazdasági motivációja

Közgazdasági értelemben véve együttműködésről vagy kooperációról a termelés társadalmi jellegéből adódó, termelők vagy termelőegységek közötti egymáshoz kapcsolódás esetén beszélhetünk. Más meghatározás szerint: „A kooperáció a munkának az a formája, amikor ugyanabban a termelési folyamatban, vagy különböző, de egymással összefüggő termelési folyamatokban sok ember tervszerűen dolgozik egymás mellett és *összedolgoznak.* A kooperáció *új termelőerőt szül* . . . Magasabb foka a munkamegosztáson alapuló kooperáció, amikor különböző termelők specializálódnak a termék valamely részének elkészítésére."[1]

Első pillantásra talán problematikusnak tűnhet a közgazdasági definíciók által alkalmazott olyan kategóriák értelmezése a könyvtárakra, ill. a könyvtárak közötti együttműködésre vonatkozóan, mint pl. a „termelés", „munkamegosztás" vagy „termék". Nem könnyíti meg az együttműködés gazdasági vonatkozásai iránt érdeklődők helyzetét az sem, hogy mindmáig vitatott: tartozhatnak-e az árugazdaság szférájához a kultúra és a közművelődés egyes területei (ill. ezen belül a könyvtárak), s ha igen, milyen mértékben. Jelen cikknek nem lehet feladata e kérdés megválaszolása, csupán arra szeretnénk utalni, hogy a hazai szakirodalomban megjelent tanulmányok egy része is határozottan állást foglal az információ – bizonyos körülmények között fennálló – értéke, ill. árujellege

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

mellett.[2,3] Véleményem szerint, ha elismerjük azt, hogy az információ – ismételten hangsúlyozva a meghatározott feltételek szerepét – áruként viselkedik, értéke van, s igaz az az állítás, miszerint a könyvtárak bizonyos szolgáltatásaik révén információt állítanak elő, ill. közvetítenek, akkor nem kétséges, hogy a közgazdasági kategóriák, törvények az ilyen típusú intézményekre is érvényesek, ill. értelmezhetők. Van tehát lehetőség arra, hogy az együttműködés problémáit közgazdasági szempontból is elemezzük.

A gyakorlatban természetesen a gazdasági törvények érvényesülésének problematikája nem ilyen egyszerű, hiszen az állam a maga irányítási rendszerével mintegy „kivonhat" bizonyos területeket – különböző politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális megfontolások alapján – a gazdasági törvények hatása alól, ill. módosíthatja a törvények hatásmechnanizmusát, érvényesülési formáját. Hosszú távon azonban a gazdasági törvényszerűségek – különösen olyan környezetben, ahol e törvényszerűségek állami eszközökkel történő befolyásolása a társadalmi lét mind szélesebb köreiben a „szabadabb" érvényesülést célozza, ill. teszi lehetővé – mindenképpen éreztetik hatásukat. Mindez azt is jelenti, hogy a gazdasági szempontú vizsgálatok nemcsak lehetségesek, de *szükségesek* is, amennyiben a kooperációban rejlő *„új termelőerőt"* hasznosítani kívánjuk.

Amennyiben a könyvtárak továbbra is be akarják tölteni „szolgáltató intézményi" szerepüket, mindenképpen mérlegelniük kell az alábbiakat. A könyvtárak működése a jelenlegi körülmények között mind költségesebb lesz, ugyanakkor tevékenységük költséghatékonysága valószínűleg csökkenő tendenciát mutat egy olyan időszakban, amikor a könyvtárakkal szemben támasztott igények – mennyiségileg és minőségileg is – növekszenek. A könyvtári erőforrások (könyvek, folyóiratok, munkaerő) „árai" az általános árszintnél gyorsabban emelkednek, s további gondot jelentenek a könyvtárak számára is mind „szigorúbbá" váló gazdasági feltételek. (A könyvtári finanszírozás „aranykora" még a legfejlettebb országokban is véget ért, s a külső gazdasági gondok nem egyszer krízisszerűen jelentkeznek a tradicionálisan alacsonyabb reagálóképességű könyvtárakra nézve.) A könyvtári munka termelékenységének csökkenését az állomány fenntartásának növekvő költségeit is az eredményezi, hogy a könyvtárak tőkeellátottsága (mind pénzügyi, mind technikai értelemben) rendkívül alacsony. (Az egy könyvtári dolgozóra jutó befektetés pl. az USÁ-ban kevesebb, mint 300 $, míg átlagos feldolgozóipari üzem esetében ez a mutató 25 000 $ körül van.) Mivel a legtöbb könyvtár túl kevés erőforrással rendelkezik ahhoz, hogy a szükséges technikát egyedül alkalmazza vagy fejlessze ki, elengedhetetlen az erőforrások egyesítése. Ez vezethet (és számos esetben vezetett is) a könyvtári együttműködés különböző formáinak kialakulásához. (Az együttműködésben rejlő előnyöket egyébként már a század elején felismerték: 1901-ben indította el az USÁ-ban a Kongresszusi Könyvtár katalóguscédula-szolgáltatását, amely az együttműködés legfejlettebb fokát megtestesítő, számítógépes együttműködésre alapozott könyvtári hálózatok kialakulásához vezető folyamat egyik kiinduló pontja volt.[4])

Gazdasági környezet, irányítási rendszer és együttműködés

Konkrét tevékenységüket a könyvtárak is meghatározott gazdasági környezetben és meghatározott gazdaságirányítás hatása alatt végzik. Közismert, hogy a szocialista

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

gazdaságirányítási rendszer két típusban, a direkt típusú gazdaságirányítási rendszerben és az indirekt típusú gazdaságirányítási rendszerben, ill. a két típus közötti valamilyen átmeneti formában valósul meg. A direkt típusú rendszerben a gazdasági egységeknek adott közvetlen és részletes utasítások révén törekszik az állam gazdaságpolitikai céljainak végrehajtására. Az indirekt típusban közvetlen tervutasítások nélkül, olyan gazdasági feltételek, közgazdasági viszonyok megteremtésével törekszenek az említett célok megvalósítására, amelyeknek hatására a gazdasági egységek önálló döntés alapján váltják valóra az előírt feladatokat. A könyvtárak és a hasonló típusú intézmények azonban még az indirekt gazdaságirányítási keretek között is jórészt direkt típusú irányítás alatt vannak, s ez nem feltétlenül ösztönzi az egyes intézményeket az együttműködésben rejlő előnyök hasznosítására. Hiába „kényszerítik" ugyanis az „érdekelt" könyvtárakat közvetlen utasításokkal az együttműködésre, ha a tényleges érdekeltség hiányzik, vagy a kooperációtól való szubjektív húzódozás, az együttműködéshez szükséges eszközök hiánya vagy a vélt és a tényleges kockázat meggátolja az együttműködés potenciális résztvevőit objektív érdekük felismerésében.[5] Nem nehéz belátni azt sem, hogy a nagyobb önállóságot lehetővé tevő irányítási rendszer sem automatikusan kedvez a könyvtárak közötti együttműködésnek. Így van ez különösen olyan könyvtárak esetében, amelyek erős összefüggő viszonyban vannak valamilyen „anyaintézménnyel". *Az önállóbb cselekvési lehetőség azonban előtérbe állíthatja a gazdasági megfontolásokat, s ha a gazdasági környezet többé-kevésbé hasonló módon hat a könyvtárakra, az együttműködés előnyei világosabbá válhatnak.*

A gazdaságirányítási rendszernek a könyvtárak közötti együttműködésre gyakorolt hatásával kapcsolatban még egy körülményt kell figyelembe venni. Konkrét irányítási rendszerekben általában az a helyzet, hogy az egyes könyvtárak – gyakran hasonló funkció és/vagy hasonló gyűjtőkör esetén is – más-más főhatósághoz, irányító szervhez tartoznak. Így a könyvtárak működési feltételeinek jelentős különbségei is az együttműködésben rejlő előnyök felismerése ellen hatnak, ill. korlátozhatják az együttműködésre irányuló erőfeszítések sikerének valószínűségét.

Általános, hogy a könyvtárakat az állam sehol sem vonja ki teljes mértékben a közvetlen irányítás alól. Bizonyos funkciók, egységek vagy szolgáltatások esetében a működés gazdasági alapokra való helyezésével azonban – az eddigi tapasztalatok szerint – jobban kidomborodnak, egyebek között azok a hatékonyságnövelő tényezők („termelői" és „felhasználói" oldalról egyaránt), amelyek az együttműködésből fakadhatnak.

Együttműködés és gazdaságosság

A könyvtári együttműködés gazdaságossági vizsgálatára is igaz az az állítás, miszerint a kooperáció alapjában véve csak ott érdemes a megvalósításra, ahol nagyobb mértékben csökkenti a ráfordításokat, mint amennyibe a kooperáció kerül.[6] Konkrét együttműködési forma kialakításánál tehát az együttműködés tartalmának, szervezeti, jogi és egyéb jellemzőinek tisztázása mellett a gazdaságossági vizsgálatoknak is megvan a maguk – méghozzá a többi vonatkozáshoz hasonló fontosságú – szerepe. Ennek azonban komoly akadálya az a – mindeddig jórészt megoldatlan – probléma, hogy a ráfordításokkal

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

szemben az eredmények ebben a szférában gazdaságilag egyáltalán nem, vagy csak spekulatív módon értékelhetők. Egyes vélemények szerint az eredmények gazdasági „összemérésére" nincs is szükség. Nyilvánvaló azonban, hogy ezt nem lehet minden eredményre vonatkozóan általánosságban kimondani. Viszonylag könnyű pl. annak megállapítása, hogy valamely olyan technikai eszköz közös alkalmazása, amely révén meghatározott könyvtári szolgáltatások ténylegesen olcsóbbá válnak, ill. minőségük javul, mennyire gazdaságos. Ugyanakkor itt kell rámutatni arra a körülményre is, hogy a gazdaságossági számítások eredményeit óvatosan kell kezelni: nem szabad megelégedni csak a statikus elemzés alkalmazásával, hanem a dinamikus vizsgálatra is sort kell keríteni. (Fejlett gépi rendszerek alkalmazása pl. – még közös üzemeltetés esetén is – abszolút értelemben követeli meg a ráfordítások növelését, s csak azáltal értékelhető gazdaságosnak, hogy a későbbi időszakban várható gazdasági feltételek között a költségnövekedést mérsékli. Ha ehhez hozzávesszük a szolgáltatások minőségének remélhetőleg bekövetkező javulását, ami a számítógépes rendszerek esetében elvileg az eredményoldal – igaz nem mindig kvantifikálható – javulásával jár, kézenfekvő, hogy az együttműködés növekvő ráfordítások esetén is lehet gazdaságos.)

A gazdaságossági elemzéseket egyébként sok esetben gátolja az, hogy az együttműködés tényleges eredményeiről nincs meg a kellő visszajelzés. Míg az árugazdaság szférájában a piac sajátos mechanizmusok révén többé-kevésbé megbízható eszköze a gazdaságosság megítélésének, addig a nem odatartozó, vagy csak „félig" odatartozó termékek esetében ez nem áll fenn. Ráadásul a különböző feltételek és irányítás alatt működő intézmények számára a „gazdaságosság" fogalma más és más lehet.

Az együttműködés gazdaságosságának elemzése természetesen nem merülhet ki csupán a mikro- (intézményi) szintű vizsgálatokban. Hiszen előfordulhat, hogy mikroszinten gazdaságosnak ítélt együttműködési forma (pl. egyeztetett állománygyarapítás) makroszinten (azaz népgazdasági szempontból) egyáltalán nem gazdaságos, sőt kifejezetten országos érdekek ellen hat. Az ellentmondás feloldása természetesen az országos szintű, átfogó könyvtárpolitika feladata.

Együttműködés az együttműködés kedvéért?

A fentiekben csupán az együttműködésre vonatkozó néhány közgazdasági megfontolás vázlatos ismertetésére törekedtem. A kérdés szisztematikus elemzése ugyanis megkövetelné számos más olyan aspektus vizsgálatát, mint pl. az együttműködési formák különböző fajtáiban rejlő előnyök, ami viszont feltételezi az együttműködés tipológiájának részletes kidolgozását (lazább együttműködési formák vagy hálózatok, vertikális vagy horizontális kooperáció, stb.). Nem esett szó az együttműködést támogató állami politika jellegéről, csakúgy mint pl. az együttműködésből származó haszon elosztási módozatairól, ill. a felmerülő ráfordítások megosztásáról, vagy a nemzetközi együttműködés gazdasági problémáiról sem. E kérdések részletes elemzése azonban már túlhaladná e rövid cikk kereteit.

Úgy vélem, hogy az egyik legfontosabb feladat jelenleg a konkrét együttműködési kísérletek azon nemzetközi és hazai tapasztalatainak elemzése, amelynek alapján felold-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

hatjuk az „együttműködés az együttműködés kedvéért" ellentmondását. A könyvtárak számára a gazdasági gondok olyan kihívást jelentenek, amellyel csak akkor tudnak eredményesen szembeszállni, ha a szisztematikus tervezés és az innovatív szervezeti magatartás stratégiája mellett erejüket az együttműködés különböző formáinak alkalmazása útján is növelik.[7] Véleményem szerint ehhez a könyvtárpolitika úgy járulhat hozzá, ha a kényszerítő erejű gazdasági körülmények között az utasítás és az ösztönzés *meghatározott arányú elegyét* alkalmazza megfelelő erőforrások rendelkezésre bocsátása mellett.[8] Az információ árujellegének fel- és elismerése a hangsúlyt a *gazdasági ösztönzésre* helyezi. Ehhez azonban mélyreható irányítási, szervezeti és működési változásokra van szükség, s ebben a *könyvtárak sem maradhatnak meg a passzív szerep mellett.*

JEGYZETEK

1. A politikai gazdaságtan kisszótára. Bp. Kossuth K. 1981. 235. p.

2. ZSIDAI J.: Az információ árujellegének néhány aspektusa. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1981. 7. sz. 281–285. p.

3. HÉBERGER K.: Az információk fokozott hasznosítása gazdasági és műszaki fejlődésünk kulcskérdése. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 1981. 10. sz. 430–432. p.

4. MARTIN, S. K.: Library networks, 1981–82. White Plains, New York, Knowledge Industry Publications, Inc. 1981. 160 p.

5. FÖLDI T.: A közgazdasági információról. Visszapillantás és előretekintés. = Könyvtári Figyelő, 1979. 3. sz. 233–248. p.

6. VAJDA E.: A közgazdasági információs együttműködésről: előretekintés visszapillantás nélkül. = Könyvtári Figyelő. 1979. 4. sz. 363–371. p.

7. WEINGAND, D. E.: The Janus syndrome: guarding the library gates in time of economic need. = Journal of Library Administration. 1982. no.2. 51–59. p.

8. Nem tartom kizártnak pl. a számos országban bevált, ún. „matching funds" rendszer alkalmazási lehetőségét, amelyben az állam olyan mértékben bocsát eszközöket az egyes intézmények rendelkezésére, amennyire azok saját erőforrásaik mobilizálására képesek. E mobilizálás egyik eszköze lehet az együttműködés is.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

AZ ADATÁTVITEL LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI MAGYARORSZÁGON

MAZGON SÁNDOR

Bevezetés

Az adatátvitel hazánkban már több mint húsz éves. Ez vonatkozik a felhasználásra és a postai szolgáltatásra egyaránt. Kezdetben természetesen igen egyszerű adatátvitelt valósítottak meg, telefonon közvetítették szóban magát az adatot, vagy csupán azt a tényt, hogy az adatot a küldönc viszi és elindult vele. Maga az adat nem volt sem pontos, sem sürgős, a feldolgozás is többnyire manuális volt vagy mechanikus lyukkártyás rendszerű, és a felhasználó is tudott várni, amíg a feldolgozott adatot ismét csak nagy késéssel megkapta.

Ettől az egyszerű képtől ma már szerencsére messze vagyunk. Sajnos azonban az igények lényegesen gyorsabban fejlődtek, mint a kielégítés módja és lehetőségei. Így még ma is előfordul, hogy adathordozót fizikai úton szállítanak, mert nincs megfelelő távközlési eszköz az adatok gyors és megbízható villamos szállítására. A következőkben röviden összefoglaljuk a ma lehetőségeit és azután felvetjük a jövő terveit. A terveket azonban manapság egyre kevésbé lehet komolyan venni, mert a külső körülmények a sokévi előrelátást teljesen átformált környezetté varázsolják. Ezért jobb előre figyelmeztetni az olvasót a jóslatok buktatóira, mintsem felette rózsaszínűre festeni az eget.

E sorok írója előre is elnézést kér az olvasóktól, ha a folyóiratban megszokott terminológiától eltérőt alkalmaz. Húsz évet töltött a távközlésben és annak sajátos nyelvi közegében élve nyilván észre sem veszi, ha ugyanazt esetleg másként mondja, nem szándékos, ha ezzel netán az olvasó nyelvérzékét sérti. Itt van elsőként talán a *jel* szavunk értelme. Villamosmérnökök első értelmezése a jel kifejezésre nyilván a „villamos jel", pedig tudati dolgokról beszélve, ők is jelrendszeri elemekre gondolnak. De az *adatátvitel* maga is többértelmű. Ha eltekintünk az adatok fizikai szállításától, akkor adatátvitel alatt általában villamos adatjeltovábbítást értünk, azaz villamos jelekkel továbbított adatokat. Így a villamos jel csak hordozó szerepet tölt be és a jel által kifejezett értelemnek éppen ezért más nevet kell adni. Ha nem információnak vagy adatnak nevezzük, mert ez a megnevezési mód túl általános és nem kötődik megjelenési formához, akkor karakterről beszélünk. A karakter azonban már összetett forma. Az információ elemi egysége a bit (bináris egység), amit a bináris jel hordoz, fejez ki. A jel eleme a jelelem, amely maga elemi jeleket képez és ez fejezhet ki akár bináris, akár többértékű információt. A karakter jel ezzel szemben egy karaktert fejez ki, ahol a karakter mindig szabványos kódábécé tartozó karakterkészlet eleme, tehát meghatározott kör számára, meghatározott módon értelmes információ. A legismertebb kódábécék karakterkészletei betűkből, számokból,

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

írásjelekből, ékezetekből, valamint különleges kiegészítő és vezérlő karakterekből állnak. A későbbiekben szó lesz a távközlésben használatos és most kialakuló ábécékről, ezért is vettük példaként elő ezeket. Példánk lezárásaként még annyit kívánok elmondani, a szabványos karakterkészletet éppen azzal szokás meghatározni, hogy szabványos kódtáblázatba foglalják. Ezek a táblázatok összerendelik a karakterek értelmezését (értelmét), azok szimbolikus megjelenítésével (írásalakjával vagy másképpen mondva grafikájával) és az adott kódban (többnyire bináris alapon) alkalmazott bitkombinációval. A bitkombinációt 0 és 1 (logikai értékként kezelt) elemek többnyire adott hosszúságú sorozata jelenti. Ehhez szokás magadni a lyukszalagon való megjelenítés módját, ahol a lyukasztásnak a logikai 1, a lyukasztás hiányának a logikai 0 kell megfeleljen. A bitkombináció alkalmazott hossza a kód egyik fő jellemzője, így beszélünk 5-bites, 7-bites és 8-bites környezetről, kódról. Az adatátvitelben való összerendelést logikai értékek és megjelenítési formák között a *Függelék* tartalmazza.

1. Adatátvitelre használható hálózatok

Az emberben vagy műszaki rendszerekben végbemenő folyamatokat, ha azok híreket közölnek, tárolnak, továbbítanak vagy vesznek, általában *hírközlés*nek, vagy divatosan kommunikációnak nevezzük. A hírközlés tárgya lehet beszéd, szöveg, kép vagy adat, mely utóbbin gépek által feldolgozott vagy gyűjtött, esetleg a feldolgozás eredményeként gépek által előállított információt értjük. A közvetlen érintkezésen túlmenő, a látó- és hallótávolságon túli hírközlést *távközlés*nek nevezzük, és ehhez minden esetben távközlő eszközöket veszünk igénybe: átviteli és kapcsoló, valamint végberendezéseket. Az adatátvitel esetében adatvégberendezésekről beszélünk, amelyek akár számítógépek is lehetnek. A távközlésnek egyirányú, információterjesztést szolgáló része a műsorszórás (rádió, tévé), más része az egyéni, többnyire kétirányú, párbeszédes jellegű információcserét jelentő olyan távközlés, amely általában igényli a kétoldalú partnerkapcsolatot. A távközlési igényeket egyrészt tehát az átviendő információ, másrészt az ilyen átvitelt kiszolgáló távközlő szolgálatok szerint lehet osztályozni. Erre mutat egy példát az *1. táblázat.*

Az említett új szolgálatokat még egyenként is megvizsgáljuk a későbbiekben. Itt és most szolgálat alatt a távközlésben valamely szolgáltató által nyújtott távközlő szolgáltatások egy adott célra összerendelt, összetartozó együttesét értjük. Mindazt, amit az angol nyelven a *service* szó, a németben a *Dienst* fejez ki. Aki telefonál, az mindenképpen a telefonszolgálatot veszi igénybe. Azon belül sokféle *szolgáltatást* (facility, Dienstleistung) lehet kérni, a köznyelvben azonban ritkán teszünk ilyen megkülönböztetést a szolgálat és szolgáltatás között.

A távközlő eszközöknek azt az együttesét, amelyen a távközlési szolgáltatásokat nyújtják, *hálózat*nak nevezzük. Hálózat és szolgálat régen összetartozó és ezért felcserélhető fogalmak voltak. Ma már pontosabb megkülönböztetést kell tennünk, mint látni fogjuk éppen az adatátvitel fellépése által kiváltott okból. Korábban ugyanis minden szolgálat számára külön-külön hálózat létesült, ezzel szemben ma nemcsak, hogy a hálózatok integrálódásának vagyunk szemtanúi, hanem megjelennek olyan szolgálatok is (fakszimile,

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

1. táblázat

Az információközlés tárgya: / Távközlő szolgálat:	Beszéd	Szöveg	Adat	Állókép	Mozgókép
Egyirányú szolgálatok: Rádió	+				
Vezetékes rádió	+				
Televízió					+
Teletext = Képújság		+		+	
Vezetékes kábeltévé (CATV)	+	+	+	+	+
Távmérés, távellenőrzés			+		
Adatbegyűjtés			+		
Kétirányú szolgálatok: Távbeszélő	+		m		
Rádiótelefon	+		m		
Képtelefon	+			+	+
CB-rádió	+				
Videotex = Teledata		+	+		
Telex = előfizetői távgépíró		+	+		
Teletex = irodatávgépíró		+	+		
Fakszimile távmásoló		+	+	+	
Vezetékes kétirányú kábeltévé	+	+	+	+	+
Táv-adatfeldolgozás			+		
Távirányítás, távszabályozás (kétirányú telemechanika)			+		

(Az egyes újtípusú szolgálatok meghatározását lásd a későbbi fejezetekben.)

\+ az adott szolgálat keretében megvalósuló információközlési forma

m az adott szolgálat keretében, másodlagos kihasználásképpen megvalósuló forma; itt az adatátvitel a telefon szolgálat másodlagos kihasználása megfelelő modem bekapcsolásával (lásd az *1. ábrát*)

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

teletex), amelyek számára nem épül külön hálózat, hanem a szolgáltató egyszerűen meglévő hálózatai többletkihasználásával vezeti be ezeket.

A hálózatokat a felhasználó az *adatállomásokon* elhelyezett berendezések felhasználásával éri el, mégpedig az adott hálózaton elérhető szolgáltatások igénybevételével. A hálózat, ha távközlési hálózat, hazánkban a Magyar Posta fennhatósága alá tartozik (a postatörvény értelmében a Posta joga és kötelessége hírek kapcsolása, továbbítása és kezelése). A Posta felelőssége kiterjed valamennyi távközlési tevékenységre, gyakorlatilag azonban csak a telephelyen túlra terjedő, vagy azzal kapcsolódó összeköttetésekkel foglalkozik (távhálózat, helyi hálózat, alközponti hálózat), elsősorban azért, hogy a nemzetközi normáknak megfelelő minőséget biztosítsa mind a nemzetközi összeköttetések magyar szakaszán, mind a hazai összeköttetéseken, mind a hálózathoz való csatlakozásban. A hálózathoz csatlakozó berendezések nem zavarhatják egymás üzemét, a hálózat belső működését biztosító hálózati berendezéseket, és nem veszélyeztethetik a felhasználó testi épségét sem. Ezért kell a Postának bevizsgálnia és engedélyeznie valamennyi, a hálózatához csatlakozó berendezést. Az ellenőrzés alapja a vonatkozó nemzetközi előírásokon túlmenően a hazai biztonsági követelmények és ezek mellett az irodagépekre vonatkozó általános elvárások betartása is.

Az *1. ábra* az adatátvitel felépítését mutatja, ahogyan azt a felhasználó érzékeli. Számára az előfizetői állomásberendezések általában a saját telephelyén üzemelnek, jogilag azonban két meghatározott egységet kell itt megkülönböztetni, az adatvégberendezést és az adatáramkör végződő berendezést vagy röviden vonalcsatlakozót. A legtöbb Postaigazgatóság rendelkezése szerint a postai felelősség határa e két egység közötti *DTE/DCE interfész*, így a vonalcsatlakozó egység fenntartását is többnyire a Posták végzik. Az utóbbi időben kezdenek elterjedni a terminálokba beépített modemek, így ez az egységes szemlélet is revízió alá került. Egyes Postaigazgatóságok a szigorú megkötések feloldásával elengedik a DTE/DCE interfész fizikai kiépítését, viszont a vonalcsatlakozót integráltan tartalmazó teljes egységet kénytelenek ezáltal bevizsgálni a korábban említett elvek végrehajtására.

Az 1. ábra szerinti *adatvégberendezések* köre igen széles, gyakorlatilag az igen egyszerű terminálóktól a számítógépek bonyolult együtteséig terjedhet. Az adatátviteli csatlakozást a hálózathoz az adatvonal jelenti. Az ezen folyó adatátvitel maga lehet analóg jellegű, vagy lehet digitális. Ez a felhasználót többnyire nem érinti közvetlenül, hiszen vagy a Posta által bérbe adott *vonalcsatlakozót*, vagy a Posta által előírt vagy engedélyezési listán tartott egységet kell alkalmaznia adott vonali környezethez. A vonal maga lehet telefon típusú, lehet távíró típusú, lehet szélessávú analóg vonal, vagy – mint legújabban hazánkban is – lehet digitális adathálózati csatlakozó áramkör. Telex hálózathoz és adathálózathoz csak postai központhívó, illetve DCE berendezéssel lehet csatlakozni. Ezek természetesen postai fenntartásúak is, a havi díjak között a bérleti és fenntartási díjak is szerepelnek.

Az ábrán feltüntetett eset tartalmazza az adatátvitel igen sok funkciójának ma nemzetközi szabványosítás tárgyát képező hétrétegű besorolására való utalását is, amikor a fizikai szintre, az adatkapcsolati szintre és a magasabb szintekre utal. A fizikai szintet kivéve, ezek a magasabb szintek logikai értelmű kapcsolatokra utalnak, ezért szoftverszerűen megoldottnak tekintjük ezeket és a DTE-n belül végződőnek.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

1. ábra Az adatátvitel felépítése

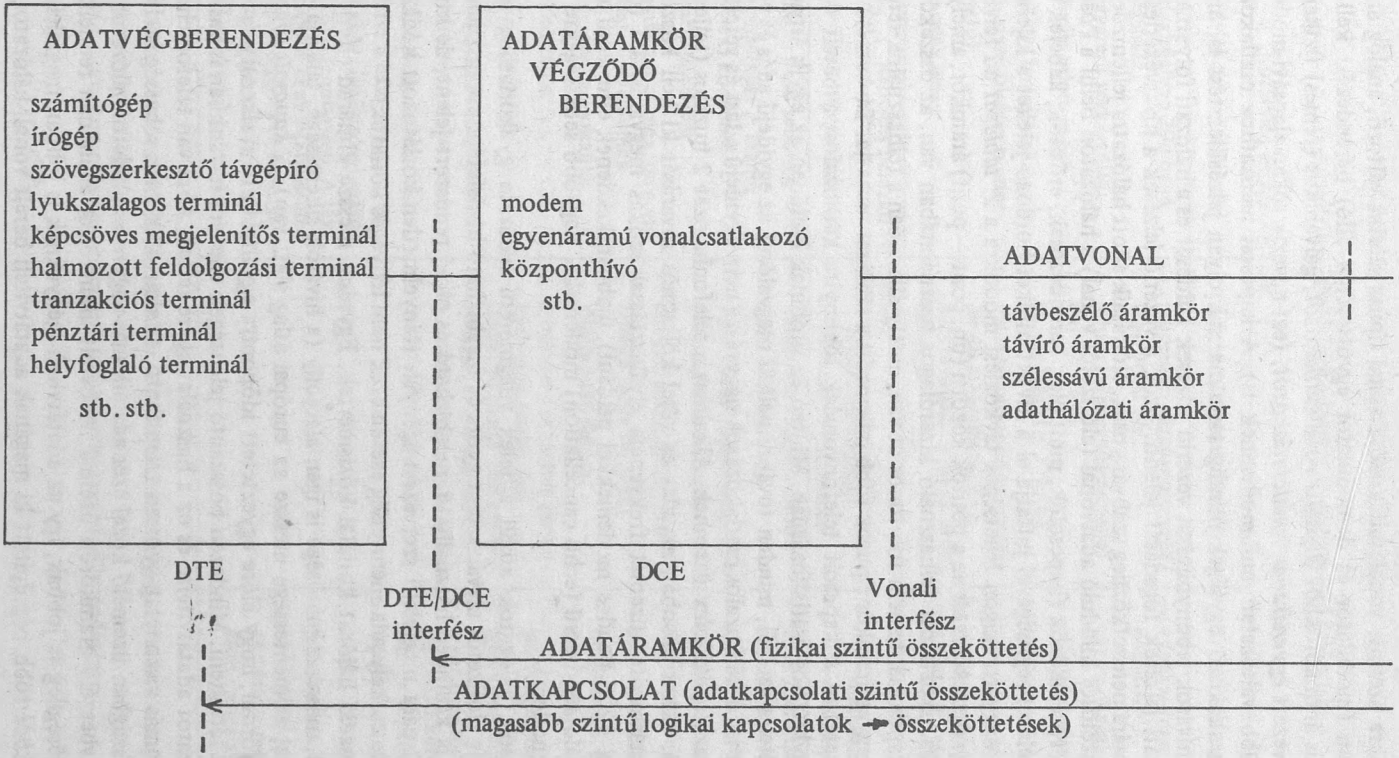

DTE data terminal equipment = adatvégberendezés
DCE data circuit terminating equipment = adatáramkör végződő berendezés
modem = modulátor-demodulátor egység

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Az 1. ábra szerinti vonalcsatlakozó a vonal típusa szerint változó, analóg áramkörökhöz modem (modulátor és demodulátor együtteséből álló) berendezést kell alkalmazni, digitális áramkörökhöz *digitális vonalcsatlakozót,* galvanikus (fémes) fizikai vonalakhoz úgynevezett *egyenáramú vonalcsatlakozót,* (ezt nevezik sokan alapsávi-modemnek vagy egyszerűbb változatait null-modemnek is). A kapcsolt hálózathoz csatlakoztatást nyújtó vonalcsatlakozó egységek mindig tartalmaznak olyan jelzésillesztést is, amely a hálózatban a hívások lebonyolítását vezérlő jelzések küldését és a hálózati folyamatokról értesítő hálózati jelzések fogadását jelenti. Ezek a vezérlő jelzések a hívásvezérlés adott rendszere számára nemzetközileg szabványosak, előírásaik adott hálózatra jellemzőek.

Az előfizetőtől kiinduló adatvonal (előfizetői vonal) a hálózaton belül a Postaigazgatás kezén lévő eszközök (kapcsolók, multiplex berendezések, erősítők, kábelek és sok más hálózati elem) segítségével juttatja el a kívánt híreket hordozó jeleket a kijelölt célállomásra. A Magyarországon lehetséges távközlési módokra a *2. táblázat* ad felvilágosítást. *Közvetlen összeköttetés* az a pontok közötti (ún. pont – pont) áramkör, amely a két közvetlenül csatlakoztatott felhasználó kizárólagos használatában van, az összeköttetésben nincsen kapcsolás, hanem folytonos út van, amely állandóan a felhasználók rendelkezésére áll. Az egyes áramkör típusok főbb jellemzőit a táblázat mutatja. Távbeszélő típusú áramkörök esetében a kapcsolt telefonvonalak többnyire kéthuzalos, a bérelt vonalak többnyire négyhuzalos csatlakozásúak. Miután ez utóbbiak esetében az egyik érpár adásra, a másik vételre szolgál, minden további nélkül megvalósul az egyidejű adás és vétel az adatátvitelben is. A kéthuzalos csatlakozások nagyrésze nem egyidejű adást és vételt alkalmaz, ezt nevezzük *félduplex* üzemnek. Alkalmas a telefonhálózat 2 huzalos (teljes) *duplex* üzemre is, ekkor azonban az adás és vétel kölcsönös zavarását ki kell küszöbölni. Ilyen zavartartásmentes üzemet frekvencia elválasztással szokás megvalósítani (duplex 200 és duplex 1200 baudos modemekkel például), újabban kezdenek elterjedni a visszhangkompenzáló rendszerű (echo cancellation) modemek nagyobb sebességekre (2400 b/s-os duplex modem).

A kapcsolt hálózatok közül a telex világméretű hálózata gyakorlatilag teljesen automatizált és előfizetői távválasztása gyors és megbízható hívásfelépítést tesz lehetővé. Adatátvitelre is kitűnően használható, megbízható és olcsó rendszert jelent, de kiterjedt rendszerek számára megfelelő szervezést igényel. Kényelmetlen korlátozott kódkészlete és sebessége, de csekély adatmennyiség esetén ezek nem lényeges korlátok.

A *távbeszélő* hálózat korlátai közismertek. Egyrészt messze elmarad elterjedtsége a kívánatostól, másrészt minősége is igen alacsony (a hívások sikeressége, találata és meg nem szakadása, zajmentessége messze az európai átlag alatt van). A *kapcsolt távbeszélő hálózat*on előfordul, hogy előre egyeztetett időpontra egyáltalán nem sikerül adatátviteli összeköttetést létesíteni. Mindezen bosszantó jelenségek ellenére hazánkban is használják a telefonhálózatot adatátvitelre és ez a használat egyre terjed. Ahol van telefonlehetőség, ott az adatállomás viszonylag gyorsan telepíthető, és akár 4800 bit/s sebesség is elérhető. Jelenleg az országban üzemelő közel ezer adatállomás nagyrésze a telefonhálózaton, zömmel bérelt távbeszélő áramkörön üzemel. A bérelt áramkörök állandóan rendelkezésre állnak és minőségileg is jobbak, így az adatátviteli igényeknek is jobban megfelelnek. A *bérelt vonalakból* több cég épített ki magának adatátviteli bérelt vonali-hálózatot. Ezek

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

2. táblázat

Adatátviteli lehetőségek a Magyar Posta távközlő hálózatain

Közvetlen összeköttetések

Távíró típusú áramkör	Távbeszélő típusú áramkör	Fizikai áramkör
– maximálisan 200 baud sebesség – egyszerű végkészülék – kiváló minőség (10^{-6}) – nincs távolságkorlátozás (nagytávolságra is szinttartó) – duplex üzem	– modemtől függően maximálisan 9600 b/s – 4 huzalos végződésen teljes duplex üzem – jó minőség (10^{-5} BER) – nincs távolságkorlátozás (kb. 30 dB áthidalható, de a nagytávolságú vonalak erősítettek)	– a fizikai vonal nem sebességkorlátos – egyszerű végkészülék – előnyös tarifa – kiváló minőség (10^{-7}) Valamennyi bérelt vonalra csatlakozó berendezést engedélyeztetni kell a Postával

Kapcsolt hálózati végződések

Telex hálózatban	Nyilvános kapcsolt távbeszélő hálózatban	Adathálózatban (vonalkapcsolt)
– fix 50 baud sebesség – nemzetközi 2. számú (telex) kódábécé – start-stop üzem – a hálózat duplex, de a végkészülék félduplex – egyszerű végkészülék – telex tarifa – jó minőség (10^{-5}) – világméretű távválasztás (teljes automata) – a központhívót is beleértve a hálózat postai kezelésű, a távgépíróval együtt postai fenntartású. A távgépírót és az adatkészülékeket a posta bevizsgálja és engedélyeztetni kell az adatátviteli használatot is.	– modemtől függően 2400 v. 4800 bit/s sebesség – 1200 b/s-ig duplex magasabb sebességeken félduplex – elfogadható minőség (10^{-4}) – telefon tarifa (hívásra) – világméretű hálózat – a hálózat a modemig postai kézben és felelősségű, a modemet postának kell engedélyeznie, és a bekapcsolást és adatátviteli üzembelépést is engedélyeztetni kell.	– 1. és 2. előfizetői osztály aszinkron, 4. és 5. osztály a szinkron terminálok számára – valamennyi osztályban teljes duplex üzem – gyors hívásfelépítés – megbízható, elérhető használható, gyors – gazdaságos tarifa – igen kiváló minőség (10^{-8}) – a vonalvégződő (DCE) egységig postai kezelésű és felelősségű, a végkészülékeket (DTE) a postával kell engedélyeztetni – jelenleg csak országon belül és az USA-val forgalmazhatnak az adatállomások a vonalkapcsolt szolgálat útján.

BER = bit error rate (bit-hibaarány; minden táblázatbeli hibaarányérték ber-ben értendő)
DTE = data terminal equipment (adatvégberendezés)
DCE = data circuit terminating equipment (adatáramkör végződő berendezés)

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

a „magán"-hálózatok különösen ott gyakoriak, ahol az online üzemet elég nagy forgalom számára nagy teljesítményű számítógépek szolgálják ki és ahol ilyen számítógépek vannak számítógéphálózattá összekapcsolva. A számítógépek közötti összeköttetések számára rövidebb távolságra alkalmazott közvetlen összeköttetések az ún. *fizikai* (galvanikus) *áramkörök,* ezek nagy és igen nagy sebességet tesznek lehetővé. Nagy távolságra alkalmas nagysebességű vonalak postai belső használata már megoldott, előfizetői bérlete is elérhető lesz a jövőben. Ezek erősített, ún. csoport- és főcsoport-összeköttetések lehetnek, és a táblázatban fel nem tüntetett módon, akár 48-72-144 kbit/s sebességet (leginkább 64 kbit/s-ot), illetve 256—240 kbit/s sebességet tesznek majd lehetővé. Ilyen alkalmazásokra, különösen az utóbbiakra, a Posta csak a távolabbi jövőben kíván felkészülni.

Addig is, amíg ilyen széles sávú lehetőségek rendelkezésre állanak, a meglévő telefontípusú csatornák az ebben a csatornában alkalmazható modemektől függő sebességig használhatók. A modemeken kívül a telefoncsatorna minősége is erősen korlátozza az elérhető adatátviteli teljesítményt. A telefonhálózat minősége azonban az utóbbi években kevéssé javult, többnyire inkább csak romlott. És ez a tendencia a jelenlegi szűkös gazdasági környezetben úgy tűnik továbbra is megmarad. Az előbbrelépésnek pedig igen sok feltétele hiányzik. A devizakorlátok nemcsak a postai importot és az importra alapozott bővítést érintik, hanem a postai beépítésre szánt hazai előállítású berendezések elkészítését is, hiszen a híradástechnikában és azon belül a távközlésben is elég magas az importhányad, éppen a legdinamikusabban fejlődő adatátviteli ágazatban pedig kirívóan magas. A szocialista utángyártás és utánfejlesztés pedig különösen lassú ezen a téren. Az eddig a távközlésbe beépített tartalékok lassan végsőkig kimerülnek, a hálózat lényeges bővítése nélkül gyakorlatilag az is lefullad, ami már megépült. A meglévő eszközöket jobban és gazdaságosabban hasznosító és az adatátviteli igényeket jobban kiszolgáló hálózatot kezdett el ezért kiépíteni a Magyar Posta 1981-ben. Ez a hálózat a távíró hálózat rekonstrukcióján, újjá- és átépítésén alapszik. A meglévő elavult technikát új, elektronikus, tárolt programvezérelt, digitális technikával váltja fel, egyidejűleg egyesíti valamennyi vezetékes nem távbeszélő szolgálatát egyetlen Integrált Digitális Adathálózatba. (Ezt a későbbiekben külön is ismertetjük a 4. fejezetben.) Előbb az adatátviteli alkalmazások egyéb szempontjait foglaljuk össze, beleértve az új adathálózat alkalmazásait is, amelyek már kimondottan az adatátvitelre vannak optimalizálva.

2. Adatátvitelre alkalmazható sebességek, modemek és interfészek

Az adatátvitelre használható hálózatokban a különböző adatátviteli szolgálatok igénybevétele során az adatátviteli kapcsolatra lépett felek között egy sor kompatibilitási kritériumnak eleget kell tenni ahhoz, hogy a kommunikáció végül is eredményesen lefolyjon. Elegendő csak a sok előkészítő, nyelvi egyeztető, stb. feladatra gondolnunk, amelyeket mind meg kell oldanunk ahhoz, hogy két beszélgető ember távközlési kapcsolata sikeres lehessen. Mennyivel pontosabban és egyértelműbben kell megfogalmazni azokat a tulajdonságokat, amelyek adott értéke esetén képes két alig, vagy csak csekély mértékben intelligens gép egymással kommunikálni. Éppen ezeket a kommunikációt

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

segítő-megteremtő funkciókat sorolta be a nemzetközi szabványügyi szervezet vonatkozó szakbizottsága abba a hétrétegű protokoll-hierarchiába, amelyet *nyílt rendszerek összekapcsolása* néven alkalmazunk. Egyik első eleme ennek az egyeztetésnek a közös sebesség alkalmazása az adatvégállomás és a hálózat között, vagy ha a hálózat a sebességre nézve átlátszó, akkor a két végállomás között. A vonalra adott jeleknek is természetesen meg kell egyezniük azzal, amit a vonal két végére telepített vonalcsatlakozó berendezés elvár. Ennek a kompatibilitásnak elősegítésére a CCITT egy sor modemet szabványosított, hogy a kellő választék rendelkezésre álljon, de adott sebességre ne kelljen túlságosan sokféle modemet tartania az egyes országoknak. A szabványos modemeket és információ ábrázolásmódjukat a *3. táblázat* szemlélteti. Az egyes modemeknél feltüntettük az alkalmazott modulációs sebességet is (baud-ban) és az adatátviteli sebességet is (bit/s-ban), hiszen ezek többállapotú moduláció esetén eltérnek.

Az alkalmazott sebességek választékát, nemcsak a modemekkel működő távbeszélő hálózati adatátviteli szolgálatban, hanem a más vonalakon való üzemelést is beleértve, a *4. táblázat* sorolja fel. A felsorolásból látható, hogy *párhuzamos* továbbításmódot csak a telefonhálózatban alkalmaznak többfrekvenciás modemek segítségével. Ezeknek azonban igen korlátozott a teljesítménye, ezért eléggé szűk körű az alkalmazhatósága. Éppen sokfrekvenciás kivitelük miatt nem is nagyon olcsóak. Valamennyi többi alkalmazásmód *soros* üzemű, ami az adatátvitelre általában is jellemző, akár kis- akár nagytávolságú adatátvitelről van szó, sőt a manapság oly divatos helyi adathálózatokban (local area network) is soros átvitelt alkalmaznak. A vonalak maguk vagy *szimplex*, tehát csak egyirányú, vagy pedig *duplex*, tehát egyidejűleg mindkét irányú továbbítást tesznek lehetővé. A végberendezések és modemek tulajdonságai miatt alkalmaznak sokszor *félduplex* csatornaüzemmódot, ami váltakozó (nem egyidejű) kétirányú adást jelent. A végberendezések szinkronizmusa többnyire két alaptípus valamelyikében van megoldva: vagy start-stop módon szinkronizált, vagy hosszú időre, folyamatosan, ez utóbbit szinkron üzemnek nevezzük. A start-stop szinkronizálás végberendezései egy-egy karakter idejére zártan szinkron kapcsolatba kerülnek, a karakterek között azonban tetszőleges időközöket iktathatnak be (ezért anizokronok). A szinkron üzemben hosszú időre stabil órajellel működnek az adóegységek, ennek órajelét a vevőegységek a vett adatjelből visszaállítják és így a vevők együttműködtetése az adóval elegendően kis zajban, kevesebb rendundancia árán jól megoldható.

Mint az az 1. ábráról leolvasható, a posta és az előfizető közötti felelősség határvonala a DTE/DCE interfész. Ennek megfelelően alapvető jelentőségű az említett postai vizsgálatok szempontjából az ezen interfészre vonatkozó előírások, nemzetközi szabványok és ajánlások betartása. A három legfontosabb hálózatra bontva az *5. táblázat* sorolja fel az interfészek fő jellemzőit és a vonatkozó CCITT ajánlásokat. Ezek a CCITT jellegéből következő nemzetközi egyeztetés eredményei, így az egyes országok nemzeti hálózatában a hazai követelményekkel majdnem azonos követelmények szerint vizsgálják az illetékes igazgatások ezt az interfészt. Jelen ismertetőnk terjedelme nem teszi lehetővé az említett előírások részletes ismertetését, azok az előfizetői adatátvitellel postai részről megbízott Központi Távíróhivataltól közvetlenül beszerezhetők.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

3. táblázat

Információ ábrázolása adatátviteli modemekben

CCITT ajánlás	A modem fő jellemzői	Az információ ábrázolásmódja
V.21	300 baudos duplex modem 2FM az információt frekvencia ábrázolja vivők: 1080 és 1750 Hz	Bitek: 0 / 1 1.csatorna: 1180 Hz / 980 Hz /hívó/ 2.csatorna: 1850 Hz / 1650 Hz /hívott/
V.22	1200 baudos duplex modem 4/2PM az információt fázisugrás ábrázolja vivők: 1200±0,5 és 2400±1 Hz védőhang: 1800 ± 20 Hz automatikus üzemmódválasztás/részben/ MODULÁCIÓS sebesség: 600 baud.	Üzemmódok: i/ szinkron 1200 bit/s ± 0,01% ii/ st-sp 1200 bit/s iii/ szinkron 600 bit/s ± 0,01% iv/ st-sp 600 bit/s v/ 1200 b/s asy és 300 baud aniz.

Dibit /1200/	Bit /600/	Fázisugrás nem v/	Fázisugrás az v/ módban
00	0	+90°	+ 270°
01		0°	+ 180°
11	1	+ 270°	+ 90°
10		+ 180°	0°

V.23	600/1200 baudos modem 2FM az információt frekvencia ábrázolja	Bitek: 0 / 1 600 baudos adás: 1700 Hz / 1300 Hz 1200 baudos adás: 2100 Hz / 1300 Hz
V.23, V.26, V.26 bis, V.27, V.27 bis, V.27 ter	75 baudos ellenirányu csatorna opció a beszédsávi modemekhez. 2FM	0 állapot = 450 Hz 1 állapot = 390 Hz.
V.26	2400 bit/s sebességü modem 4dPM az információt fázisugrás ábrázolja vivő: 1800 ± 1 Hz modulációs sebesség 1200 baud ± 0,01%	

Dibit	Fázisugrás A-változat	Fázisugrás B-változat
00	0°	+ 45°
01	+ 90°	+ 135°
11	+ 180°	+ 225°
10	+ 270°	+ 315°

V.26 bis	2400/1200 bit/s sebességü modem 4/2dPM a/ 2400 bit/s üzemmód azonos a V.26 modem B-változatával b/ az 1200 bit/s üzemmód 2 dPM a melléklet táblázat szerint modulációs sebesség 1200 baud ± 0,01% /mindkét üzemmódban/

Bit	Fázisugrás
0	+ 90°
1	+ 270°

V.27	4800 bit/s sebességü modem 8dPM az információt fázisugrás ábrázolja modulációs sebesség: 1600 baud ± 0,01% vivőfrekvencia 1800 ± 1 Hz	Tribit / Fázisugrás 001 / 0° 000 / 45° 010 / 90° 011 / 135° 111 / 180° 110 / 225° 100 / 270° 101 / 315°
V.22 bis/tervezet/ V.26 ter /tervezet/	2400 bit/s duplex modem	részletek nem ismeretesek.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchenyi Könyvtárban 2016-ban

V.27 bis és V.27 ter

4800/2400 bit/s modem 8/4dPM automatikus kiegyenlitővel /bis a bérelt hálózatokra ter a kapcsolt tf hálózatra való/

a/ 4800 bit/s üzemmód azonos V.27 modem üzemével -- modulációs sebesség: 1600 baud

Vivőfrekvencia mindkét esetben: 1800 @ 1 Hz

b/ 2400 bit/s üzemmód azonos V.26 modem A-változatával--modulációs sebesség: 1200 baud

V.29

9600 bit/s sebességü modem 16 QAM

a/ 9600 bit/s üzemmód /quadbitek/

16 állapotú moduláció információt az amplitúdó és a fázisugrások együtt jelentik

modulációs sbesség: 2400 baud ± 0,01%

vivőfrekvencia 1700 ± 1 Hz

b/ 7200 bit/s üzemmód /tribitek/

8 állapotú moduláció

modulációs sebesség 2400 baud ±0,01%

vivőfrekvencia 1700 ± 1 Hz

c/ 4800 bit/s üzemmód /dibitek/

4 állapotú moduláció

modulációs sebesség 2400 baud ± 0,01%

vivőfrekvencia: 1700 ± 1 Hz

Abszolut fázis	Q1	Relativ amplit.
0° 90° 180° 270°	0	3
	1	5
45° 135°	0	√2
225° 315°	1	3√2

Quadbitek Q2 Q3 Q4	Fázisugrás
0 0 1	0°
0 0 0	45°
0 1 0	90°
0 1 1	135°
1 1 1	180°
1 1 0	225°
1 0 0	270°
1 0 1	315°

Üzemi sebesség bit/s	Quadbitek /átvitt hordozóbit/ Q1	Q2	Q3	Q4	
9600	D1	D2	D3	D4	/Di - adatbit a szkrembler kimenetén!/
7200	Ø	D1	D2	D3	
4800	Ø	D1	D2	$\overline{D1 \oplus D2}$	

V.19

Telefon jelzési frekvenciákat alkalmazó párhuzamos modem.Minden egyes átvitt információelemnek egy-egy frekvenciapár felel meg.

A frekvenciák: és a karakterek:	B1=1209 Hz	B2=1336 Hz	B3=1477 Hz	B4=1633 Hz
A1= 697 Hz	1	2	3	A
A2= 770 Hz	4	5	6	B
A3= 852 Hz	7	8	9	C
A4= 941 Hz	*	0	#	D

V.20

Szabványos párhuzamos modem 16 v.64 v. 256 karakteres készlethez 20 vagy 40 karakter/s sebességre.

Csatorna		1	2	3	4
Csoport:	A	920 Hz	1000 Hz	1080 Hz	1160 Hz
	B	1320 Hz	1400 Hz	1480 Hz	1560 Hz
	C	1720 Hz	1800 Hz	1880 Hz	1960 Hz

V.35 és V.36

Csoportsávi 48 kbit/s sebességü modem aszimetrikusan elnyomott oldalsávú AM-VSB vivőfrekvencia: 100 kHz ± 2 Hz /V.36-nál:64, esetleg 56 vagy 72 kbit/s is/

bináris 0 = jelhang nincs
bináris 1 = jelhang van

/ez a kódolás a szkrembler kimenetére vonatkozik!/

V.37

Csoportsávi modem 72 kbit/s feletti sebességre.

A szkrembłerezett adatbiteket dibitenként kódolják, vonali amplitúdóvázonban az ezekből képzett új kvaternér sorozatot teszik:

$$Ci = Bi \oplus C_{i-2}$$

ahol ⊕ a moduló 4 összegezés

Dibitek A1	A2	Ekvivalens amplitúdó B
0	0	0
0	1	+ 1
1	1	+ 2
1	0	+ 3

Könyvtári Figyelő 29(1983)5

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchenyi Könyvtárban 2016-ban

4. táblázat

Adatátviteli sebességek a Magyar Posta távközlő hálózatain

Adatátviteli m sebesség bit/s	A vonal típusa	Átviteli mód	Üzemmód Csatorna	Üzemmód Végállomás	Megjegyzés
50	telex előfizetői vonal	soros	duplex v. félduplex	start-stop (anizokron)	
50 – 200	közvetlen (bérelt) távíró áramkör	soros	duplex v. félduplex	start-stop (anizokron)	
300-ig 1200-ig	nyilvános kapcsolt távbeszélő hálózat vagy bérelt telefon áramkör	soros	duplex	aszinkron v. szinkron	V.21 modemmel V.22 modemmel (lásd a 3. tálázatot)
300-ig	adathálózati előfizetői vonal	soros	duplex	start-stop	1. előfizetői szolgálati osztály
200-ig	adathálózati előfizetői vonal	soros	duplex	start-stop	2. előfizetői szolgálati osztály
600 – 9600	közvetlen (bérelt) távbeszélő áramkör (2 vagy 4 huzalos)	soros	félduplex v. duplex (csak 4. h)	szinkron	szabványos modemmel: lásd a 3. táblázaton
2400	adathálózati előfizetői vonal	soros	duplex	szinkron	4. előfizetői szolgálati osztály
600/1200 1200/2400 4800/2400	nyilvános kapcsolt távbeszélő hálózat előfizetői vonala	soros	szimplex v. félduplex	szinkron	szabványos modemmel: lásd a 3. táblázaton
4800	adathálózati előfizetői vonal	soros	duplex	szinkron	5. előfizetői szolgálati osztály
9600 és nagyobb sebességek	adathálózati előfizetői vonal (vonalkapcsolt)	soros	duplex	szinkron	tervezett további előfizetői szolgálati osztályok
2400–9600 és nagyobb sebességek	adathálózat előfizetői vonal (csomagkapcsolt)	soros	duplex	csomag üzemmódú (szinkron)	tervezett további előfizetői szolgálati osztályok
48 – 72 kilobit/s	adathálózati vagy szélessávú analóg közvetlen áramkör	soros	duplex (csak 4 huzalos)	szinkron	tervezett szélessávú bérelt vonali adatátviteli szolgálat
20 vagy 40 karakter/s	nyilvános kapcsolt távbeszélő hálózat előfizetői vonala	párhuzamos	szimplex	aszinkron	

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

5. táblázat

DTE/DCE interfészek

Hálózat	Vonalcsatlakozó /adatáramkör végződő berendezés	Interfész típusa	Interfész szabvány (CCITT)		
			Általában	Villamosan	Eljárási
Telefon	modem	soros bináris 50 – 20 000 bit/s	V.24	V.28 V.10/V.11	V.25
		parallel bináris	V.24	V.28/V.31	V.25.
		soros bináris 20 kb/s felett	V.24	V.10/V.11 V.28/V.35 G. 703/732	V.25.
Telex	központhívó	soros, bináris	V.24	távíró szokvány V.28	S.15 S.16
Adathálózat	DCE	soros, bináris 300 bit/s	X.24	V.10/V.11	X.20
		soros, bináris 50 – 200 b/s	V.24	V.28 V.10/V.11	X.20 bis
		soros, bináris 2,4 – 9,6 kb/s	X.24	V.10/V.11	X.21
		soros, bináris 2,4 – 9,6 kb/s	V.24.	V.28 V.10/V.11	X.21. bis

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készítette a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchenyi Könyvtárban 2016-ban

A vonalcsatlakozó berendezések végkészülék felőli oldalán mindig ez a DTE/DCE interfész szerepel (kivéve, ha a vonalcsatlakozót a terminálba beépítik, és emiatt nem vezetik ki külön csatlakozóra ezt az interfészt fizikailag, persze logikailag a terminálba az interfész legtöbb funkciója akkor is beleépül). A vonalcsatlakozók másik, vonal felőli interfésze is előírásos kell legyen, erre azonban nincs világszabvány. Ez inkább belföldi előírásoknak kell megfeleljen, bár a szocialista országok postai (távközlési) szervei az ESZR-en belül ezt az ún. I_1 interfészt (oroszul: C1) is szabványosították. Az ESZR rendszerben a fenti DTE/DCE interfészt I_2 interfésznek (oroszul: C2) nevezték el és ennek az interfésznek a számára az 5. táblázattal egyenértékű előírásokat állapítottak meg. Az ESZR-ben szerepel még egy I_3 interfész (oroszul: C3) is, amely azonban nem terjedt el, ez lenne a perifériális készülék „kisinterfésze" az ilyen készülék és annak közös vezérlője között. Ennek mintája az angol BSI szabványos interfésze volt, később azonban – az újabb változatok mellett – a korábbi I_3 javaslat szerinti megoldás már el sem tudott terjedni.

3. Adatátvitelre alkalmazható kódok

Mindenfajta adatátvitelben fontos szerepe van az információ kódolásának, vagyis annak az egyezményes formának, amellyel az ember számára is érthető információ a számítógépekkel való kommunikáció során megjelenik, és azt a rendszer belső villamos jelekkel kifejezi. Az IBM számítógépek de facto szabványként használják az ún. EBCDIC (extended binarycoded decimal interchange code) kódot, ha az információt 8 bittel jelenítik meg. Ezt a kódot a legtöbb nem IBM számítógép is ismeri és az ESZR gépeken DKOI néven szabványosították, ezért ezt tartalmazza az MSZ–KGST 358 szabvány is (az ISO 8 bites kódja mellett). A hálózatok kihasználására alkalmazott adatátvitel általában vagy kódfüggetlen, vagy pedig ha a hálózat maga is cserél információt a végállomásokkal, akkor annak alapja nem az IBM kódok valamelyike, hanem az ISO és a CCITT által szabványosított kódok. Az adatátvitel a telex hálózatban természetesen elsősorban a telex kódot kell használja, a CCITT által szabványosított nemzetközi 2. számú távíró ábécét (ITA. 2.). Ettől eltérő kód csak akkor használható, ha az ITA. 2 kódbeli ábécének megfelelő SSSS-sorozatot felhasználva a végberendezések áttérnek a telex levelezési módról az adatátviteli üzemmódra. Ebben más kód alkalmazható. A telefonhálózati adatátvitel kódfüggetlen, mert a telefonhálózat nem cserél információt kódolt formában a felhasználó adatvégkészüléke és a hálózat között. Az új adathálózat akár vonalkapcsolt adatátviteli szolgálatot nyújt, akár csomagkapcsolt adatátviteli szolgálatot, mindenképpen felhasználja az ISO 7-bites kód CCITT által szabványosított változatát, a nemzetközi 5. számú ábécét (IA. 5.).

Ezt a kódot korábban az MSZ 9212 szabvány rögzítette már hazai alkalmazásokra. ESZR gépeken való megjelenése után viszont az MSZ–KGST 356 szabvánnyal egyeztetett szocialista változatban honosodott meg. Ezt nevezzük KOI-7 kódnak és az ISO 4873 szabvány szerinti módon 8-bites kódra való kiterjesztését KOI-8-nak. Az ezen kódszabványokban alkalmazott karakterkészletek megfelelnek a hazai távadatfeldolgozási

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

6/a táblázat

IA.5 (CCITT nemzetközi 5. sz. kódábécé nemzetközi referencia változat)

Bitpozíciók															
						0	0	0	0	1	1	1	1
						0	0	1	1	0	0	1	1
						0	1	0	1	0	1	0	1
b7	b6	b5	b4	b3	b2	b1	S / O	0	1	2	3	4	5	6	7
			0	0	0	0	0	NUL	DLE	SP	0	@*	P	‘*	p
			0	0	0	1	1	SOH	DC1	!	1	A	Q	a	q
			0	0	1	0	2	STX	DC2	“*	2	B	R	b	r
			0	0	1	1	3	ETX	DC3	#*	3	C	S	c	s
			0	1	0	0	4	EOT	DC4	¤	4	D	T	d	t
			0	1	0	1	5	ENQ	NAK	%	5	E	U	e	u
			0	1	1	0	6	ACK	SYN	&	6	F	V	f	v
			0	1	1	1	7	BEL	ETB	’*	7	G	W	g	w
			1	0	0	0	8	BS	CAN	(	8	H	X	h	x
			1	0	0	1	9	HT	EM	)	9	I	Y	i	y
			1	0	1	0	10	LF	SUB	*	:	J	Z	j	z
			1	0	1	1	11	VT	ESC	+	;	K	[*	k	{*
			1	1	0	0	12	FF	FS	,*	<	L	*	l	|*
			1	1	0	1	13	CR	GS	-	=	M	]*	m	}*
			1	1	1	0	14	SO	RS	.	>	N	^*	n	–*
			1	1	1	1	15	SI	US	/	?	O	–	o	DEL

O = oszlop
S = sor
* = nemzeti ábécére felhasználható helyek

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

6/b táblázat

EDCDIC (IBM) kód

Bitpozíciók									O	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1
										0				1				0				1			
										0	0	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1
										0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1
b8	b7	b6	b5	b4	b3	b2	b1	S		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
				0	0	0	0	0		NUL	DLE	DS		SP	&	–						{	}	\	0
				0	0	0	1	1		SOH	DC1	SOS				/		a	j	~		A	J		1
				0	0	1	0	2		STX	DC2	FS	SYN					b	k	s		B	K	S	2
				0	0	1	1	3		ETX	TM							c	l	t		C	L	T	3
				0	1	0	0	4		PF	RES	BYP	PN					d	m	u		D	M	U	4
				0	1	0	1	5		HT	NL	LF	RS					e	n	v		E	N	V	5
				0	1	1	0	6		LC	BS	ETB	UC					f	o	w		F	O	W	6
				0	1	1	1	7		DEL	IL	ESC	EOT					g	p	x		G	P	X	7
				1	0	0	0	8			CAN							h	q	y		H	Q	Y	8
				1	0	0	1	9		RLF	EM							i	r	z		I	R	Z	9
				1	0	1	0	10		SMM	CC	SM		¢([)	! (])	Λ	:								≈
				1	0	1	1	11		VT	CU1	CU2	CU3	·	$	,	#								
				1	1	0	0	12		FF	IFS		DC4	<	*	%	@					∫		⊓	
				1	1	0	1	13		CR	IGS	ENQ	NAK	(	)	—	·								
				1	1	1	0	14		SO	IRS	ACK		+	;	>	=					⊔			
				1	1	1	1	15		SI	IUS	BEL	SUB	|	¬	?	"								EO

O = oszlop
S = sor

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

6/c táblázat

ITA.2 (CCITT nemzetközi 2. számú távíró kódja)

Sorsz.	betűváltó megfeleltetés	számváltó	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5
1	A	–	1	1	0	0	0
2	B	?	1	0	0	1	1
3	C	:	0	1	1	1	0
4	D	✙	1	0	0	1	0
5	E	3	1	0	0	0	0
6	F	◣	1	0	1	1	0
7	G	◣	0	1	0	1	1
8	H	◣	0	0	1	0	1
9	I	8	0	1	1	0	0
10	J	Ω	1	1	0	1	0
11	K	(	1	1	1	1	0
12	L	)	0	1	0	0	1
13	M	.	0	0	1	1	1
14	N	,	0	0	1	1	0
15	Q	9	0	0	0	1	1
16	P	0	0	1	1	0	1
17	Q	1	1	1	1	0	1
18	R	4	0	1	0	1	0
19	S	'	1	0	1	0	0
20	T	5	0	0	0	0	1
21	U	7	1	1	1	0	0
22	V	=	0	1	1	1	1
23	W	2	1	1	0	0	1
24	X	/	1	0	1	1	1
25	Y	6	1	0	1	0	1
26	Z	+	1	0	0	0	1
27	<		0	0	0	1	0
28	≡		0	1	0	0	0
29	betűváltó (A . . . .)		1	1	1	1	1
30	számváltó (1 . . . .)		1	1	0	1	1
31	→		0	0	1	0	0
32	(nincs alkalmazva)		0	0	0	0	0

< Kocsi vissza
≡ Soremelés
→ Szóköz
✙ Ki ott?
Ω Csengő
◣ Nemzeti használatra
A ... Betűváltó
1 ... Számváltó

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

gyakorlatnak és a nemzetközi távadatfeldolgozás adatátviteli követelményeinek. Később még a telematikai szolgálatok ismertetése során visszatérünk a kódkiterjesztésnek olyan irányaira, amelyek a teletex és videotex rendszerben bármely európai nép írását lehetővé teszik, így először a távközlés történetében alkalmasak a teljes magyar ábécé helyesírásunk szerinti megjelenítésére. A *6. táblázatok* a kódokat mutatják be. Az adathálózati alkalmazások ezeket oly módon képesek felhasználni, hogy a hívásvezérlés időszakában (hívásfelépítéskor és bontáskor) a hálózat és az adatvégállomási berendezések között IA.5 kód szerinti információcsere folyik mindig. A tényleges adatátviteli fázisban az alkalmazott adatátviteli eljárástól függően lehet más kódokat is alkalmazni akár a teljes üzenetre, vagy annak csak egyes transzparensen továbbított részére (csomagkapcsolásban pl.). Természetesen, ahogyan a telex ma még a legelterjedtebb szövegkommunikációs forma a világon és hazánkban is, olyan alkalmazások, ahol egyszerű üzenetet, közleményt kell gyorsan továbbítani, a telex kód is megfelelő. Amikor viszont már üzleti levelezésről van szó, tisztán és helyesen magyarul írt szöveget kell kifejezni, akkor a ma elterjedt írógépekkel szemben is többlet követelményeket kielégítő teletex és videotex rendszer lesz a jövőben a megoldás. Addig a számítástechnika is és a könyvtárosi szakma is ilyen követelményeket csak drágán és csak szűk körben tud kielégíteni. (E kérdésre még visszatérünk.)

4. Az új adathálózat

Már 1971-ben megnyitott egy új adathálózatot a Magyar Posta. Ezt DATEX hálózatnak nevezte és abban legfeljebb 200 bit/s sebességű berendezéseket szolgált ki vonalkapcsolt összeköttetésekkel, de a korábbi technológiával, tehát elektromechanikus eszközökkel. Bár ez a technika 2400 bit/s-ig továbbfejleszthető volt, mégsem vált népszerűvé, mert

– túlságosan drága volt, a csak adatátvitelre létesített hálózat nem tudott eléggé vonzó tarifát adni,

– nem volt hazai végkészülékgyártás, az elérhető adatvégállomási berendezések száma és használhatósága nagyonis korlátozott volt, pénzügyi korlátok még a szocialista behozatalt sem segítették az onnan elérhető, korlátozottan használható elemek terén sem,

– speciális jelzésrendszert kellett kialakítani, amihez a hazai fejlesztésű központhívó készülék kis darabszám miatt drága volt,

– az induló hálózatot nem segítette lelkesedés (nem volt érdeke a felhasználónak, hiszen nem volt benne elég partner, akivel kommunikálhatott volna . . .).

A továbblépést a távíró hálózat rekonstrukciója adta, amelyhez hozzá lehetett csatolni az új adathálózat létesítését viszonylag kisebb ráfordítással, így előrevethetően távlati gazdaságos megoldással. Átlépve az elektromechanikus és a tiszta elektronikus megoldások közötti átmenet fokozatait (a még ma is világszerte sok helyütt alkalmazott keresztrudas technikát és a félelektronikus változatokat) a Magyar Posta a teljes elektronikus megoldást választotta. Ez azzal az előnnyel járt, hogy hálózati rugalmasságot lehetett biztosítani mind a szolgáltatások integrálására, mind a minőségileg jobb kiszolgálást adó eszközök befogadására, mind pedig a jövőbeni hálózatokba való átmeneti időszak előkészítésére.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

7. táblázat

A Magyar Posta adathálózatának előfizetői szolgáltatási osztályai

Szolgáltatási osztály	Választási			Adatátviteli		DTE működési módja
	Sebesség (bit/s)	Kód	Karakter-struktúra	Sebesség (bit/s)	Karakter-struktúra	
1.	300	No.5	11 elemes	300	11 elemes	start-stop
2.	110 200	No.5 No.5	11 elemes 11 elemes	110 200	11 elemes 11 elemes	start-stop start-stop
2' (DATEX)	számtárcsás, 10 imp/sec			max. 200	kötetlen	start-stop
4.	2400	No.5	–	2400	–	szinkron
5.	4800	No.5	–	4800	–	szinkron

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Az integrált szolgáltatásokat nyújtó hálózat alapját a japán Nippon Electric Company által gyártott NEDIX 510A típusú tároltprogram-vezérlésű, teljesen elektronikus, időosztásos kapcsolási elven működő központ képezi.

Ez az adat- és telexközpont funkcióit egyaránt ellátja. Habár jelenleg csak Budapesten üzemel adatközpont, mégis lehetőség van az elérés országos méretekben történő biztosítására. A nagy vidéki városokba (de egyes budapesti távbeszélő központokba is) időmultiplex berendezések lettek kihelyezve, amelyek a központhoz nagysebességű átviteli úton csatlakoznak. A terminálok ezekhez a berendezésekhez ugyanúgy csatlakozhatnak, ahogy a központ közvetlen elérése esetén lehetséges. A csatlakozás módja a telefonhálózati adatátvitelben alkalmazottól eltér. Az utóbbinál alkalmazható V.24-es DTE/DCE interfésznél az adathálózatok számára jóval előnyösebb X.20 és X.21 interfészekkel történő csatlakozás lehetősége valamennyi előfizető számára adott, feltéve, hogy a berendezése képes ezen interfészek jeleinek fogadására, feldolgozására és a megfelelő jelzések kiadására. Sajnos ezen interfészek alkalmazása még csak most van terjedőben, ez azonban nem jelenti azt, hogy a potenciális előfizetők nagy része ki lenne zárva a csatlakoztatás lehetőségéből. A magyar adathálózat alkalmas a V-sorozatú interfésszel rendelkező előfizetői berendezések kiszolgálására is a V interfészeket egységes X interfészre leképező ún. „hálózatvezérlő egység" (NCU – Network Control Unit) segítségével. Ez a kiegészítő egység manuális hívásra, manuális vagy automatikus hívásfogadásra alkalmas, az automatikus hívás (az X interfészekkel ellentétben) csak az egyetlen hívott elérését lehetővé tevő közvetlen hívás formájában valósítható meg. A hálózat kis és közepes sebességű aszinkron és szinkron előfizetői szolgálati osztályokat biztosít. Ezek jellemzőit a *7. táblázat* tartalmazza.

A hálózat valamennyi osztálya teljes duplex átvitelt biztosít és a teljes hívószám beadásával járó számhíváson kívül sokféle külön szolgáltatást is nyújt, mint pl.: közvetlen hívás, hívó és hívott vonal azonosítása, különféle hívásjogosultságú zárt előfizetői csoportok, stb. Az X sorozatú interfészek esetében jól hasznosítható rövid kapcsolatfelépítési és bontási idők *(lásd 8. táblázat)*, valamint a külön szolgáltatások igénybevétele újszerű kapcsolati formákra is módot ad, lehetővé téve többek között a gazdaságosabb adattovábbítást is.

8. táblázat

A kapcsolatfelépítést és bontást jellemző idők maximális értékei

DTE üzemmód	Időtartam (ms)	
	a hívástól a felhívás választásra jelig	a bontó jel kiadásától a nyugalmi állapotig
aszinkron	150*	490**
szinkron	50*	50*

* Maximális idő

** A jelzésrendszer által meghatározott maximális bontási idő.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

A duplex- és a szinkron kategóriákban teljesen transzparens átvitel módot nyújt fejlettebb bitorientált vonali vezérlési és hibavédelmi eljárások alkalmazására. A hibavédelemről az előfizetők gondoskodnak, miután a hálózat az előfizetők között átvitt információt nem védi a bithibáktól. Az előfizetői kapcsolatokra célul kitűzött 10^{-6} bithibaarány a szinkron előfizetői osztályokban alkalmazható hibavédelmi eljárások révén igen jó hatásfokkal az észrevehetetlenségig csökkenthető, az esetleg hibavédelmi eljárást nélkülöző szinkron DTE-k (főképp terminálok) esetén pedig a telefonhálózati hibaarányhoz képest nagyságrenddel jobb átvitelről beszélhetünk. Összességében az adathálózat a korábbi telefonhálózati eléréshez képest minőségi ugrást jelent az adatátvitelben, gyorsabb, megbízhatóbb átvitelt tesz lehetővé és módot nyújt újszerű kapcsolati formák alkalmazására is.

Az adathálózat díjairól elmondható, hogy a szolgáltatási többletek ellenére nem sokkal drágítják meg az adatátvitelt, sőt sok esetben a távbeszélő hálózatnál lényegesen olcsóbb adatátviteli lehetőséget jelentenek. Ezek a tényezők az adathálózat használatának elterjedését segítik. Egyre többen döntenek a hálózat igénybevétele mellett, nem utolsósorban gazdasági megfontolásokból.

5. A hazai alkalmazási környezet nemzetközi helyzete

Az alábbiakban tényszerűen összefoglaljuk azokat az adatokat, amelyekkel jellemezhetőnek véljük a hazai távközlést és helyét a világban. A világ telexállomásainak száma ma már meghaladja az egymilliót. Magyarország úgy tűnik, a hozzánk hasonló méretű és fejlettségű országokhoz képest a telex szolgálatot tekintve nem tekinthető elmaradottnak, ha nem is tűnik kimondottan fejlettnek. A világ ugyanazon országainak a telexhálózaton és a telefonhálózaton működtetett adatállomásait illetően Magyarország már határozottan esekély fejlettségű adatátvitelű országnak mutatkozik. A *9. táblázat*, a hazai távadatfeldolgozás jellemző adatait foglalja össze az UIT hivatalos statisztikája, a KSH Számítástechnikai évkönyvei és saját gyűjtésű postai adataink alapján.

A hazai adatátviteli kultúra nemzetközi összefüggésben megítélhetően eléggé elmaradott. Már jóval a meglévő 1000 adatátviteli végállomás felett kellene legyünk, mint ahogy a hozzánk hasonló fejlettségű országokban megvan az a távolsági adatfeldolgozási kultúra, amely ehhez szükséges, és megvan az ennek megfelelő adatállomási (többezres) darabszám is. Hogy számítástechnikailag mennyire vagyunk elmaradva, arra a Datamation című lapban a világ 50 legnagyobb számítástechnikai importtal rendelkező országának felsorolását adó cikkeiből kapunk képet. A *10. táblázatban* hazánk a 30–35. helyen szerepel, ami kb. megfelel import igényeinknek. Az exportunk azonban nem szerepel a világ első 50 országa között. A második olajárrobbanás után is az NDK-val azonos importunk volt (ezt biztosan beépítettük), míg az NDK ennek közel tízszeresét exportálta is (feltehető jelentős hazai piac kiszolgálása mellett). A jobb összehasonlítást több adat elemzése tenné csak lehetővé (a Datamation adatai állítólag az ENSZ gazdasági statisztikáiból származnak, tehát hazánk abba nem közölt exportszintű adatokat).

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

9. táblázat

Magyar adatállomási statisztikák (Postai adatok – UIT adatok – KSH adatok)

Állomás	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
(*) Számítógépek száma	161	184	228	285	382	454	521	588	646		
ebből TAF	1	3	6	11	15						
Számítógépes adat-állomás		10	20	33	38	51					
TAF berendezés					216	495	636	817	746		
Számítógépérték milliárd Ft					7,5	9,4	11,4	12,6	13,8		
TAF érték millió Ft					115	220	318	321	321		
POSTAI ADATOK TX állomás	3408	3854	4346	5060	5679	6199	6699	7233	7692	8132	8659
váró					780			800	769	919	
Adatállomás											
telexen	4	4	4	6	12	12		31	31	56	
datexben	2	1	10	24	25	28		32	32	33	22
PSTN	2	4	14	21	22	44		72	125	141	
Kapcsolt összesen:	8	9	28	51	59	84	104	135	188	230	
bérelten	6	22	48	54	70	95		246	357	508	
Összesen:	14	31	76	105	129	179		381	180	200	
várakozó									180	200	
Bérelt vonal								140			
UIT ADATAI Adatállomások kapcsolt PSTN + TX (4.1.1.1.)	6	8	18	27	34	56	72	101	156	197	
Bérelt vonalak száma (4.1.2.)	3	11	25	28	44	65	81	139	198	258	
(Az UIT 4.1.3. rovata megfelel a hazai datex statisztikáknak.)											
(*) KSH Statisztikai évkönyv: Számítástechnikai, 1976. és 1980.											

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchenyi Könyvtárban 2016-ban

10. táblázat

Világstatisztika

Országok	SZÁMÍTÓGÉPEK ÉS IRODAGÉPEK						
	IMPORT						EXPORT
	(millió $-ban)						
	1972	1973	1974	1975	1977	1978	1978
Anglia	456	694	816	828	1160	1533	1479
Ausztria	87	100	110	119	169	211	42
Belgium	138	197	223	231	342	436	199
Dánia	57	85	100	119	174	219	60
Finnország	39	60	80	85	89	100	12
Franciaország	648	784	971	1024	1335	1531	1239
Görögország	12	19	15	15	21	30	
Hollandia	226	283	358	356	483	640	469
Írország	23	33	44	46	157	175	254
NSZK	707	830	967	1082	1383	1875	2002
Norvégia	43	42	55	68	114	133	
Olaszország	278	398	536	512	620	782	756
Portugália	24	35	37	23	36	46	29
Spanyolország	110	163	205	240	274	296	92
Svájc	140	177	209	193	261	367	205
Svédország	114	135	181	212	303	363	434
Bulgária	22	23	43	51	23	26	
Csehszlovákia	54	93	137	183	83	114	95
Lengyelország	61	112	110	129	53	50	
Magyarország	31	42	80	89	50	53	
NDK	12	34	33	55	49	57	500
Románia	15	25	34	35	17	25	
SZU	212	228	231	285	116	153	167
Jugoszlávia	49	48	69	55	76	97	14
USA	732	910	927	932	1369	1962	4683
Kanada	371	431	519	507	669	787	483
Japán	302	419	492	408	499	544	1654
Ausztrália	105	153	231	221	282	362	
Izrael	19	22	31	41	42	59	13
Törökország	7	7	18	15			
Hong Kong	81	91	83	77	111	181	237
Singapur	28	47	47	44	50	61	83
Dél-Korea	16	23	29	29	65	96	70

TOP 50 számítógép-import piaci lista szerint egyes országok adatai
(Datamation 1981. jan. és 1979. számából
forrás: 21st Centrury Research listája az UN International Trade Statistics SITC 714 alapján)

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

6. A nemzetközi adatbázisok elérése

Mióta 1967-ben a Magyar Posta megnyitotta távíró előfizetői, vagyis az ún. telexhálózatát az adatátvitel számára, azóta potenciálisan valamennyi telexállomás alkalmas nemzetközi adatátvitel számára egyszerű terminál szerepet játszani. Mint az 5. fejezet adataiból látható, több mint 9000 állomás alkalmas arra hazánkban, hogy bármely nemzetközi adatbázis lehívására felhasználják. Mindössze a nemzetközi adatbázisban jelszót kell előfizetni, ami azzal jár, hogy az adott jelszó felhasználójával megfizettetik az így „vásárolt" információt. A tényleges távközlési költség a postai telexszámla része, feltéve, hogy a telex rendszeren át közvetlenül az adatbázisba hívott a hazai telex előfizető. Ez a híváskőltség elég magas arra, hogy ilyen adatbázislekérdezésre használják, hiszen eredetileg levelezések gyors és hatékony lebonyolítására készült, nem pedig párbeszédes, hosszú gondolkodási időkkel tarkított üzemre. Mindemellett kis forgalomra, ismerkedésre, egyszerű bemutatásra kiválóan alkalmazható. Ha azonban valaki úgy veszi igénybe az adatbázist, hogy közben más országban valamely közvetítő távközlési szolgáltatónak a külön szolgáltatásait veszi igénybe, akkor ehhez a külön szolgálatot nyújtó külön jelszavát is meg kell szerezze és fizesse, és a nemzetközi távközlési költségeknek erre a külön szolgáltatóra eső részét is külön kell az adatbáziszámlában megfizetnie.

1968 óta lehet használni adatátvitelre a magyar telefonhálózatot is. Ennek nemzetközi alkalmazása egy sor országra már kinyilvánítottatott, de nem minden olyan országra, ahova egyébként lehet telefonálni (azaz van kinyilvánított telefonhasználati tarifa az adott országra vagy körzetre). Erre nem lesz akadály további országokban sem, ha a megfelelő igény fellép. Sajnos nem rendelkezem hivatalos listával azokról az országokról, amelyek hivatalosan adathívással telexből vagy telefonból elérhetők, így itt erről nem informálhatok. Ha kétség merül fel valamely országgal kapcsolatban, akkor pontos választ a Posta Vezérigazgatóság Távközlési Forgalmi ügyosztályán lehet kapni.

A 4. fejezetben ismertetett új adathálózat alkalmazása adatátvitelre van optimalizálva, így természetes, hogy az adatbázis lekérdezési és hasonló, pl. könyvtári alkalmazási típusú hívások számára jól kell lehessen használni. Ennek tudatában adatbázisforgalomra is meg kívánja nyitni a Magyar Posta ezen hálózaton nyújtott adatátviteli szolgálatait. Ennek érdekében megállapodás született a Magyar Posta és az osztrák tengerentúli távközlési jogosultsággal rendelkező Radio Austria AG vállalat között, hogy annak nemzetközi kicserélő központján át (nódján) USA-beli és kanadai adatbázisokba a Magyar Posta vonalkapcsolt adatátviteli szolgálatának előfizetői hívásokat kezdeményezhessenek. Ezt a szolgáltatást az adathálózat 1. előfizetői szolgálati osztályába sorolt előfizetői állomások számára tették elérhetővé a *2. ábrán* látható módon. 1982. július 1. óta áll rendelkezésre az első áramkörpár a magyar hálózatból kimenő hívás számára és egy áramkör a bejövő hívásoknak. Ezeken az 1. osztálynak megfelelően 300 bit/s sebességgel lehet adatátvitelt folytatni az IA.5 ábécével start-stop módon az X.20 ajánlás szerinti hívási eljárással. Az adatbázisok eléréséhez ennek igénybevételéhez a Magyar Posta adja ki az előfizető azonosító nevét (user name) és a jelszót a RADAUS elérésére, és ebben az esetben a 25 forintos percdíj a teljes nemzetközi távközlési díjat is jelenti (nemcsak Ausztriáig), szemben azzal, hogyha a Radaus-nódot magyar adatállomás telefonon hívja fel (amelyet

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

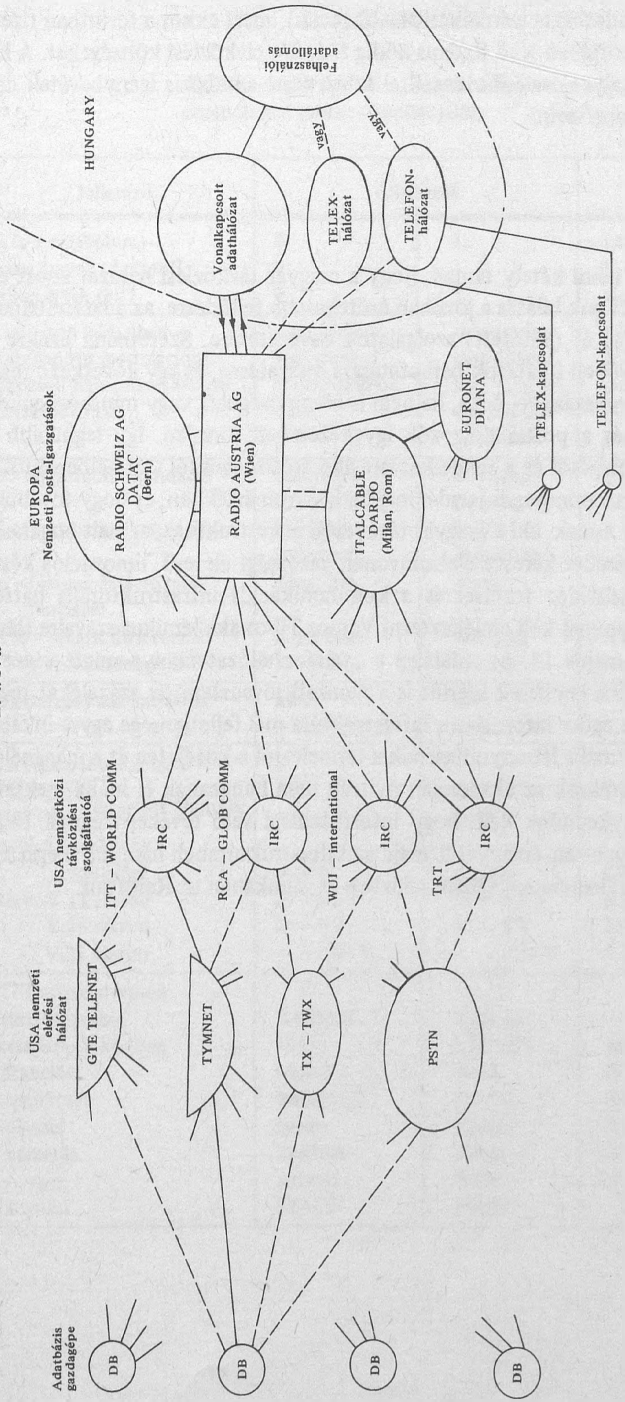

2. ábra

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

egyes állomások európai adatbázis eléréséhez alkalmaznak), mert ekkor a forintban fizethető hívásdíj csak az Ausztriában lévő Radaus nódig fedezi a távközlési költségeket. A kívánt adatbázis elérésdíját ilyenkor a Radaus által közvetített adatbázis igénybevételi díjjal együtt devizában kell megfizetni.

Összegzés

Az olvasóban talán némi kétely támad, hogy a magyar távközlési hálózat adott elmaradottsága mellett nincs sok kilátás a jövőben erőteljesebb fejlődésre, az adatátvitelnek hasznosabb alkalmazásaira, új (említett) szolgálatok bevezetésére. Szeretnénk ezekre a kérdésekre, és az ígért jövőbeli kilátások bemutatására visszatérni, és egy következő részben megmutatni, hogy a műszaki fejlődés, ha nem is mennyiségben, vagy minőségben, de legalább sokrétűségében és a postai dolgozók igyekezetében töretlen. Így leginkább a magyar ipar teljesítőképességétől és a rendelkezésre álló erőforrásoktól (termelőerőktől?) függ, hogy a mennyiség és a minőség is javul-e majd a kívánt mértékben, és hogy továbbra is csak szégyenkezni kell-e annak, aki a magyar távközlési infrastruktúra számait bogarássza nemzetközi összefüggéseket keresve életszínvonal, gazdasági életerő, innovációs készség, tehát a nemzeti felemelkedés forrásai és a kommunikációs infrastrukturális háttér adottságai között. Fájdalommal kell emlékeztetni Vámos Tibor akadémikus szavaira (lásd HVG 206. szám, 1983. május 14. 6. oldalán:) a „telefonhálózat hiánya miatt végzett többletmunka értéke óvatos becslések szerint is a nemzeti jövedelem tíz százalékát teszi ki. A telefonhálózat és az egész információs infrastruktúra mai fejletlensége egyre inkább gátjává válik az ügyek normális lebonyolításának a termeléstől a közéleten át a magánélet szférájáig." Ilyen megállapítások az akadémián nyilván nem hangzanak el hiába, nekünk információsoknak, reménykednünk kell, hogy információval való tevékenységünk több megbecsülést kap és fokozottan érvényesül majd az infrastruktúrabeli hiányok megszüntetése. És nemcsak szóban, hanem anyagban, pénzben és munkában is. Reméljük . . .

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

FÜGGELÉK

Általános ekvivalencia a távírótechnikában és adatátvitelben a bináris jelölés és szimbólumai között (Ø nullát jelöl)

Jellemző	Állapotok		Megjegyzés
Jelkép (szimbólum) Bináris jegyek (digitek) Logikai érték (bit)	Ø Ø Ø	1 1 1	Lásd a CCITT V.4, V.10, V.11 és X.4 ajánlásait
A start-stop kódjelben A kétállapotú modulációban A kapcsolt hálózati vonalban (előfizetői vonal)	start-jelelem start-állapot szabad-állapot (free)	stop-jelelem stop-állapot üres vagy levelezési állapot (idle)	Lásd a CCITT V.1, U.1–U.12, X.20, X.21, X.70 és X.71 ajánlásait
AM = amplitúdó-moduláció FM = frekvencia-moduláció PMr = fázismoduláció referenciával 2DPM = bináris differenciális fázis-moduláció	nincs hang (tone off) nagyobb frekvencia ellentétes nincs fázis fordítás	van hang (tone on) kisebb frekvencia egyező van fázis fordítás	Lásd a CCITT R és V sorozatú ajánlásait A fázisfordítás 180 -os ugrást jelent
Lyukszalagos adathordozó	nincs lyukasztás	van lyukasztás	
ADAT interfész áramkör VEZÉRLÉS IDŐZITÉS interfész áramkör Interfész áramkörök feszültsége V.10 és V.11 szerint V.28 szerint V.35 szerint	Ø BE (ON) pozitív ⩾ + 0,3 V > + 3 V + 0,55 V	1 KI (OFF) negatív ⩽ – 0,3 V < – 3 V – 0,55 V	 Vigyázat V.31 és X. 71 eltér ebben CCITT interfész ajánlásokban 6 V-nál nem lehet nagyobb 25 V-nál nem lehet nagyobb ± 20%
CCITT alapkonvenció szerinti elnevezés A kétállapotú kódban franciául spanyolul olaszul németül vagy angolul	 A-állapot JEL- travail trabajo lavaro Zeichen Arbeits SPACE	 Z-állapot SZÜNET- repos reposo riposo Trenn Ruhe MARK	 -elem, vagy állapot (Vigyázat: ezek nyelvi megfeleltetések és nem tükörfordítások!) -Schritt -Zustand

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

A TANÁCSI KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁR, MINT A TERÜLETI EGYÜTTMŰKÖDÉS MENEDZSERE A KÖZÉPVÁROSOKBAN

ARATÓ ANTAL

Különösebb hallelujázás nélkül (hiszen a fejlődés intenzívebb ütemét is elképzeltük egykor), de egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a közművelődési könyvtárakat, azok szolgáltatásainak körét és minőségét tekintve az elmúlt évtizedekben a legnagyobb előrelépés a városi könyvtárakban történt. Ha az 1972-ben megjelent *Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez* című dokumentumban a különböző nagyságrendű, típusú intézmények részére megfogalmazott javaslatok megvalósulásának mértékét vizsgálnánk, akkor nagy általánosságban megfogalmazhatnánk, hogy az legeredményesebb a városi, B-típusú könyvtárak körében volt. Különösen a középvárosokban jelenik meg a tanácsi könyvtár úgy, mint a település (és vonzáskörzete) kulturális életének egyik meghatározó (épületében, dokumentumállományának nagyságában, sokrétűségében is egyre színesebb, látványos) tényezője. E sajátos helyzethez és képhez – számos egyéb tényező mellett – tagadhatatlanul hozzájárul az is, hogy – ugyancsak nagy általánosságban – a városokban az egyéb (iskolai, szakszervezeti, intézményi, vállalati) könyvtárak fejlesztése, fejlődése nem volt ilyen ütemű. A városok könyvtárügyében, a helyi tervezési koncepciókban viszont feladatának, fontosságának megfelelő helyet kapott a tanácsi fenntartású könyvtár, amely egyre népszerűbb, sokoldalú szolgáltatásaival bizonyítja is kiemelt szerepkörének szükségességét, jogosultságát.

Mindezt – utalásszerűen – csak azért kívántuk leszögezni, hogy megállapíthassuk: a városi (és a városi-járási) könyvtárak működési feltételei, személyi ellátottságuk, szakmai felkészültségük ma már biztosítja, hogy az egyéb típusú helyi könyvtárak, gyűjtemények, információ-tájékozódási lehetőségek, fórumok együttműködésének tevékenyebb szervezői, menedzserei legyenek. Ám nemcsak ez a képesség, „felkészülési állapot" indikálja azt, hogy a könyvtárak éljenek is ezzel a lehetőséggel. Ennek a tevékenységnek a könyvtár legsajátosabb feladatköréből kell fakadnia: mint a helyi lakossági-állampolgári közösség által fenntartott egyetlen *nyilvános* könyvtári intézmény, ezt a közösséget-közönséget úgy kell ellátnia, szolgálnia, menedzselnie, hogy „jól járjon" mind az együttműködésben résztvevő egyéb (szakszervezeti, iskolai stb.) könyvtár és annak használója is, mind azok a központi tájékoztatási intézmények, könyvtárak is, amelyek szolgáltatásai, a városi könyvtár, mint nyilvános könyvtár közvetítésével, helyben is hozzáférhetővé, hasznossá válnak.

Miről van szó? A középvárosban dolgozó munkás vagy értelmiségi kétségtelenül hozzájárul – ha közvetve is – adójával, a vállalati kulturális, részesedési stb. alapokkal az állami közművelődési, a szakszervezeti, a vállalati műszaki és az iskolai könyvtár fenntartásához egyaránt. Több helyütt helyezte el „részvényeit", joggal elvárja tehát, hogy

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

azok *együttesen és a legcélszerűbben* szolgálják az ő érdekeit. Hogy ez elvi síkon sem valósul meg sok esetben, arra egyetlen példát említünk: a munkahelyi szakszervezeti könyvtárak részvételét a gyermekek ellátásában, ezt a valóban nemes gesztusként is jelentkező igyekezetet. *A magyar könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programja* is dícséretesnek tartja: „Elismeréssel nyugtázzuk, amit eddig tettek a szakszervezeti könyvtárak a gyerekek könyvtári ellátása terén, s arra biztatjuk őket, hogy a jövőben még többet vállaljanak e tekintetben, mind a *munkahelyen,* mind a lakosság számára nyújtott szolgáltatásaikkal, nem feledkezve meg a szakmunkástanulók és a fiatal felnőttek mellett a dolgozók óvodás- és iskoláskorú gyerekeiről sem".[1]

Az ellátás ilyen lehetőségei esetén tehát a gondos szülő a munkahelyéről viszi haza gyermekének a könyveket, az iskolai házi olvasmányokat, talán azért, mert a helyi iskolai, közművelődési könyvtárakban nem találhatóak, talán azért, mert bár megtalálhatóak, a gyermeke nem használja azokat, kényelmesebb részére a „szülői ellátás". Azt, hogy ez az állományépítési, „szolgáltatási" módszer igazi stratégiává is kiépülhetne, még egy hivatkozással jellemezzük. Ezúttal egy megyei SZMT könyvtár, – ahol a helyi használók köre a könyvtárral egy épületben lévő intézmények dolgozói közül kerül ki – állományépítési gyakorlatából: „. . . módosítja a helyzetet, hogy a házban dolgozók sok esetben nemcsak maguk, hanem családtagjaik részére is kölcsönöznek. A családtagok közül elsősorban a gyermekek jönnek számításba. A gyermekek, akik általános vagy középiskolába járnak, érettségire, főiskolai vagy egyetemi felvételire készülnek, vizsgáznak, sőt államvizsgáznak. Az igények skálája itt a lehető legszélesebb, az általános iskolai kötelező olvasmányoktól a tudományos kézikönyvekig terjed. A könyvtár igyekszik ezeket az igényeket kielégíteni gyűjteménye határáig. Az általános és középiskolai olvasmányokra a beszerzésnél tekintettel van a könyvtár a példányszám vonatkozásában is".[2]

E sorok írója is csak a legnagyobb elismeréssel nyugtázhatja ezt a figyelmes gyarapítási koncepciót; elvi, szemléleti ellentmondásai miatt mégis vitatkozik vele, éppen a felnőttek és családtagjaik érdekében. A munkahelyi könyvtár felnőtt olvasója ugyanis szívesebben venné, ha az ifjúsági könyveket gyermeke, az *önálló könyvtárhasználat során,* az arra hivatott gyűjteményben kapná meg. Ez természetesen ezeknek a könyveknek nagyobb olvasói kört is biztosítana, tehát mindenképp nőne a hozzáférhetőség demokratizmusa. Igaz, a szakszervezet a leírt esetben valóban megvalósít valamilyen érdekképviseletet: tagjainak gyermekei nagyobb eséllyel kapják meg a házi olvasmányokat, mint esetleg a szövetkezeti dolgozók családtagjai, bár tagadhatatlanul az ellátás ilyen módon történő javításával az utóbbiak is jól járnak. Általánosságban mégis azt mondjuk: ha egy település intézményi vagy üzemi szakszervezeti könyvtára segíteni kíván a dolgozók gyermekeinek ellátásában, akkor ennek legcélszerűbb módja az lenne, ha a könyvtárat fenntartó szakszervezeti bizottság ezt a hozzájárulását, támogatását ott fektetné be, ahol a legérdemesebb: a helyi iskolai vagy közművelődési gyermekkönyvtárakba. Adott esetben azonban ehhez számos körülmény tisztázása és tisztánlátása szükséges. Pl. megbízható összkép a gyermekek könyvvel való ellátásáról, annak helyi specifikumairól, hiányosságairól, a fejlesztés-együttműködés lehetséges köreiről, helyzeteiről, *garancia* az együttműködésből adódó támogatások hatékony kamatoztatásáról stb. Minden ilyen szándék képviselője, megszemélyesítője, „gazdája" csakis a helyi könyvtárügyről legna-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

nagyobb áttekintéssel rendelkező városi könyvtár lehet. Csakis ő kezdeményezheti az olyan egységes – jelentős társadalmi részvételre, közreműködésre is támaszkodó – helyi fejlesztési stb. programok megfogalmazását, amelyek feloldhatják az ilyen és hasonló ellentmondásokat.

E túlságosan hosszúra nyúló bevezetőben már csak egyetlen olyan mozzanatra szeretnénk utalni, amely a városi közművelődési könyvtár menedzser-szerepét, fokozott „vállalkozói" szándékát kell, hogy erősítse az együttműködésben. Ez pedig a helyi (városi) könyvtári-információs ellátás gazdaságosságának kérdése. Ma már nyilvánvaló, hogy a különböző csatornákon érkező és a város különböző intézményeiben, szervezeteiben meglévő információs- tájékozódási források olyan összehangolására, közösségi igénybevételének megszervezésére van szükség, amely mentesíti a városi könyvtárat azok saját intézményen belüli megismétlése alól. Erre ugyanis – bárhogy fejlődnek is a városi könyvtárak – nincs módjuk, de felesleges is lenne.

Együttműködés a könyvtári munka „mozgalmi" formáiban

Az együttműködésnek (s a városi könyvtár kezdeményező készségének) ez a szintje az, amely különösebb szervezettség nélkül is kialakul. Előfeltétele általában a könyvtárakban dolgozó munkatársak kollegiális viszonya, egymás tevékenységének, könyvtárának ismerete, az alkalmi szakmai tapasztalatcsere, esetenkénti segítségnyújtás információs, tájékoztatási és egyéb gyakorlati kérdésekben. A könyvtárak, könyvtárosok ezen a szinten még gondosan ügyelnek arra, hogy csak a megszokott munkájukat végezzék s „sajátos" önállóságukat féltve, óvakodnak attól, hogy a városi könyvtár „beleszóljon" tevékenységükbe, hiszen ez általában újabb vagy másféle feladatvállalásokat jelenthet. A városi könyvtárnak sincs még közvetlen kapcsolata a könyvtárak fenntartóival, nem ad tippeket, javaslatokat irányító munkájukhoz.

Bizonyos fokig az egymásrautaltság kényszerében viszont jó kapcsolat alakul ki a könyvtárak között a könyvtári munka nem annyira szakmai, de olykor látványosabb területein: a rendezvények, író–olvasó találkozók, könyvünnepek szervezése során. Ilyenkor a városi könyvtár már valóban menedzser munkát végez, közvetíti a meghívásokat, „szállítja" az írókat, előadókat az üzemekbe, iskolákba, a jelesebb rendezvénysorozatok alkalmával egységes „városi" programot szervez. Az olvasás népszerűsítésének mozgalmi formáit (a különböző pályázatokat stb.) úgy szervezi, hogy a munkahelyi vagy az iskolai könyvtárak használója „törzskönyvtárában" is be tudjon kapcsolódni; ezért egységes értékelési rendszert dolgoz ki stb. A különböző könyvtárak képviselői ezekben az esetekben a tanácsi könyvtár vezetésével alkalmi munkabizottságot („operatív bizottságot") is létrehoznak. Nos, itt már könnyen felmerülhetnek a könyvtári szolgáltatásokkal összefüggő alapvető kérdések is, pl. a szakszervezeti könyvtárakban nincsenek meg a „városi" vetélkedőre való felkészüléshez szükséges fontos kézikönyvek stb. Ám ezek az ellentmondások még úgy nyernek feloldást, hogy hosszabb távon nem érintik a könyvtári munka érdemi – állománygyarapítással, feltárással, tájékoztatással összefüggő – kérdéseit. Az együttműködés a külső szemlélő, a társadalmi környezet számára „jó", sőt

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

„kiváló" is lehet. Annál is inkább, mert a fenntartók, a város kulturális életének irányítói előtt már megfelelő beszámolókkal, jelentésekkel lehet reprezentálni a kapcsolattartást, azaz az együttműködést. Ennek fejlesztési területei, lehetőségei, szükségszerű mivolta ugyanis még nem eléggé ismert a városi politika és az azt kialakító testületek előtt.

A szakmai tevékenység követelményeinek erősítése a helyi könyvtárakban

Az előbbiekben már utaltunk arra, hogy a helyi könyvtárak által közösen szervezett városi vetélkedő sikere, megvalósítási lehetősége azon is múlhat, hogy milyen a könyvtárak állománya. Az együttműködésnek tehát alapvető követelménye a szakmai munka tartalma, igényessége. Hogyan vásárolják a könyvtárak a gyűjtőkörüknek megfelelő dokumentumokat, hogyan tárják azt fel, stb., mindez mire nyújt, nyújthat lehetőséget a közös tevékenységben? A városi könyvtárnak az együttműködés során *képviselnie kell a könyvtári munka minőségi követelményeit, így a közösség, a város érdekeit.* Ellentmondásos feladat, mert ezt az óhatatlan kritikával, elvárásokkal járó tevékenységet maguk a könyvtárak sem fogadják szívesen, másrészt egyeztetéseket tesz szükségessé az érintett fenntartókkal, hálózati-szakmai központokkal. A városi könyvtárnak nincs felügyeleti, irányítási jogosítványa, megbízása, minden szándékát kollegiális keretek között kell megvalósítania. (Pl. elérnie, hogy a könyvtárak – akár a városi könyvtár közreműködésével is – tájékoztatásra alkalmas, használható katalógust építsenek). A városi könyvtár ilyen törekvéseinek megvalósításában legkedvezőbb helyzetben az iskolai könyvtárak esetében van. Mivel ezek fenntartója szintén a városi tanács, könnyen megkaphatja azt a megbízást, hogy részükre szakmai kérdésekben ne csak javaslatokat tegyen, hanem annak megvalósítását is elérje. Az ilyen és hasonló szerepkör lelkiismeretes ellátása, kezdeményezése előbb-utóbb eredményekre vezet: a tanácsi könyvtár és vezetője társadalmi kapcsolatai révén elérheti, hogy a könyvtárak munkájára vonatkozó véleményét a fenntartók s a könyvtárosok is elfogadják. A könyvtár (és vezetőjének) állandóan érzékelhető jelenléte, helyismerete teszi lehetővé az újabb feladatok vállalását és megvalósítását ígérő további menedzser tevékenységet.

Gyűjtőköri együttműködés

Tartalmáról, formáiról, lehetőségeiről – mivel közismertek – csak a legáltalánosabban szólunk. Nyilvánvalóan fő célja a feleslegesen párhuzamos beszerzések kiküszöbölése, olyan célszerű munkamegosztás a gyarapításban, amely az így felszabaduló lehetőségek révén biztosítani tudja, hogy a nemzeti könyvtermés korábbinál nagyobb hányada legyen jelen a településen. Mindez természetesen vonatkozik az egyéb dokumentumokra is: folyóiratokra, idegen nyelvű könyvekre, hanglemezekre, diapozitívokra stb. A városi könyvtárnak helyi könyvtárakkal kötött gyűjtőköri együttműködési megállapodásai („szerződései") konkrétan megfogalmazhatják ezt a munkamegosztást. Alapos elemző munkának kell megelőznie a szerződéskötést annak érdekében, hogy a lehető legkedve-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

zőbben egészítsék ki egymást, hogy valóban egy városi érdekű, egységes gyarapítási stratégiát érvényesítsenek. Költségvetési kalkulációk készítésétől kezdve egészen a meglévő gyűjtemények értékeléséig kell kiterjednie az előkészületeknek, hiszen az ideális ellátásnak szem előtt kell tartania a *szükséges párhuzamos beszerzések,* többespéldányok (pl. az iskolai házi olvasmányok) biztosítását is. A gyűjtőköri megállapodásokban meg kell határozni az egyes tárgykörökben megvásárolandó művek jellegét és tartalmi körét, mégpedig a feltételezett használók szemszögéből. Pl. az Új Könyvek állománygyarapítási tanácsadó 1982-ben mintegy 80 pedagógiai, lélektani, szociológiai szakkönyvet javasolt az iskolai könyvtárak nevelői gyűjteményébe; egy középvárosban, ahol tízegynéhány ilyen könyvtárral számolhatunk, nyilvánvalóan csak a fontosabbakat érdemes megvásárolni mindegyikbe. (Arról nem is beszélünk, hogy a művek teljes körét, mivel számos egyéb kötelezettségeik is vannak, költségvetésük szűkössége miatt, eleve sem tudná valamennyi könyvtár megvásárolni.) Ám, ha az iskolák speciális jellegének megfelelően esetleg létre is hozunk közöttük valamilyen gyűjtőköri megállapodást, e könyvek egyharmada olyan, amelyekből feltehetően elég egy-egy példány a település valamennyi könyvtára számára, vagy pedig szaktárgyi megközelítésben sem sorolható valamely meghatározott iskolához. (Pl. Freinet: A modern iskola technikája; Laszlavik Éva: A csoportszervezés eljárásai és lehetőségei az angol és amerikai szakirodalom tükrében; Szovjet szociológiai tanulmányok a pályaválasztásról; Baróti Ferencné: Nevelésszociológia, iskolai és társadalmi mobilitás stb.) Az ilyen és hasonló műveket nyilván legcélszerűbb a központi városi könyvtárban beszerezni és közhasználatát biztosítani. Igen ám, de szervezett együttműködés nélkül erre nincs semmiféle garancia: hiszen ezek a művek az Új Könyvek minősítései szerint csak „beszerezhetőek" a városi könyvtárakba, s mivel különösebb keresettségükre a könyvtár aligha számíthat, megvételükről könnyen lemond. Megvásárolja viszont – esetleg több példányban is – azokat a műveket, amelyek az iskolák önálló gyarapítása során minden gyűjteményben hozzáférhetők lesznek. Az ilyen és hasonló példák sokaságát idézhetnénk a műszaki, társadalomtudományi stb. művek, s a különböző vállalati szakkönyvtárak, intézményi gyűjtemények, valamint a helyi városi könyvtár gyarapítási gyakorlatából.

Itt kell megemlítenünk a középvárosokban található felsőoktatási intézmények (ezek száma egyre több) könyvtáraival való együttműködés fontosságát. Ezek a könyvtárak az oktatott tárgyakhoz kapcsolódóan általában korszerű, jó gyűjteményekkel, működési feltételekkel rendelkeznek, olyannyira, hogy a képzéshez kapcsolódó feladataik mellett egy-egy szakterület szakkönyvtári ellátását is képesek megoldani. A városi könyvtárnak tehát mindenképp arra kell törekednie, hogy szolgáltatásaik a lehető legnagyobb mértékben nyilvánossá, használhatóvá váljanak minden helyi érdeklődő számára. S természetesen állománygyarapítását elsőként ezekkel a könyvtárakkal kell összehangolnia.

Visszakanyarodva a különböző helyi könyvtárak könyvrendeléseinek, gyarapításának feltételezett mechanizmusára, láthattuk: a beszerzendő művek jelentős körében a rendelések konkrét egyeztetésére, megbeszélésére van szükség. Különösen hangsúlyoznunk kell ezt a követelményt a terjesztői forgalomba nem kerülő művek vásárlásakor. A globális gyűjtőköri, szerzeményezési megállapodások csak keretéül szolgálhatnak az együttműködésnek; „könyvre váltani" csakis a gyakorlati munkában lehetséges: vagy

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

szerzeményesi bizottság létrehozásával, amely jegyzékenként végzi el az egyeztetést, vagy oly módon, hogy az együttműködési körben részt vevő könyvtárak elküldik megrendeléseiket a tanácsi könyvtárba, amely azokat szükség szerint úgy módosítja, hogy az önálló könyvtárak érdekei csorbítatlanok maradjanak, de saját beszerzéseit mindenesetre hozzájuk igazítja.

Mindezt a tagadhatatlanul bonyolult, munkaigényes tevékenységet csökkenti, ha az együttműködésben részt vevő könyvtárak a városi könyvtár részéről központi ellátásban részesülnek. Az általános iskolai könyvtárak esetében ez már számos helyen megtörtént, a szakszervezeti könyvtárak munkájának és szervezetének fejlesztéséről szóló 1980. évi SZOT-határozat pedig a munkahelyi könyvtárak bizonyos körében ajánlja ezt a lehetőséget. A munkahelyi könyvtárakkal kialakítandó ilyen együttműködésnek gyakorlatias továbbfejlesztéséről, elképzelt formáiról részletesebben meditáltam egy korábbi cikkben.[3] Az ott leírtakból – függetlenül attól, hogy a városi könyvtár ellátásában vagy önállóan történik a gyarapítás, – azt a lehetséges társulási viszonyt tartom fontosnak kiemelni, amely az üzemek, szövetkezetek, kisvállalatok, intézmények szakirodalmi vásárlásait érinti. Ha ebbe beépül a városi könyvtár javaslattevő tevékenysége –, amely persze nemcsak az Új Könyvek által „szakkönyvtárak anyagának" minősített művekre, hanem széles körű bibliográfiai tájékozódás alapján, egyébre is kiterjed –, akkor az nemcsak az ilyen (szolgáltatással felérő) tájékoztatást kapó könyvtárnak hoz hasznot. A gyarapításnak ez a módja nyilvánvalóan a feltételezett egyéb, „városi" használók érdekeit is szolgálja, hiszen a városi könyvtár tájékoztatni képes e művekről, s természetesen használatukhoz is hozzásegíti őket. Azaz a könyvtárnak el kell érnie, hogy pl. a helyi építőipari szövetkezetben vagy a városi tanács megfelelő szakosztályán meglévő építőipari szabvány hozzáférhető legyen mások számára is, legyenek azok egyéni vagy közületi érdeklődők. Ha viszont nem szerezte be senki a dokumentumot, mérlegelnie kell, hogy érdemes-e beszerezni saját gyűjteményébe. Természetesen ugyanúgy mérlegelnie kell azt is, hogy megvásárolja-e azokat a kiadványokat, amelyek helyi hozzáférhetőségéről tudomása van. (Pl. a statisztikai kiadványok sokaságát, amelyek általában megtalálhatók a megyei statisztikai hivatal városi-járási kirendeltségén, a városi tanács szakosztályain stb.)

Együttműködés a feltárásban, a tájékoztató-információs tevékenységben

A településre közületi (állami, szövetkezeti) vásárlások útján kerülő dokumentumok összehangolt, egymást kiegészítő köre természetesen még csak az alapját jelenti a város érdekeit jobban szolgáló ellátásnak, s az azt szervező városi könyvtár menedzseri tevékenységének.

A városi könyvtárnak kezdeményeznie kell a különböző gyűjteményeknek a használók nagyobb körét érintő feltárását s az ahhoz kapcsolódó egyéb szolgáltató tevékenységet, közös nyilvántartások, tájékoztatók készítését, esetleg (az egyéb gyűjteményekből bekért cédulák alapján) központi katalógus építését. Az utóbbira jó példa a városi intézmények, vállalatok, könyvtárak által előfizetett s megőrzött folyóiratok központi katalógusa. Az együttműködésnek ez a formája természetesen kiterjed a helyben meg nem lévő

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

dokumentumokról való tájékoztatásra is, hiszen a központi tájékoztatási, információs, dokumentációs intézetek, könyvtárak ilyen speciális (bibliográfiai, referáló stb.) szolgáltatásait is megosztva veszik igénybe a könyvtárak.

A együttműködésnek ezen a fokán már a városi könyvtár olvasószolgálatában az információs-tájékoztatási kérdések közvetítésének sokoldalú „diszpécsermunkája" folyik. A könyvtár nemcsak a különböző gyűjteményekről, egyéb információs forrásokról tud tájékoztatást nyújtani, hanem megkérheti tőlük a szükséges válaszokat vagy a válaszadást lehetővé tevő dokumentumokat. Tudja, hogy hová, kihez forduljon, nemcsak a könyvtáros kollégákhoz, hanem a használók közül kiválasztott, számontartott szakemberekhez is. Mindez a lehetőség természetesen az együttműködési körbe tartozó valamennyi könyvtárnak adott: a helyi szakmunkásképző intézet könyvtára egy felsőfokú műszaki szakkönyv iránti kérésével ugyanolyan eséllyel fordulhat a helyi vállalati szakkönyvtárhoz, mint a városi könyvtár. A lényeg az, hogy a városi könyvtár ezeket a lehetőségeket központi szolgáltatásként tudja működtetni. Ennek zavartalan lebonyolításához viszont a közös tevékenység jobb működési feltételeit is kezdeményeznie kell a közös vállalkozások, esetleg beruházások szintjén.

Mire gondolunk? Feltehetően egy cédulasokszorosító berendezés kapacitásának csak kis hányadát kötné le a városi könyvtár igénye. A helyi könyvtárak együttesét, a tervezett központi katalógus, katalógusok építését tekintve, azonban már feltétlenül szükség lehet egy ilyen berendezés közös működtetésére. (A központi cédulasokszorosítás mellett a bibliográfiai-leíró-szakozó tevékenység központosítását is elképzelhetjük.) Ugyanezt mondhatjuk el a tájékoztató munkához nélkülözhetetlen közös használatú másolóberendezésről is. Ezek a kérdések azonban már az együttműködés újabb területeit érintik.

Az együttműködés szervezeti kérdései, a városi könyvtárügy egészének közösségi érdekű képviselete

Az együttműködési tevékenység menedzseri munkáját, s ezen belül a helyi könyvtár- és tájékoztatásügy közös érdekképviseletét a városi könyvtár akkor végezheti eredményesen, ha erre megfelelő szervezeti keretet teremt. Erre az új könyvtári törvényerejű rendelet ad lehetőséget, amely megfogalmazza azt a követelményt, hogy a könyvtárak típusuktól, illetve hálózathoz tartozásuktól függetlenül helyi, „területi" együttműködési kört alakítsanak ki. A törvény végrehajtásáról szóló, a Minisztertanács 17/1976. sz. rendelete a következőket írja: „A megyében, illetőleg a városban létrejött együttműködési kör tevékenységét a megyei tanács végrehajtó bizottságának művelődésügyi feladatokat ellátó szakigazgatási szerve irányításával – az általa kijelölt könyvtár hangolja össze."

A városi (és városi-járási) könyvtáraknak nyilván nem kell megvárniuk ezt a kijelölést, hanem a városi tanács szakigazgatási szervein keresztül, azokkal együtt *igényelnie* kell azt. (Igaz, tudomásunk szerint elég kevés az ilyen könyvtárak száma; a megyei tanácsok intenzívebb kezdeményezése tagadhatatlanul nagyobb lendületet adna a szervezett együttműködési körök kialakulásának.) A kijelölés megtörténte után a városi könyvtárak

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

már rendelkeznének olyan értelmű (hatósági ízű) felhatalmazással (jogosítvánnyal), hogy a városi tanács művelődési osztályával, az egyéb könyvtárak fenntartóival, munkatársaival együtt megszervezzék a helyi *területi könyvtárközi bizottságot,* s ennek működtetésével érdemben is beleszólhassanak az egyéb könyvtárak tevékenységébe vagy saját szolgáltatásaikban kamatoztassák az ezen a szakmai-társadalmi fórumon megfogalmazott elvárásokat. E bizottság tehát olyan *munkabizottság,* amely nem ellenőriz, beszámoltat, hanem az együttműködés lehetőségeinek tervezésével folyamatos munkaprogramot fogalmaz meg s azt végre is hajtja. A bizottságnak (és a városi könyvtárnak) ez a szándéka – elsősorban a végrehajtást s az ehhez kapcsolódó társadalmi segítség megszervezését illetően – úgy valósulhat meg, ha azt a városi politika magasabb fórumain is elismerteti. Azaz el kell érnie, hogy az együttműködéssel, a könyvtárak fejlesztésével összefüggő közérdekű és mindig konkrét tevékenységre megfelelő pártbizottsági, tanácsi döntések biztassák (kényszerítsék) az e munkában érdekelt vállalatokat, szövetkezeteket, intézményeket. Így válik nyilvánvalóvá, hogy ha a városi könyvtár együttműködéssel megoldandó különböző feladatokat kezdeményez partnereinél, akkor nem „szívességet" kér, hanem közösségileg meghatározott, közérdekű kötelezettségét végzi. És így várható, hogy ezekből a feladatokból a rájuk eső részt teljesítik is az együttműködésben részt vevő könyvtárak, fenntartók.

A területi bizottság egyébként megfelelő fórum arra, hogy a különböző fejlesztési törekvésekben, a gazdasági feltételek (költségvetések, helyi közművelődési alap) felhasználásában egyik könyvtár se nyerjen indokolatlan előnyt. Ha tehát, mint arra a bevezetőben általánosítható példaként utaltunk – gondot jelent az általános iskolai tanulók ellátása, akkor az a helyi könyvtárpolitikában kiemelt szerepet kaphat. Ebben az esetben már elképzelhető, hogy a munkahelyi könyvtárakat fenntartó szakszervezeti bizottságok vagy más vállalati vezető testületek úgy döntenek, hogy az iskolai könyvtárak támogatásával kívánnak segíteni a dolgozók gyermekeinek ellátásában. (Mint ahogy az iskolák, óvodák építésében való gyakorlati részvételüket, anyagi hozzájárulásukat sem kötik ahhoz, hogy az a vállalaton belül épüljön fel vagy csak a vállalat dolgozóinak gyermekei járhassanak oda.) De természetesen születhet olyan döntés, javaslat is, hogy a városi könyvtár, mert működési feltételei lehetővé teszik, vagy mert megkapja a szükséges közösségi támogatást, lássa el az iskolákat a szükséges könyvekkel. Vagy pl. ha az egyik iskola szomszédságában lévő vállalat a munkahelyi könyvtár átépítését tervezi, akkor azt úgy végezze el, hogy a könyvtár az utcáról is közvetlenül megközelíthető legyen, s nyújtson területi szolgáltatást az iskola tanulóinak is. Ha az utóbbihoz nincsenek saját erőforrásai, akkor a vállalat kapjon a városi költségvetésből (kulturális alapból) olyan támogatást, amellyel meg tudja ezt valósítani, mert az ellátás ilyen módon történő szervezése a legcélszerűbb.

Egy középváros könyvtári ellátásának mindenképpen kívánatos, közösségi motívumokat tartalmazó fejlesztési, beruházási lehetőségeiről, az információhasználók és megrendelők lehetséges társulási viszonyairól, annak mozzanatairól még sokat meditálhatnánk. *Összefoglalásul* azonban minden bizonnyal megállapíthatjuk: az együttműködés különböző formáinak kezdeményezésében a városi közművelődési könyvtárnak jelentős, távlatra szóló feladatai vannak. Ennek felismerése és képviselete olyan újszerű szakmai feladatokat is ró munkatársaira, amelyek számbavétele és megvalósítása sokáig nem várat-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

hat magára. Feltételezi a szemlélet és kapcsolatszervezés újszerű stílusát is. Említettük, hogy az elmúlt évtizedekben a központi gyűjtemény, s az ahhoz kapcsolódó szolgáltatások fejlesztése volt az egyik legfontosabb feladat. A városi könyvtár irányításában, társadalmi kapcsolataiban tehát dominált az a törekvés, hogy a *városi tanácsi könyvtár* ügye legyen a helyi *könyvtárügy* legfontosabb *közügye* is. Ma már egyre inkább arra kell törekednie a városi könyvtárnak, s azt is kell menedzselnie, – hiszen ezzel legsajátabb érdekeit is szolgálja –, hogy a *városi könyvtárügy egésze legyen közügy*. Ez alól a feladat alól még a mostohább működési feltételekkel rendelkező könyvtárak sem térhetnek ki: a gyakorlati élet törvénye, hogy éppen ezek a könyvtárak kényszerülnek korábban olyan együttműködési formák kiépítésére, amelyek a városi ellátás színvonalát növelik.

IRODALOM

1. A magyar könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programja. Bp. OKT, 1980. 65.p.

2. HUBAY László: A központi könyvtárak állománygyarapítási problémái.= Tanulmányok a szakszervezeti könyvtárak munkájáról. Bp. 1982. 122 p.

3. ARATÓ Antal: Egy városi könyvtáros feljegyzéseiből. Utópiám a központosított városi ellátásról. = Könyvtáros, 1982. 9. sz. 530–532.p.

A V mireknig 1983. 2. számának humorából

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

SZEMPONTOK A KÖZGYŰJTEMÉNYEK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉHEZ

FOGARASSY MIKLÓS

A közgyűjtemények közötti kooperáció elvei és feladatai idestova a magyar művelődésügy „örökzöld" témái közé sorolhatók. A könyvtári sajtóban, valamint szakmai tanácskozásokon legalábbis ismételten szóba kerülnek – a lendületes helybenjárás képét idézve fel – a könyvtárak, múzeumok és levéltárak célszerű, mindhárom intézménytípust szolgáló együttműködésének hiányai, zavarai. Nem hiányoznak a javaslatok sem e bajok orvoslására. Az e témakörbe tartozó cikkeknek az a közös gyengéje – s ebben nem ígérhet kivételt a jelen írás sem –, hogy szakmánk fórumain belül maradva, mintegy újólag önmagunkat győzzük meg. Immár halványuló emlékként őrzik az érintettek azt a párját ritkító alkalmat, amikor, az 1970-es évek elején, a „Siófoki beszélgetések" elnevezésű konferenciasorozat egyik alkalmával múzeum-, levéltár- és könyvtárigazgatók *együtt* tanácskoztak a közgyűjteményi együttműködés lehetőségeiről – a helyismereti-helytörténeti kutatások, szolgáltatások vetületében. Hiszen csak az intézménytípusok közötti párbeszéd, a mindennapi munkát segítő, együttes célokat és kölcsönös érdekeket tekintetbe vevő reális vállalkozások, meg a *közös* fenntartótól, főhatóságtól remélhető átfogó „közgyűjteményi politika" lendíthetné előre ezeket az ügyeket is, némi ellensúlyaként azoknak a negatív jelenségeknek, amelyek a társintézmények régebbi és újabb keletű „társbérleti viszonyaiból", görcsös határvitáiból erednek.

Ha ennek az intézményközi kooperációs készségnek (melynek anomáliái nem háríthatók csupán a kulturális közintézmények rossz létfeltételeire, makacs és gyanakvásteli szakmai attitüdök is hozzájárulnak létrejöttükhöz) gyökeres változását aligha remélhetjük rövid távon, az érintkező „felületek", a közös cselekvéssel javítható funkciók ismételt megfogalmazására mégiscsak vállalkoznunk kell. Ez az írás tehát nem szándékszik többet, mint rekapituláló jelleggel röviden megrajzolni azokat a problémaköröket, amelyek a közgyűjtemények „közügyeinek" ítélhetők.

Csupán a józan észre és némi valóságismeretre van szükség ahhoz, hogy észrevegyük: a könyvtári dokumentumokról, a levéltári anyagokról (iratokról) és a muzeális védelem alá eső tárgyakról szóló, érvényben lévő jogszabályi definíciók szükségszerűen keretjellegűek, túlontúl sommásak. Az információk megjelenési módjának gyors változásai, az új ismerethordozók színrelépése is szinte folyamatos gyűjtőköri korrekciókat és pontosításokat tesznek szükségessé, annak érdekében, hogy a közgyűjteményekben őrzött és feltárt „tárgyak" és „anyagok" spektruma teljes legyen, és lehetőség szerint következetesen fejleszthető gyűjtemények jöjjenek létre. Még mindig a három „klasszikus" közgyűjteményt szoktuk emlegetni, holott az archivisztika egészen új területei, speciális ágazatai jönnek létre, a specializáció ismert előnyeivel és hátrányaival (hang- és filmtárak, média-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

tárak, fotoarchívumok). A felesleges rivalizálást – s nem az egészséges „versenyszellemet"! – kiiktató együttműködésre van szükség még az olyan hagyományosnak tekinthető könyvtári feladatkörben is, mint például az irodalmi kéziratok beszerzése (egy-egy jelentősebb hagyatékra az Országos Széchényi Könyvtár, a Petőfi Irodalmi Múzeum, az Akadémiai Könyvtár egyaránt jogot formál). Vagy vegyük azt a közgyűjteményi köznapokból ismerős esetet, amikor egy-egy hagyaték, mely az adományozó személyes döntése alapján kerül múzeumba, levéltárba, vagy könyvtárba, nem csupán az intézmény főprofiljába tartozó dokumentumokat tartalmaz, s a hagyományozó nem is sérthető az egyes gyűjteményi részek szétszórásával. Minden részletekbe menő szabályozás tehát merev és élettelen lenne, inkább az esetenkénti megállapodások, az őrzésre, a feldolgozásra, a hozzáférhetőség szavatolására vonatkozó együttes közgyűjteményi elvek lefektetése szükséges. Ebből a szempontból tekintve témánkra, igazán súlyos gondokról nem is beszélhetünk, legfeljebb vitatott határterületekről, s ha valamit, a nemzeti közgyűjtemények anyagi forrásainak közös szűkösségét kellene inkább szóba hozni, amelynek eredményeként az egyre tehetősebb magángyűjtői kereslettel szemben maradnak gyakorta alul a közintézmények.

Az intézményközi kapcsolatok szükségességét jelentős részben az indokolja – s ezért merül fel elsősorban *könyvtári* oldalról az együttműködés fontossága –, hogy a múzeumok és a levéltárak nemcsak múzeumi tárgyakat és a történeti kutatás számára nélkülözhetetlen iratokat gyűjtenek, hanem könyvtári vagyonuk is tetemes, számottevő könyvtárfenntartó intézményekként is jelen vannak a tudományos és kulturális színtéren. Nem is képzelhető el ez másként; gyűjteményeik tudományos feldolgozása, kutatási feladataik ellátása nem lenne lehetséges e szakkönyvtári háttér nélkül. A problémák ezeknek a közgyűjteményi könyvtáraknak a minőségéből, zártságából, intézményi érdekekre orientált jellegéből adódnak. A *köz*könyvtári rendszerbe való illeszkedésük, bekapcsolódásuk zavarokkal terhes.

Gyors megkülönböztetést kell azonban tennünk: a fővárosban koncentrálódó nagy, országos múzeumok és levéltárak könyvtárai és a megyei múzeumi szervezetek, a megyei levéltárak könyvtárai és könyvgyűjteményei eltérő megítélés alá kell hogy essenek. Az előbbiek – a Szépművészeti, az Iparművészeti, a Néprajzi, a Természettudományi, a Nemzeti stb. Múzeumok, illetve az Országos Levéltár és könyvtárai egy-egy tudományos kutatási szakág országos feladatkörű könyvtári intézményei. Ezeknek az intézményeknek a problémáit a szakterületi együttműködés országos rendszerének kialakításával lehet felvetni (tekintetbe véve működési körülményeiket, helyenként katasztrofálisan rossz állapotukat), hiszen kooperációs kapcsolataiknak az országos nagykönyvtárakhoz, egyetemi és főiskolai, tanszéki és kutatóintézeti könyvtárakhoz kell kiágazniuk.

Nem véletlen, hogy a közgyűjtemények közötti együttműködés legtöbbet emlegetett gondjait – elsősorban a helyismereti kutatás egységes információs bázisának megteremtése érdekében – a vidéki múzeumok és levéltárak könyvtárainak és a nagy vidéki közművelődési könyvtárak viszonya hozta felszínre. A probléma történelmi gyökerű. Az intézményi specializálódás, az önálló könyvtári és múzeumi szervezetek kialakulása ezeknek az intézményeknek az életében hozott mélyreható változásokat, és köztudott az is, hogy az 1945 utáni, esetleges helyi döntések eredményeként a korábbi közgyűjtemények

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

könyvtári dokumentumai milyen szeszélyesen szóródtak szét múzeumi, levéltári és közművelődési könyvtárakba. A többségükben „régi állományokat" nem öröklő megyei és városi könyvtárakban kifejlesztett helyismereti gyűjteményekből ezért hiányoznak pótolhatatlan értékű időszaki kiadványok, sorozatok, forrásmunkák. Nem jelentene ez helyenként igen nagy gondot, ha ezek a közgyűjteményi szakkönyvtárak valóban kooperációkész és -képes intézményekként működnének, ha belső intézményi funkcióikon túlmenően alkalmasak lennének nyilvános szolgáltatásokra, ha tisztázott gyűjtőkörük, rendezett és feltárt állományuk lenne. Röviden: ha valóban teljes értékű könyvtárakként jelennének meg a színtéren. Kevés kivételtől eltekintve a megyei és a városi közgyűjteményekben egymástól független, széttagolt és önellátó törekvések jegyében folyó könyvtári fejlesztés folyik, ami a helyi könyvtári források már említett szétszóródásának terheit és hátrányait csak tovább fokozza. Ebből a helyzetből – a használók érdekeit figyelembe véve – többféle kivezető út is kínálkozik, a kooperáció többféle „modellje".

Mindenekelőtt az együttműködés néhány kézenfekvő alapelvében kellene megegyezni és a társintézmények könyvtári tevékenységének kereteit és céljait ezek jegyében kellene újrafogalmazni.

– Nem a könyvtári források *hollétét,* hanem a dokumentumok elérhetőségét kell közös célnak tekinteni, érvénybe léptetve a közgyűjteményi dokumentumvagyon közcélú hasznosításának elvét.

– Az „eltérhetőség" csak az egységes szempontú és teljes állományfeltárással valósítható meg, amely lehetőséget teremt a dokumentumok hollétéről, lelőhelyéről tájékoztató (megyei, városi) központi helyismereti-helytörténeti katalógusok kiépítésére. Ezek a feltáró apparátusok alapvető tájékoztatási eszközök, és a lelőhelyazonosításra is alkalmas nyomtatott katalógusok és helyismereti bibliográfiák kiadásának fontos feltételeit jelenthetik. (Az elmúlt évtizedekben megjelent megyei sajtóbibliográfiák, illetve a Komárom megyei közgyűjtemények és egyházi gyűjtemények „régi könyvanyagáról" megjelentetett lelőhelykatalógus ennek a példái).

A meglévő gyűjtemények épségének, integritásának tiszteletben tartása mellett ésszerű közös megállapodásokkal megvonhatók a gyűjtőköri együttműködés nyomvonalai is. Az eddigi – meglehetősen szórványos – ilyen irányú kezdeményezések, könyvtári oldalról előterjesztett gyarapítási együttműködési tervezetek a helyi adottságoknak megfelelően vagy időhatár szerint osztozkodnak a helyismereti dokumentumok gyarapításában a társintézményekkel (az 1945 előtti és utáni források gyűjtésére korlátozva az egyes könyvtárak profilját) vagy a múzeumi és levéltári kutatási szakágak szerinti feladatmegosztás szempontjait hangsúlyozzák.

Mindezeknek a lehetőségeknek a valóra váltása visszavezet a múzeumi és levéltári könyvtáraknak, mint könyvtáraknak a működési, szakmai, személyzeti feltételeihez. Ameddig – példának okáért – valamennyi megyei múzeum könyvtárában nincs főfoglalkozású, megfelelő szakképzettségű könyvtáros, addig presztízsszempontok, félelmek és ködképek, könyvtári dokumentumokat és múzeumi tárgyakat egy kalap alá vevő „kiállítási szemlélet" alakítja ezeknek az intézményeknek a sorsát. Pedig a múzeumi és levéltári kutatómunkát az segítené, ha a szakember a régészet, a néprajz, a művészettörténet, illetve a történeti forrásfeltárás alapvető, jól válogatott segédleteit tudhatná a keze

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

ügyében, s nem egy mennyiségében egyre törekvő, strukturálatlan könyvtári állomány gondjai terhelnék az intézmény – egyébként sem bő – anyagi és szellemi energiáit.

Lehetne persze még egy modell-variáns, amely – bármennyire racionális és kézenfekvő, s talán épp ezért! – egészen új alapokra is helyezhetné a helyi közgyűjtemények hagyományosan kényes kapcsolatait. A település központi közkönyvtára „vállalná el" ebben az esetben a társgyűjtemények szakkönyvtári ellátásának egész feladatát. (Az ilyen típusú működés analóg példája a megyei tanácsokon létesített közigazgatási részlegek). Ez a szervezeti változat a múzeumba/levéltárba kihelyezett, folyamatosan frissített tartós (kézi) könyvtári letéttel biztosítaná az intézményi kutatás legfontosabb forrásbázisát, szerződéses garanciákkal tenné lehetővé a kutatói igények közkönyvtári kielégítését, a közgyűjteményi célokat szolgáló bibliográfiai munkát, a helyi gyűjteményekből és az országos nagykönyvtárakból a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatást . . . Talán akad majd modern szellemű levéltár- vagy múzeumigazgató, aki nemcsak e variáns „negatívumát" látja, tehát azt, hogy intézménye lemond unikális értékeket képviselő dokumentumokról, hanem észreveszi a tehermentesítő szolgáltatás ésszerű nagy előnyeit is . . .

A közgyűjteményi kapcsolatok csak a demokratikus szellemű együttműködés, a kölcsönös érdekek tiszteletbentartásának, a bizalomnak a légkörében bontakozhatnak ki – ennek megfelelően nem is választhatók külön a társadalom tágasabb körében meghonosodott attitüdöktől. Amíg a gondolkodás és cselekvés pályái a féltékenyen őrzött presztízs szempontok, partikuláris érdekek mentén futnak, ameddig ezek az intézmények riválisok és nem partnerek egy közös szolgálat jegyében, addig ez a téma megmarad „örökzöldnek".

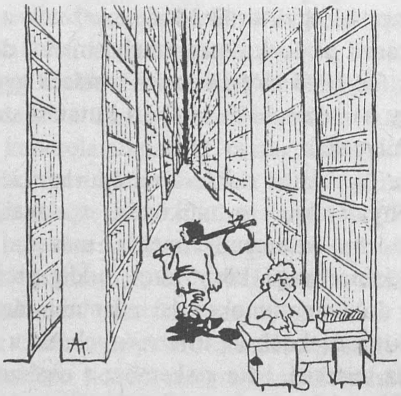

A V mire knig 1983. 2. számának humorából

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

EGYÜTTMŰKÖDÉS A TÁRSADALOM ÉS A GAZDASÁG VEZETÉSÉNEK INFORMÁCIÓELLÁTÁSÁBAN

STRAUB ELEK

Bevezetés

A társadalom és gazdaság felső szintű vezetését (makro) információs rendszerek sokasága támogatja, melyek a vezetés különböző szerveit, szervezeteit, hatásköreit, funkcióit szolgálják ki. Az információs rendszerek fejlődését történetileg az önállóság, bizonyos esetekben a teljes elkülönültség jellemzi. Ennek okai összetettek. Elegendő csupán a vezetés kiszolgált elemeinek relatív autonómiájára, és a mindent átfogó nagy információs rendszerek kialakításához szükséges technikai feltételek hiányára utalni.

A helyzet tartósnak ígérkezik, „nem valószínű, hogy a nyolcvanas évek fejlődése olyan széles körű igazgatási információs rendszerekhez vezetne, amelyek a társadalomnak több vagy az összes szektorát felölelnék"[1]. A társadalom, a gazdaság vezetésének információellátása ugyanakkor ma már egyre növekvő mértékben támaszkodik az információs rendszerek együttműködésére. Ennek fejlesztése, a hatékonyság szempontjából az egyik legtöbb eredménnyel kecsegtető hosszú távú célkitűzéssé vált.

Az együttműködés bonyolult körülmények között valósul meg, aminek egyik legfontosabb oka az információs rendszerek sokfélesége. Az együttműködés alapja és legjellemzőbb megnyilvánulási formája az információ kölcsönös, többszörös és többcélú felhasználása, ami az információs rendszerek közös fejlesztését feltételezi. Ezt elterjedt kifejezéssel integrációnak nevezzük, amelynek értelmezése a szakirodalomban igen változatos. Az együttműködés fejlesztésének legfontosabb feladatai és eszközei széles körben elfogadottak. Minderre az információs rendszerek működéséhez szükséges elméleti alapok, a statisztikai módszerek és a számítástechnika legfrissebb eredményei teremtették meg a lehetőséget.

Az információs rendszerek sokfélesége

Az információs rendszerek sokféleségének érzékeltetése nem kívánja meg az összes lehetséges jellemzőt figyelembe vevő, átfogó rendszerezést. Elegendő csupán azokat kiemelni, amelyek a vizsgált makroszinten meghatározóak.

Az információs rendszereket hagyományosan megkülönböztetjük a kezelt információk típusai alapján. Ebből a szempontból a két alapvető csoportot a szöveges (nem formalizált, nem kvantitatív) és a faktografikus (formalizált, kvantitatív) információk képezik, amelyek természetesen tovább specifikálhatók.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Technikai és tartalmi okokból e két terület jelenleg élesen elkülönül. Két különböző kultúra alakult ki. A szöveges rendszerek a könyvtárak, a faktografikus rendszerek a statisztika, a számvitel hagyományaira épülnek. A fejlődés – a legújabb technikai eredmények által is ösztönözve – a két típusba tartozó információs rendszerek közeledésének irányába mutat. Az igazi emberi tudás oszthatatlan. E formális szempontokon alapuló elkülönülés felszámolásával – az együttműködés erősítésével – az információellátás hatékonysága lényegesen javítható.

Alapvető feladataik szerint a makró szintű információs rendszereket a következő fő csoportokba sorolhatjuk:[2]

– dokumentációs és referáló rendszerek;
– igazgatási-adminisztratív rendszerek;
– statisztikai rendszerek;
– tervezési és döntési rendszerek.

Az egyes csoportokba tartozó rendszerek együttműködése egymás információinak kölcsönös felhasználásában nyilvánul meg. A tervezési és döntési rendszerek információforrásként támaszkodnak a többire. A statisztikai rendszerek működésében egyre fontosabb szerepet játszik az igazgatási-adminisztratív rendszerekkel kiépülő kapcsolat.

Gyakran minősítjük a makro szintű információs rendszereket a vezetési struktúrában elfoglalt helyük alapján. Ilyen értelemben megkülönböztetünk:

– funkcionális,
– ágazati és
– területi

információs rendszereket[3].

Az információs rendszerek működési módja nem csupán technikai kérdés, hiszen az kihat az általuk nyújtott szolgáltatások tartalmára is. Új módszerek olyan forrásokat nyitnak meg a felhasználók előtt, amelyekre alapozva az elérhető információk köre lényegesen bővíthető. A működési módok szerinti fő csoportok a következők:[4]

– kérdőíves (felmérő) rendszerek,
– esemény-vezérelt rendszerek,
– nyilvántartó rendszerek.

A statisztikai rendszerek hagyományosan az első csoportba tartoznak, amelyek meghatározott időszakonként adnak képet a társadalmi és gazdasági valóságról. A vizsgált jelenség felmerülésekor kapunk jelzést az esemény-vezérelt rendszerekből. Egy vámnyilatkozat kitöltése, egy pénzösszeg átutalása, egy szerződés megkötése így egy adminisztratív aktuson túl elemi információk forrásává válik. A nemzeti vagyon fontosabb elemeinek (járművek, ingatlanok stb.), személyeknek, szervezeteknek nyilvántartása szintén elsősorban igazgatási célokat szolgál. Hasznosításuk információs rendszer formájában azzal az előnnyel jár, hogy a nyilvántartott jellemzők körében bármikor aktuális képet kaphatunk.

Az együttműködés feltételeit tehát sok szempontból különböző adottságokkal rendelkező rendszerek között kell megvalósítani. Ezek önmagukban más célt szolgálnak, más szervezethez kötődnek, más módszerrel működnek. Közös viszont, hogy elszigeteltségük felszámolásával párhuzamosan növekedhet működésük hatékonysága.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Információs rendszerek együttműködésének fejlesztése

Egy információs rendszer alapvető elemei az információk egy meghatározott halmaza, azok bevitelével, tárolásával, feldolgozásával, elemzésével stb. kapcsolatos tevékenységek és a mindezekhez szükséges (szellemi, gépi, program stb.) erőforrások. Együttműködés két vagy több információs rendszer között akkor valósul meg, ha a kezelt információk halmaza átfedi egymást, és a tevékenységek szempontjából valamilyen munkamegosztás alakul ki. Mindezt gyakran erősíti az erőforrások bizonyos elemeinek közös használata is.

Az együttműködésnek a gyakorlatban igen változatos formáival találkozhatunk. Különböző lehet a kapcsolatok szorossága is. Ez egy olyan skálán ábrázolható, amelynek egyik végpontján a kapcsolatban nem álló, a másik végpontján a minden szempontból egy nagy rendszerré összeolvadt (al)rendszerek helyezkednek el.

A különböző formájú és szorosságú együttműködések alapja közös: az információk többszörös, többcélú kölcsönös felhasználása. Ebből következően az együttműködés keretében az egyes információs rendszereket az információk árama köti össze. Az együttműködés minden további mozzanata az előbbiek feltételeit teremti meg, vagy esetleg azokra mint feltételekre épül.

A vállalati, mikro szintű információs rendszerek fejlődése segítséget jelenthet problémánk megértéséhez. Kezdetben egy vállalat különböző feladatainak számítógépesítése egymástól független, kapcsolatban alig álló rendszereket hozott létre. Az így kialakult párhuzamosságok, redundancia kiküszöbölésének technikai eszközeként kifejlődtek az adatbáziskezelő rendszerek, szervezési, módszertani alapjaként a MIS* filozófia.

Az adatbázisokon alapuló többszörös információfelhasználás véglegesen beépült az információs rendszerek szakmai alapjaiba. Az alrendszerek totális integrációját megcélzó MIS elképzelések ugyanakkor a gyakorlatban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.

A társadalom és gazdaság vezetését támogató információs rendszerek kapcsolata méreteik miatt és szervezeti okokból egyaránt sokkal lazább. A racionalizálás lehetőségeit tehát sokkal inkább a kölcsönös együttműködésben, mintsem egy totális „makro szintű MIS-ben", a társadalmi-gazdasági információs rendszerben való integrálásban kell keresnünk.

Az integrálás előnye nem csupán az adatok többszörös hasznosításából eredő megtakarítás. Lényegesebb, hogy ezáltal olyan új minőség jön létre, amely más úton nem elérhető. Két különböző forrásból származó információhalmaz tartalma több mint az eredeti kettő összege. A vállalatok termelési és külkereskedelmi adatait összekapcsolva például olyan eredményhez juthatunk, amely külön-külön elemzéssel rejtve maradna.

Az együttműködés fejlesztésével kapcsolatos tevékenységek, feladatok összefoglalásaként széles körben használatos integráció kifejezés tehát sokkal kevésbé a végső célt, mint inkább egy nagyon hosszú folyamatot jelöl. Ilyen alapértelmezés mellett is a szakirodalomban a megközelítések széles skálájával találkozhatunk.

*Management Information System

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

A Data for Development szervezet kormányzati információs rendszer fejlesztési módszertana az integráció lényegének a párhuzamosságok kiküszöbölését tartja. A többszörös felhasználás technikai feltételeinek (általános adatábrázolási módok, adatátviteli módszerek, kompatibilis számítástechnikai eszközök stb.) megteremtése az integráció fizikai szintje. A szükséges tartalmi, értelmezési összhangot („értsem" a másik rendszer információit) a logikai integráció teremti meg.[5]

Az állami statisztikai rendszer a legtöbb országban erősen strukturált, olyan alrendszerekre bomlik, amelyek többé-kevésbé önállóak. Szervezetileg és a feladatok szempontjából elkülönülnek egymástól – hazai szóhasználattal élve – a központi állami és az igazgatási statisztikai rendszerek; tematikusan az önmagukban is összetett társadalom- és gazdaságstatisztika. Jellemző a területi tagoltság, a decentralizáció és az egymás mellett élő számtalan feldolgozási rendszer.

Az alrendszerek integrálása, (mely a makro szinten általánosítható tanulságokkal szolgál) egyaránt kiterjed magára a statisztikai rendszerre és annak kommunikációs és szabályozási funkcióit megvalósító, logikailag elkülöníthető statisztikai rendszerre.

A statisztikai rendszer integrációjának legfontosabb összetevői a következők[6]:

- *szervezeti, strukturális integráció* – a különböző állami szervek által végzett statisztikai tevékenységek, a társadalom és a gazdaságstatisztika stb. összehangolása;
- *szintaktikai, formális integráció* – az együttértelmezés feltételeinek megteremtése azonos fogalmak, osztályozások, módszerek elterjesztésével;
- *szemantikai integráció* – az alrendszerek olyan összehangolása, amely a társadalmi és gazdasági valóságról összefüggő és teljes képet eredményez.

A statisztikai információs rendszer integrálásának a célja az emberi, a technikai és az adaterőforrások optimális összhangjának megteremtése, éppen magának a statisztikai rendszernek érdekében. Fontosabb területei a következők[6]:

- *adatintegráció* – az adatok, meta-adatok és adatkezelési módszerek egységes rendszerének kialakítása;
- *technikai integráció* – a használt hardver és szoftver eszközök optimális illesztése;
- *funkcionális integráció* – az információs rendszerekben megvalósuló tevékenységek összehangolása.

Az információs rendszerek integrációjának legfontosabb feladatai és eszközei

A társadalmi-gazdasági információs rendszerek integrációjával kapcsolatos feladatok jól érzékeltethetők egy sokak által ismert, nem szorosan ehhez a területhez tartozó példa, a bibliográfiai rendszerek segítségével.

Az írásos dokumentumokról (könyvek, időszaki kiadványok stb.) nyilvántartási és tájékoztatási célból rövid információk (bibliográfiai leírások) készülnek. Együttműködés hiányában ezeket az információkat minden érdekelt szervezetnek el kellene készítenie, bár az információ tárgya, a dokumentum ismétlődik. A bibliográfiai leírások többszörös felhasználásának szükségessége tehát adott. Az ehhez vezető utat röviden a közös

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

nyelv megteremtéseként foglalhajtuk össze. Nem utalva a hosszú folyamatra, a jelenlegi helyzetből kiindulva a legfontosabb lépések a következők voltak:

- a bibliográfiai leírások tárgyának, a dokumentumoknak a meghatározása (pl: mit nevezünk időszaki kiadványnak), – információelméleti szempontból ez a tárgyrendszer meghatározása;
- a dokumentumok azonosítási rendszerének kidolgozása (pl. ISBN);
- a dokumentumokat jellemző ismérvek körének és fogalmának meghatározása (pl. cím, szerző, kiadó, tartalom stb.);
- az ismérvek lehetséges értékeinek a meghatározása (pl. a tartalom ismérv értéke egy zárt tárgyszókészlet valamelyik elemeként).

Ezzel a lépéssel megvalósultak a kölcsönös megértés tartalmi feltételei. További összehangolásra van szükség a bibliográfiai leírás megjelenési formájának függvényében. Mivel példánk szempontjából tanulságosabb, a számítógépes bibliográfiai rendszerek esetében szükséges feladatokkal folytatjuk:

- a bibliográfiai leírások mágnesszalagon történő ábrázolási szabványának kidolgozása (pl. MARC);
- az egyes ismérvek (mezők) azonosító rendszerének (kódjainak) kidolgozása (pl. mi a címmező azonosítója?);
- a kódolt ismérvek kódrendszerének meghatározása (pl. ország kódok, ETO kódok stb.);
- a mágnesszalag szabványos fizikai jellemzőinek meghatározása.

Mindezzel a formai feltételei is létrejöttek annak, hogy pl. két könyvtár információs rendszerébe gépi adathordozón kölcsönösen átvegye és felhasználja az egymás által készített bibliográfiai leírásokat.

A hatékony együttműködésnek szervezeti feltételei is vannak:

- országos vagy nemzetközi könyvtárközi együttműködés szükséges az előzőekben felsorolt szabványok, egyezmények kidolgozásához;
- meg kell teremteni a kétoldalú vagy többoldalú kapcsolatok működtetésének jogi, pénzügyi alapjait, kölcsönös megállapodások vagy a piaci mechanizmus keretében.

A társadalom és gazdaság vezetésének információellátását biztosító rendszerek integrálása érdekében végzendő feladatok az előző példához igen hasonlóak.

A probléma természetesen jóval bonyolultabb. Az információs rendszerek tárgyrendszere a teljes társadalom és gazdaság lehet. Az egyes információs rendszerek feladata más és más. A párhuzamosságok a felszínen nem mindig jelennek meg és az együttműködésből eredő haszon sem olyan szembetűnő.

Az integráció alapja az azonos fogalomvilág megteremtése. Ennek keretében ki kell dolgozni és széles körben el kell fogadtatni az információs rendszerek alanyainak meghatározását. Ezt követi a megfigyelt jellemzők (széles körben elfogadott terminológiával mutatók) körének, majd az egyes jellemzők tartalmának definiálása. A mutatók konkrét értéke sok esetben egy zárt értékkészlet (nómenklatúra) valamely eleme lehet. Az azonos értelmezés a nómenklatúrák azonosságát is feltételezi.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

A vállalatok gazdálkodására vonatkozó információk például, függetlenül azok forrásától, akkor válnak a felhasználók számára közérthetővé ha: megegyezés születik abban, hogy az egyes információs rendszerek mit értenek vállalat alatt, a vállalatoknak mely jellemzőit (mutatóit) kell megfigyelni (pl. termelési érték, export árbevétel, átlagos statisztikai létszám, nyereség, árbevétel stb.); a mutatóknak mi a pontos tartalma; a mutatók konkrét értéke milyen értékkészletből származhat (pl. vállalat székhelye valamelyik megye, vagy megyei jogú város lehet), illetve a konkrét értéket milyen fontosabb csoportosításokban vizsgáljuk (pl. rubel és nem rubel elszámolású export).

Minél nagyobb területét fedjük le a társadalmi-gazdasági valóságnak általánosan elfogadott fogalmakkal, nómenklatúrákkal, annál szélesebb körben teremtődik meg a tartalmi feltétele az információk kölcsönös, többszörös hasznosításának. A tartalmi integráció legfelsőbb foka, amikor az egyezményes fogalomvilág és az arra alapuló információs rendszerek a teljes valóságról hézagmentes, egyértelmű képet adnak. Ennek eszköze a népgazdasági mérlegrendszer vagy a társadalmi jelzőszámok rendszere lehet.

Az integráció fontos eszköze az információs rendszerek alanyainak nyilvántartása. Két, vagy több vállalatra vonatkozó adathalmaz együttes feldolgozásának, kiértékelésének az a feltétele, hogy mindkettőben ugyanazokra a vállalatokra szerepeljenek adatok: azonos legyen a vonatkozási kör. A megoldás, hogy a két információs rendszer egy közös vállalati nyilvántartásra (regiszterre) támaszkodik. A nyilvántartás egyértelműen azonosítja az információs rendszerek alanyait, és követi azok változásait (megszűnés, új alany belépése stb.). Két információs rendszer kapcsolatát tehát egy harmadik, a nyilvántartó rendszer teremti meg.[7]

A felhasználókat tájékoztatni kell a rendelkezésre álló információkról. Ezt a célt szolgálják a meta-információs rendszerek, amelyek legfontosabb összetevői a következők:

- adatnyilvántartások –, amelyek a különböző formában (kérdőíven, adatbázisban, számítógépes archívumban, kiadványok táblázataiban stb.), különböző helyeken tárolt adatok jegyzékét és legfontosabb jellemzőit tartalmazzák,
- fogalmak és osztályozások nyilvántartásai,
- módszerek és eljárások nyilvántartásai.

A meta-információs rendszer, azáltal, hogy rögzíti az egyezményes fogalomvilágot és tájékoztat a valahol hozzáférhető információkról, az integráció fontos eszköze. Hatása annál erősebb, minél több információs rendszert fed le.

Az együttműködés számítástechnikai alapjait teremti meg a tárolási rendszerek, a gépi és programozási környezet integrálása. Ennek keretében technikai szabványokkal ki kell alakítani az adatforgalom feltételeit. Az információs rendszereket megvalósító feldolgozási folyamatokat olyan fázisokból kell felépíteni, amelyek egyértelmű kapcsolódási pontokat biztosítanak az együttműködéshez. Álljon például a feldolgozási folyamat a következő fázisokból:

- adatok rögzítése, javítása,
- adatok tárolása, adatbázis kiépítése,
- adatok lekérdezése, listázása, táblázása,
- adatok elemzése.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Két ilyen felépítésű információs rendszer a fázisok bármelyikénél egyértelműen kapcsolódhat. Megvalósulhat a javított adatok átadása, az adatbázis kölcsönös felhasználása, a lekérdezett adatok, táblák, vagy az elemzés eredményeinek átadása.

Az információs rendszerek együttműködése sikeres lehet kétoldalú megállapodások alapján is. Széles körű integráció viszont feltételez valamilyen szervező, koordináló erőt. Ennek feladata a tartalmi és technikai szintű megállapodások kidolgozása vagy annak ösztönzése, a megállapodások terjesztése, esetleg kötelező jellegű előírása. Az egyes információs rendszerek közötti ésszerű, országos szinten leghatékonyabb munkamegosztás nem alakul ki spontán módon. Gyakran szükség van központi intézkedésekre. Jogszabályi rendezést igényelnek olyan kérdések, mint például milyen körben férhetnek a felhasználók bizonyos adatokhoz, miként kell az együttműködésből fakadó többletköltségeket elszámolni stb.[5]

A társadalom és gazdaság vezetésének önálló, de szorosan együttműködő, ésszerű munkamegosztást megvalósító információs rendszereken alapuló információellátásáig tehát hosszú út vezet. A kívánatos fejlesztési irányok és az eszközök ismertek, de az eredmények csak fokozatosan jelenhetnek meg. A közeljövőben nem számíthatunk olyan fokú integrációra, mint amilyet a könyvtári területen már megfigyelhetünk.

Az együttműködés helyzete Magyarországon

A társadalom és gazdaság vezetése információellátásának fejlődését Magyarországon is az együttműködés erősödése, az integráció és koordinációs törekvések jellemzik. Olyan központi elhatározáson és irányításon alapuló, minden területre kiterjedő fejlesztés viszont, amely ezek keretéül szolgálna, nincs folyamatban. A helyzetet röviden a következő néhány példával jellemezhetjük.

Az ország legfelső vezetése szempontjából kiemelt jelentőségű három információs rendszer (az állami statisztikai rendszer, a tervinformációs rendszer és a pénzügyi információs rendszer) összehangolása a statisztikai törvény, az állami pénzügyekről és a népgazdasági tervezésről szóló törvényekben foglaltak alapján történik. Az illetékes vezető szervek feladata, hogy együttműködésükkel biztosítsák a statisztikai, a pénzügyi és tervezési fogalmak szükséges mértékű azonosságát, lehetővé tegyék a három rendszer jelenlegi és várhatóan tovább erősödő kapcsolatát. A tervezés tényinformációi túlnyomórészt a statisztikai és pénzügyi információs rendszerekből származnak. A statisztikai rendszer ugyanakkor nagy mértékben támaszkodik a pénzügyi információs rendszerből származó mérlegbeszámoló- és költségvetési információkra. Á három rendszert nagy volumenű, elsősorban mágneses adathordozóra alapuló információforgalom köti össze, de újabban megjelent az adatbázisok kölcsönös, párbeszédes formájú felhasználása is.

Az állami statisztikai rendszer minden országban kiemelt szerepet tölt be. Súlyát a törvényekben meghatározott jogokon és kötelességeken túl az biztosítja, hogy a társadalomról és gazdaságról a legátfogóbb információkkal és hagyományosan erős szakmai apparátussal rendelkezik. Mivel a statisztikai rendszer önmagában is összetett – erre a korábbiakban már utaltunk – az integráció igen nagy jelentőségű. E munkát, amely az

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

utóbbi időben felgyorsult, a Központi Statisztikai Hivatal irányítja és végzi. Az eredmények sorra megjelennek. Elkészültek például a statisztikai fogalmak és osztályozások jegyzékei, az adatgyűjtések katalógusai. Mintegy tíz éves múltra tekint vissza és tovább fejlődik a kitüntetett szerepet betöltő adatbázis rendszer.

A Központi Statisztikai Hivatal a tárcaközi jellegű Statisztikai Koordinációs Bizottságra is támaszkodva a központi és igazgatási (a különböző minisztériumok és országos hatáskörű szervek által működtetett) statisztikai rendszerek koordinációja érdekében szervező, jogszabályalkotó és módszertani tevékenységet végez. Mindezek hatására a különböző statisztikai rendszerek kapcsolata szoros. A hatékonyságot javító munkamegosztásnak és adatcserének sok példájával találkozhatunk.

Megindult az országos nyilvántartó rendszerek bekapcsolása az információellátásba. Ennek talán legjobb példája a népességnyilvántartó rendszer és a népmozgalmi statisztika közeljövőben megvalósuló részleges integrációja.

A többi országos nyilvántartó rendszer (pl. földnyilvántartás, jogszabálynyilvántartás stb.) fejlesztése is a különböző szervek igényeit figyelembe véve folyik. Tipikus igazgatási-adminisztratív rendszerek (mint például a társadalombiztosítási, vám, – egyes tanácsigazgatási rendszerek) kialakításánál a potenciális kapcsolódási lehetőségek fontos szempontot képeznek.

E néhány példa teljes képet nem adhat, és különösen nem elegendő a meglévő problémák jelzésére. A nemzeti méretekben való gondolkodás az információellátás fejlesztésében még nem érvényesül. A jelenlegi együttműködésre, amelynek eredményeit természetesen nem szabad alábecsülni, még elsősorban a különböző szervezeti érdekek nyomják rá bélyegüket. Szükség lenne olyan feltételek kialakulására, amelyek között az egyes információs rendszerek, függetlenül attól, hogy például statisztikai rendszerről, országos nyilvántartásról, ágazati rendszerről, faktografikus vagy szöveges rendszerről van szó, a részérdekek érvényesülése mellett közös irányba, a társadalom és gazdaság vezetésének jobb információellátása irányába fejlődhetnének.

IRODALOM

1. Swedish Government Statistics Facing the 80's. An environmental study. National Swedish Central Bureau of Statistics. 1978.
2. ESCAP-DFD Working Group on Information Systems in Government. Final Report of First Session. Data for Development Newsletter 11.
3. HÁKLÁR László: Pénzügyi információrendszer. A Számítástechnika legújabb eredményei. SKV. Budapest, 1976.
4. SUNDGREN, Bo: Statistical Data Processing Systems – Architectures and Design Methodologies. Conference on „Statistics: Applications and New Directions", Indian Statistical Institute, Calcutta, 1981.
5. Adatrendszerek fejlesztésének módszertana. [Bp.] SKV, [1979] (Data and Development).
6. DÖRNYEI József: Methods for Integrating the Statistical Information System. Conference of European Statisticians, Working Party on Electronic Data Processing 1983.
7. Report on the Computer Aspects of the Use of Registers in Statistical Offices. Conference of European Statisticians, Working Party on Electronic Data Processing 1981.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

KAPCSOLAT A STATISZTIKAI INFORMÁCIÓS RENDSZERREL

DÖRNYEI JÓZSEF

Bevezetés

Utóbbi időben – úgy tűnik – előtérbe került a faktográfiai és a bibliográfiai tájékoztatás kapcsolata. Ezt az indokolt kérdést azonban főként a tudományos és a műszaki területekre vonatkozóan és „bibliográfus" szemszögből tárgyalták. A szerző most a másik „szomszédvár" egyik bástyájáról kísérli meg áttekinteni a terepet.

Az a „bástya", ahonnan az áttekintés történik, egy par excellence faktografikus (ha nem „a legfaktografikusabb") bástya: *a statisztikai rendszer*, a maga mintegy másfél évszázada gazdagodó elméleti megállapításaival, valamint az informatika felé egyre nagyobb nyitottságával.

Innen nézve a már említett kétféle tájékoztatástípust, fel kellett ismerni számos probléma azonosságát; ennek ellenére meg kellett állapítani azt is, hogy a két terület szakemberei vajmi keveset tudnak egymás valós problémáiról és szakmai eredményeiről. Jószerivel egymás nyelvét is alig értik meg, s a tudományos vizsgálódások is egymástól függetlenül, párhuzamosan folynak.

S bár a szerző jelen tanulmányával nem vállalkozik a kérdések közös szempontú megválaszolására, hanem csak betekintést kíván adni a másik terület műhelymunkájába, – a tapasztalatok cseréjéhez, a közös nyelv megteremtéséhez ez is hasznosnak bizonyulhat.

A statisztikai rendszer

Ebben a tanulmányban szeretnénk elkerülni azokat az akadémikus vitákat, vajon a statisztika inkább tudomány-e, vagy csak egy jól elhatárolt módszertan. Mindenesetre a statisztika létezik s a statisztika fogalma alatt legalábbis három különböző megközelítést értenek:

- azt a gyakorlati tevékenységet, amelynek eredményeképpen statisztikai adatokhoz jutunk,
- e tevékenység eredményeképpen kapott adatok halmazát, végül
- bizonyos módszertant, amely a statisztikai tevékenység ellátásához, illetve a statisztikai adatok elemzéséhez szükséges.

A *hivatali* (vagy kormányzati) *statisztika* az előzőeknek megfelelően, a lehetséges tevékenységek, adatok, illetve módszerek azon részhalmaza, amely a társadalmi-gazdasági

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

irányítás döntéseinek előkészítéséhez szükséges. Továbbiakban statisztika alatt mindig a hivatali statisztikát (makrostatisztikát) értjük, s ezáltal eleve eltekintünk a vállalati statisztika (üzemgazdasági vagy mikrostatisztika) egész körétől.

A statisztika egységes rendszere szervezetileg – a statisztikáról szóló 1973. évi V. törvény alapján – egyrészt a központi, másrészt az ágazati, funkcionális és területi statisztikából áll. Ebben az egységes rendszerben, melynek szakmai irányítását a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) végzi, az adatgyűjtési, feldolgozási, tájékoztatási (közlési) és tárolási tevékenységet azonos elvek szerint kell végezni.

A statisztika tartalmilag – némi egyszerűsítéssel – gazdaságstatisztikára, népesedésstatisztikára (demográfiára) és társadalomstatisztikára osztható. Az előző, szervezeti alrendszerek, különböző arányban ugyan, de a statisztika mindhárom ágával foglalkoznak.

A hivatali statisztikai tevékenység túlnyomó részét – természetszerűen – a KSH végzi a központi apparátusával, valamint a decentralizált megyei és fővárosi statisztikai igazgatóságaival. Ez a statisztikai tevékenység bizonyos tervszerűséggel folyik, az évente kidolgozott

– adatgyűjtési,
– adatfeldolgozási és
– tájékoztatási

tervek alapján.

A három alaptevékenység közül számunkra most a tájékoztatás érdekes, bár a másik kettőhöz is óhatatlanul vissza kell nyúlni. A statisztikai tájékoztatás problémáit viszonylag könnyű összefoglalni, mivel az Európai Gazdasági Bizottság statisztikai értekezletének 1981. évi genfi ülésére éppen a magyar KSH készített vitaindító előterjesztést ebben a tárgyban.

A statisztikai tájékoztatás általános rendszere

A statisztikai tevékenység fő célja: a tájékoztatás, azaz a statisztikai adatok és elemzések közzététele. A közzététel módja, formája és eszközei függnek a felhasználóktól, akiket – a tájékoztatás szempontjából – három jól elhatárolható csoportba lehet sorolni:

– a gazdaság és a társadalom irányításáért felelős vezetőkre és vezető testületekre,
– a különböző szinteken és intézményeknél dolgozó szakemberekre,
– a szélesebb értelemben vett közvéleményre.

Minthogy az első csoport részére történő tájékoztatás külön eljárás szerint történik, témánk szempontjából elsősorban az utóbbi két felhasználói csoport a mértékadó.

A tájékoztatás tartalma ugyancsak eleve befolyásolja az alkalmazott tájékoztatási módszereket. A statisztikai tájékoztatás ugyanis vonatkozhat

– titkos
– bizalmas (szolgálati használatú) és
– nyilvános

információkra. Ezek közül témánkat megint le kell szűkíteni a nyilvános információkra, bár a KSH Könyvtára és Dokumentációs Szolgálata bizonyos eljárási szabályok figyelembevételével szolgálati használatú információkba való betekintésre is lehetőséget ad.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Az előzőek előrebocsátása után a statisztikai tájékoztatás jelenlegi fő formái a következők:

– statisztikai kiadványok közzététele,
– adathordozókon való adatátadás,
– adatbázisból való adatközlés,
– adatok közzététele az időszaki sajtóban,
– közvetlen (személyes) szóbeli és írásbeli tájékoztatás.

Úgy gondolom, hogy továbbiakban főként a tájékoztatás első három formájának problémáit érdemes szemügyre venni. Ez előtt azonban néhány szót a közvetlen tájékoztatásról.

Amennyiben a személyes információkérés konkrét statisztikai adatra (faktográfiai információra) vonatkozik, úgy a válaszadás elsősorban a KSH szakapparátusára tartozik. Ennek oka az, hogy egy statisztikai adat bármennyire egzakt tényadatnak látszik, az adatok jelentése, felhasználhatósága nagyban függ a szakszerű értelmezéstől, az adatgyűjtésnél, az adatellenőrzésnél és javításnál, stb. alkalmazott módszerek ismeretétől. Ezen ismeretek legkönnyebben – természetszerűen – a tematikusan szervezett szakstatisztikusoktól nyerhetők.

Amennyiben az információkérés bibliográfiai jellegű, tehát csak a kívánt adat lelőhelye érdekes, akkor a nyilvános adatokra vonatkozóan a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, a gépi adathordozókon vagy az adatbázisokban tárolt adatokra vonatkozóan a KSH Információszolgálata nyújt tájékoztatást. Az előző feladatmegosztás jellegéből adódóan a KSH Információszolgálat csak intézményekkel lép kapcsolatba.

A statisztikai kiadványok

A statisztikai tájékoztatás legáltalánosabb módja: statisztikai kiadványok kibocsátása. A statisztikai kiadványoknak három csoportját lehet megkülönböztetni:

– adatgyűjtemények,
– leíró-elemző (szöveges) kiadványok és
– módszertani anyagok.

Az *adatgyűjtemények* rövid bevezetésen kívül *csak* statisztikai táblákat tartalmaznak. Gyakoriságukat tekintve lehetnek *rendszeresek,* ezen belül

– évköziek, amelyek havi, negyedéves, stb. adatokat tartalmaznak, esetleg az évkezdettől göngyölítve, s az előző év azonos időszakával hasonlítva (de gyakran csak *előzetes* tájékoztatásként),
– évenként ismétlődőek (évkönyvek, zsebkönyvek), amelyek a *végleges* adatokat tartalmazzák, esetleg többéves összehasonlítható visszatekintéssel, és
– több évenként megjelenők (pl. a népszámlálási adatok tíz évenként).

A *nem rendszeres* adatgyűjtemények általában egy-egy összeírás, vagy más külön adatfelvétel eredményeit tartalmazzák.

Az adatgyűjtemények egy része *összefoglaló* jellegű, s általában egy meghatározott tevékenységi területtel vagy ágazattal foglalkozik, pl. ipar, egészségügy, stb. Ezek az össze-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

foglaló adatgyűjtemények, melyeket gyakran *adattáraknak* neveznek, sok részletező adatot tartalmaznak, főként abszolút számokban, s lehetőleg sok évre visszamenően. Időnként – módszertani vagy szervezeti változások miatt – a részletező adatok hosszabb távon abszolút értékben nem összehasonlíthatók. Ilyenkor az összekapcsolás általában csak láncindexek segítségével történhet meg, amelyhez célszerű a szakstatisztikusok módszertani segítségét igénybe venni.

Az adatgyűjtemények mellett a statisztikai kiadványok másik csoportja: a leíró-elemző kiadványok, szöveges leírást tartalmaznak. Az ilyen kiadványokban is gyakoriak a statisztikai táblák vagy más formájú adatközlések, ezek azonban inkább a szöveges mondanivaló kísérői, illusztrációi. A nyilvános kiadványok nagyobb része könyvárusi forgalomba kerül a Statisztikai Kiadó Vállalat terjesztése útján. Ha a kiadványokról eddig elmondottak alapján szemügyre vesszük a KSH 1982. évi tájékoztatási tervét, úgy abban a rendszeres adatgyűjtemények csoportjából 45 kiadvány kiadása szerepelt. Ebből 39 volt nyilvános minősítésű, amelyekből 29 került könyvárusi forgalomba.

Utóbbiak közül az érdeklődésre leginkább számottartó

- a *Statisztikai Havi Közlemények,* amely a tárgyhót követő hó 24-én jelenik meg kb. 100 oldal terjedelemben, s a legfrissebb adatokat tartalmazza; ez az adatkör természetesen szűkebb,
- a *Magyar Statisztikai Zsebkönyv* a tárgyév után kb. 3 hónappal jelenik meg; éves adatokat összehasonlíthatóan tartalmaz. Ez a legnépszerűbb kiadvány, évente kb. 20 ezer példányban fogy el és orosz, angol és német nyelven is kapható,
- a *Statisztikai Évkönyv* az igényes közvélemény számára készül; a tárgyév után 6–7 hónappal később jelenik meg.

Az előzőekhez hasonlóan egyes ágazatokra (pl. ipar, mezőgazdaság, stb.), sőt megyékre vonatkozóan is megjelenik évente statisztikai zsebkönyv, illetve évkönyv. Minthogy ezek vonatkozási köre szűkebb, így viszont sokkal részletesebb adatokat tartalmaznak.

A nem rendszeresen megjelenő adatgyűjtemények kategóriájából 1982-ben 22 kötetet tervezett a KSH. Ezek közül csak 2 kötet nem volt nyilvános és 11 került árusításra, pl. a *„Mezőgazdasági Adattár"* 5. kötete vagy a *„Községek főbb adatai"*. Szöveges, elemző és speciális jelentés 85 készült, ezek közül azonban már csak 42 volt nyilvános és csak 10 került a könyvesboltokba.

A tájékoztatási tervben 35 módszertani kiadvány szerepelt; ezek kivétel nélkül mind nyilvánosak voltak. Ezek közé tartoztak a KSH „bibliográfiai" kiadványai: a különböző adatkatalógusok is. Ezekre azonban még visszatérünk.

Az adathordozókon való adatátadás

A statisztikai hivatalok és az egyes államigazgatási szervek számítógépesítése az adatközléseknek egy új formáját: az adathordozón történő adatközléseket hozta létre.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Adathordozón, ebben a vonatkozásban csak mágneses adathordozókat: mágnesszalagot, mágneskazettát, flopy-disc-et értünk. Az adathordozón történő adatközlések két irányúak lehetnek:

– a statisztikai hivatalok adatokat vesznek át ún. igazgatási (adminisztratív) file-okból,
– a statisztikai hivatalok adnak át statisztikai adatokat más államigazgatási szerveknek a párhuzamos adatgyűjtések kiküszöbölése érdekében.

Az adatátadás technikai problémáinak egy része az egyes államigazgatási szervek különböző számítógép típusaiból adódik. Az eltérő technikai követelmények országos szabványokkal, valamint konverziós eljárásokkal hidalhatók át. A statisztikai hivatal előre meghirdetheti, például, hogy milyen szabvány szerint, milyen kódban és jelsűrűséggel hajlandó adatokat átadni mágnesszalagon. Ezen túlmenően azonban a technikai követelmények közé tartozik elvben olyan dokumentáció rendelkezésre bocsátása is, amelyből kitűnik a file- és rekordszerkezet, a blokkolási tényező, a file-ban alkalmazott kódok értelmezése, és – amennyiben az állomány automatikus javításon ment keresztül – a javítási algoritmus.

A technikai jellegű problémák közé tartozhat az átadás költségtérítésének kérdése. Ezen a téren többféle álláspont lehetséges:

– az átadás ingyenes, a költségeket a mindenkori átadó vállalja;
– az átadással kapcsolatos gépi és önköltség (mágnesszalag + átmásolás) térítendő meg és az átadott adatok információértéke figyelmen kívül marad;
– az adatoknak nemcsak gépi ráfordítása van, hanem költségtényező az adatgyűjtés, az adatrögzítés és az adatjavítás tágabb önköltsége is, végül
– figyelembe vehető az átadott adatok hipotetikus információértéke (használati értéke) is; ebben az esetben lényegileg vagy önkényes ármeghatározás vagy kölcsönös ármegállapodás van.

A Központi Statisztikai Hivatal rendelkezése szerint az átadásokat az adatgyűjtést elrendelő állami szerv (általában a KSH) engedélyezi, az átadás szabványos dokumentáció kíséretében történik és az átadásért csak a gépi önköltség számítható fel. Az adatátadás tartalmi problémái az átadott adatok további sorsával kapcsolatosak. Átadhatók mikroadatok (elemi adatok) és makroadatok (aggregált adatok). Mikroadatok esetében alapkövetelmény, hogy a rekordokból minden olyan azonosító ismérvet eltávolítsanak, amely révén az adatszolgáltató megállapítható (felismerhető) lenne. Ez a követelmény gyakran nem teljesíthető, ezért a helyes álláspont valószínűleg az lenne, ha mikroadatok átadására csak kivételesen kerülne sor. Az előző, ún. „privacy" problémán túlmenően problémát jelenthet az értelmezés kérdése is. Az adatátvevő a mikroadatokból esetleg az eltérő értelmezés miatt nem tudja reprodukálni a statisztikai kiadványok anyagát és ezáltal kérdésessé válhat az adatok – feldolgozások – megbízhatósága. Számos esetben a mikro adatállomány minősége fokozatosan javul, s így az átadás után további javítások válnak szükségessé. Ebben az esetben megszűnik az összhang az azonos forrásból származó és elvileg azonos tartalmú adatállományok között.

Súlyosabb módszertani probléma merülhet fel akkor, ha az adatátvevő a rendszeresen átvett adatokat megőrzi (pl. adatbázisban) és azokból idősorokat kíván képezni. Mivel

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

az idősorokhoz használt adatokat az összehasonlíthatóság érdekében számos esetben utólag módosítani kell (pl. az utolsó év szerkezetére hozni, vagy módszertani változtatásokat átvezetni, stb.), nehéz biztosítani az átadott adatok egységes módszerű átdolgozását.

Makroadatok átadásánál az előző problémák némileg egyszerűsödnek. Az ilyen adatok azonban erősen korlátozzák az átvevők feldolgozási szabadságfokát, így azok általában nem ilyent igényelnek.

Adatbázisból történő adatközlés

Az utóbbi időben a statisztikai hivatalok egyre nagyobb hányadában kerülnek használatba statisztikai tartalmú *adatbázisok* (adatbankok). Ennek a problémakörnek fontos műszaki és adatfeldolgozási vonatkozásai vannak, ezeknél is fontosabbak azonban az adatbázisoknak a statisztikai rendszeren belül elfoglalt helyére és szerepére, valamint tartalmi problémáira vonatkozó kérdések.

Mivel az adatbázisok használata során nagyfokú automatizmus érvényesül, ahhoz, hogy az adatbázisban tárolt adatokról a felhasználó statisztikus tudomást szerezhessen, valamint az onnan nyert adatokat egyértelműen értelmezhesse, a konkrét adatokat fizikailag tartalmazó „tárgyadatbázis rendszert" egy ún. „metaadatbázis" rendszernek kell körülvennie. Utóbbi alatt a „tárgyadatbázis rendszer" tartalmát leíró rendszert értjük; tehát a fogalmi szótárak, mutatókatalógusok, nomenklatúra-jegyzékek stb. összefüggő, egymásra utaló rendszerét. (Ezt a fogalmat felfoghatjuk az ismert „data dictionary/directory" fogalomnak statisztikai környezetre való alkalmazásaként.) Világos, hogy a statisztikus felhasználó számára az adatbázis rendszer csak a „metarendszeren" keresztül kell, hogy megjelenjék. Ennek kell lennie annak a „hídnak", amely a statisztikust a számítógéppel összeköti. Ennek a hídnak tehát úgy kell funcionálnia, hogy azon a statisztikus – különösebb számítástechnikai tudás nélkül – át tudjon menni úgy, hogy az végülis a géphez vezessen.

A számítógépben tárolt adatok elérése és az adatok visszanyerése két módon történhet:

- kötegelt módon és
- közvetlen, online eléréssel, terminálon keresztül.

A közvetlen adatelérés megkívánja azonban, hogy a „metaadatbázis" vagy annak legfontosabb része (adatszótár) is a számítógépben legyen elhelyezve és ugyancsak közvetlenül hozzáférhető legyen.

A hozzáférés ilyenkor két irányú:

- a felhasználó saját nyelven megfogalmazott adatkérését az adatszótár ellenőrzi és kiegészíti olyan technikai információkkal, amelyek az adatbázison belüli keresés számára szükségesek; ebben a szakaszban kell gondoskodni az adatkérő jogosultságának és az adatok konkrét elérhetőségének (privacy) automatikus értékeléséről;
- a felhasználó a képernyőn megjelent adatokat kívánja közvetlenül értelmezni; ilyenkor egy ún. „HELP" funkció segítségével felvilágosítást kér a metaadatbázisból a kapott adatok tartalmára, jelentésére vonatkozóan.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Belátható, hogy mindkét követelmény – az adatvédelem és az adatértelmezés – kielégítése a közvetlen elérésű statisztikai adatbázisoknál fokozott nehézséget jelent, különösen mikroadatok elérhetősége esetén.

Mivel az adatbázisok tartalmának karbantartása, aktualizálása a közvetlen elérés esetén nagyobb gyakorisággal kell, hogy történjék, a „tárgyadatbázis" és a „metaadatbázis" összhangjának fenntartása még sok elvi és módszertani probléma megoldását igényli.

A KSH adatrendszer koncepciója

Mint az előzőekből kitűnik, az adatbázisokból történő tájékoztatás jelentősége egyre nő. Ezt felismerve, a KSH-ban az adatbázisok fejlesztése 1971/72-ben indult meg, s 1974-től kezdődően folyamatosan a következő alrendszerek kezdték meg működésüket:

I–STAR (Ipar)
K–STAR (Külkereskedelmi áruforgalom)
L–STAR (Munkaügy)
B–STAR (Beruházás)
M–STAR (Mezőgazdaság)
T–STAR (Településhálózat)
P–STAR (Vállalati pénzügy)
N–STAR (Népszámlálás)

Jelenleg az E–STAR (Építőipar) alrendszer fejlesztésének befejezése várható a közeljövőben. A felsorolt alrendszerekhez csatlakoznak az ún. statisztikai nyilvántartások is, mint pl. a V–STAR, a gazdálkodó egységek nyilvántartása. Az adatbázisok fejlesztésének előrehaladása szükségszerűen felvetette az egész adatrendszer komplex fejlesztésének végiggondolását. Az erre vonatkozó koncepció első változata 1977-ben került kidolgozásra és az 1979-ben vált a KSH fejlesztési terveinek egyik központi kérdésévé. Ennek a koncepciónak értelmében *statisztikai adatrendszer* alatt a statisztikai rendszerben gyűjtött és tárolt adatok összességét értik, a hozzátartozó dokumentációval és módszertannal együtt. A fejlesztési koncepció alapján, a kezdetben elkülönítetten szervezett adatbázisokat egyetlen összefüggő egésszé (STAR-rendszer) kellett továbbfejleszteni, továbbá gondoskodni kellett e rendszer tartalmának meghatározását, azonosítását és leírását biztosító *adatdokumentációról* (metaadatbázis).

A KSH adatbázis rendszerével kapcsolatban talán érdemes megemlíteni, hogy jelenleg kb. 120 millió adatot tárol (a népszámlálás nélkül), a témától függően 6–12 éves időszakra visszamenően.

A statisztikai adatdokumentáció felépítése

A módszertani kiadványoknál már utaltunk a KSH „bibliográfiai" kiadványaira: a különböző adatkatalógusokra. Minthogy a könyvtárosok, bibliográfusok és általában tájé-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

koztatással foglalkozók részéről ezek kevéssé ismertek, ugyanakkor jelentőségük nem hangsúlyozható eléggé, ezért ezekre érdemes részletesebben kitérni.

A katalógusok a statisztikai tevékenység alábbi három szakaszának eredményeire vonatkoznak:

- adatgyűjtés,
- adattárolás (adatbázisok),
- közlés (kiadványok).

A katalógusok – értelemszerűen – három típusra oszlanak

- *forráskatalógusok* (csak az adatgyűjtések és az adatbázisok esetében), amelyek visszautalnak a begyűjtött és a tárolt adat eredetére, ezek csak a rendszertervezők és szakstatisztikusok szűkebb köre számára állnak rendelkezésre,
- *tartalmi katalógusok* a statisztikai tevékenységek eredményeinek megfigyelésénél és nyilvántartásánál alkalmazott tartalmi egységek: az adatbázisoknál a mutatók, az adatgyűjtéseknél és a kiadványoknál az ún. tartalmi logikai egységek strukturált felsorolását tartalmazzák,
- *tájékoztató katalógusok*, amelyek a felhasználók részére a tartalom szerinti visszakeresést teszik lehetővé egy KWOC-index formájában.

Az adatdokumentációs rendszer belső kapcsolatát két eszköz biztosítja:

- a tartalmi leírások célját szolgáló *közös tárgyszókészlet* és
- a tartalmi leírások csoportosítására a statisztika egész területét lefedő *tárgykör rendszer.*

A tárgyszókészlet kialakításánál nem egy tezaurusz létrehozásából, hanem a mutatók és a logikai egységek leírásának számítógépes szövegelemzéséből indultunk ki, melyet szakértők vizsgáltak felül. A tárgyszavak között nem engedtünk meg explicit hierachiákat, így a leírások tartalmi azonosítása a tárgyszavak szabad asszociációjával történik. Jelenleg a közös tárgyszókészlet kb. 1000 tárgyszóból áll. A tárgykör rendszert bizonyos szakmai „önkénnyel" állítottuk össze, mivel eddig nem volt ismert a statisztika tárgyköreinek egységesen elfogadott és használt rendszere.

Az adatdokumentációs rendszer elemei közti kapcsolatokat az ábra mutatja be.

1983-ban az ismertetett adatdokumentációs rendszernek az alábbi kötetei hozzáférhetők, vagy lesznek hozzáférhetők:

- A statisztikai fogalmak meghatározásainak jegyzéke;
- A statisztikai osztályozások jegyzéke;
- A központi statisztikai adatgyűjtések tartalmi katalógusa, 1983;
- Az igazgatási statisztikai adatgyűjtések tartalmi katalógusa, 1982;
- A központi és az igazgatási statisztikai adatgyűjtések összevont tájékoztató katalógusa 1982. I–II.;
- A statisztikai adatbázisok mutató katalógusa, 1983;
- A statisztikai adatbázisok nomenklatúra katalógusa, 1983;
- A statisztikai adatbázisok tájékoztató katalógusa, 1983;
- A KSH kiadványainak tartalmi katalógusa, 1983;
- A KSH kiadványainak tájékoztató katalógusa, 1983.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

1. ábra

A statisztikai adatokumentációs rendszer

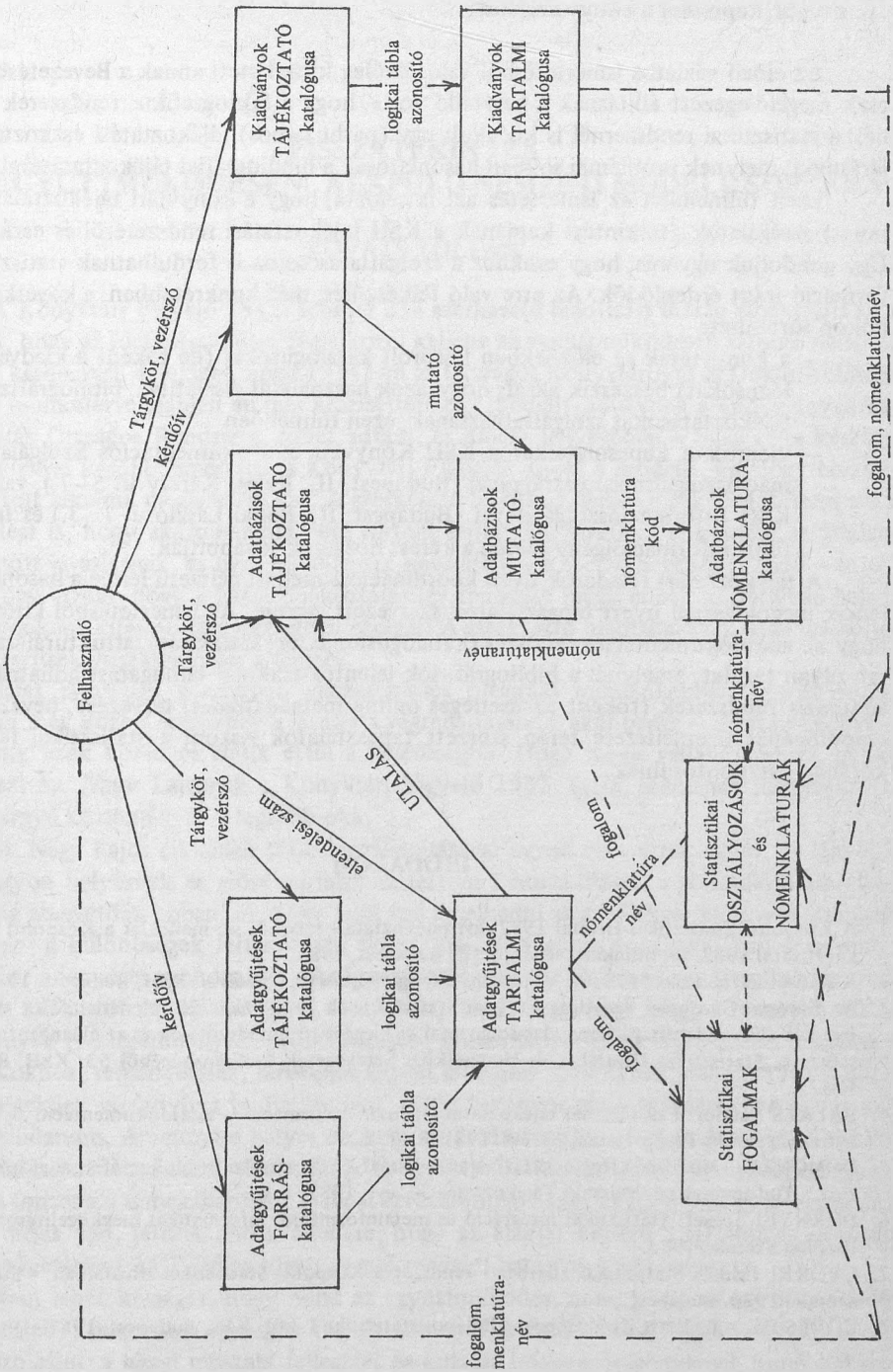

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

. . . s végül, kapcsolat a könyvtárakkal

Az előző vázlatos ismertetésből valószínűleg kitűnhetett annak a Bevezetésben még csak megelőlegezett állításnak a helytálló volta, hogy a faktografikus rendszerek egyikénél: a statisztikai rendszernél is kialakult egy (párhuzamos) tájékoztatási eszköztár és eljárásmód, melynek problémái sokban hasonlatosak a bibiliográfiai tájékoztatásával.

Ezen túlmenően az ismertetés azt is célozta, hogy a könyvtári tájékoztatási (referensz) szolgálatok áttekintést kapjanak a KSH tájékoztatási rendszeréről és eszközeiről. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy ezekhez a szolgáltatásokhoz is fordulhatnak statisztikai információ iránt érdeklődők. Az erre való felkészülés, még konkrétabban, a következő módokon történhet:

- a könyvtárak az előzőekben felsorolt katalógusokat (de főként a kiadványkatalógusokat) beszerzik azzal, hogy azok használatát elsajátítva, bibliográfiai jellegű tájékoztatásokat szolgáltathassanak, ezen túlmenően
- kiépítik a kapcsolataikat a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat Információszolgáltatási osztályával (Budapest, II., Keleti Károly u. 5–7.), valamint a KSH Információszolgálatával (Budapest, II., Budai László u. 1–3.) és faktografikus információigény esetén a kérést hozzájuk továbbítják.

A tájékoztatási feladatok ilyen koordinációja mellett célszerű lenne a hasonló problémák megoldásánál nyert tapasztalatok szervezett cseréje. Az ismertetésből kitűnhetett, hogy az adatdokumentációs rendszer (katalógusrendszer) kialakítása, strukturálása tipikusan olyan terület, amelynél a bibliográfusok jelentős szakmai támogatást adhatnának, az adatbázis rendszerek (főként az esetleges online metaadatbázis) tervezése, bevezetése és számítógépes üzemeltetése terén szerzett tapasztalatok viszont a statisztikai fejlesztők körében összpontosulnak.

IRODALOM

1. A Központi Statisztikai Hivatal 1982. évi tájékoztatási terve 3. sz. melléklet a Központi Statisztikai Hivatal 1982. évi munkatervéhez, KSH, Budapest, 1982.
2. A statisztikáról szóló 1973. évi V. törvény és végrehajtási jogszabályai, KSH, Budapest, 1975.
3. Az Európai Gazdasági Bizottság Európai Statisztikusok Értekezlete 29. plenáris ülésén előterjesztett két elvi-módszertani téma alapdolgozatai, a kiegészítő hozzászólások és az elhangzott vita összegzése, Statisztikai Hivatalok és Nemzetközi Szervezetek tevékenységéből 53. KSH, Budapest, 1982.
4. BALÁZS Sándor: Faktográfiai tájékoztatás – direkt információ – adatdokumentáció . = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 28. évf. 1981. 8–9.sz.
5. DOMONKOS Miklósné: Hol a határ? Van-e határ? (Faktográfiai és bibliográfiai adatdokumentáció). = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 30. évf. 1982. 3. sz.
6. DÖRNYEI József: Statisztikai integráció és metainformáció, informatikai megközelítésben. = Statisztikai Szemle, 1983.
7. GYÖRKI Ildikó: Statisztikai adatbázis rendszer a Központi Statisztikai Hivatalban. = Statisztikai Szemle, 1980. Budapest
8. KÖVES Pál – PÁRNICZKY Gábor: Általános statisztika I. köt. KJK. Budapest, 1981.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

VISSZATEKINTÉS AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSEN ALAPULÓ NEMZETI MODELL SORSÁRA

KOVÁTS ZOLTÁN

A Könyvtári Figyelő 1983. február 23-i szerkesztő bizottsági ülésén elhangzott az a javaslat, hogy az idei célszámban foglalkozni kellene az együttműködésen alapuló nemzeti modell kérdésével. Jeleztem, hogy 1974-ben az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács munkaterve alapján én már készítettem egy modellt, amelynek a Tudományos Tájékoztatás Országos Rendszere címet adtam, és amely lényegében a fenti célra készült. Néhány évvel később ismertette a Könyvtári Figyelő[1] is ezt a modellt, úgyhogy olvasóinak is volt alkalma megismerni azt. A szerkesztő bizottság ülésén megkockáztattam azt a kijelentést is, hogy akármennyire nem történt semmiféle hivatalos elismerése az általam benyújtott javaslatnak, és nem követte azt semmiféle – a szerző nevéhez fűződő – intézkedés, úgy érzem, hogy a hazai tájékoztatásügy fejlődése mégis ebben az irányban halad, és ez időnként kifejezetten elégtételül szolgál. A szerkesztő bizottság ezek után javasolta, hogy készítsek visszatekintést a témára.

Saját javaslatra vonatkozó visszatekintés megírása mindenképpen visszás dolog, akár van még köze a szerzőnek a javaslata végrehajtásához, akár pedig – mint nyugdíjas – kívül esik ezek körén és elesik ettől a lehetőségtől. Hogy mégis vállalkozom rá, annak nagyrészt *Sz. Nagy* Lajosnak a Könyvtári Figyelő 1982. évi 5. számában megjelent hasonló tárgyú közleménye[2] a legfőbb oka.

Sz. Nagy Lajos cikkének több megállapításával ugyan nem értek egyet, de lényegében nagyon helyesnek és előre mutatónak tartom a hozzáállását, a gondolkodásmódját. Ez pedig alapvetően abban áll, hogy felül tud emelkedni az aprólékos, kicsinyes eltérések keresésén, a különbségek felfedezésén akkor, amikor a közös vonásokat kell észrevenni, és amikor a lényeges mondanivalót kell megfogalmazni. Ez a cikk az együttműködés eredményeit két pontban foglalja össze, és megállapításait azzal zárja, hogy a fenntebb vázolt eredmények (részeredmények, próbálkozások, kezdeményezések) végső soron nemcsak a szándékokhoz, reményekhez, tervekhez képest látszanak szerénynek, hanem a reális hazai lehetőségekhez viszonyítva is. Ez így igaz, mégis bizonyos részletkérdésekben ellent kell neki mondanom. Amennyire helyes az, hogy az eredmények ne tegyenek senkit elbizakodottá, és minden eszközzel törekedjünk az együttműködés javítására, továbbfejlesztésére, annyira fontos azt is megállapítani, – most ezt szeretném hangsúlyozni –, hogy az együttműködés mégis van, létezik annak ellenére, hogy az alapját képező 131/1968-as utasítást az azóta megjelent 15/1976-os törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezte.

Nem lehet kétséges, hogy mind az együttműködés, mind pedig az együttműködés szervezettebb, magasabb egységbe foglalt formáját jelentő nemzeti modell egyetlen célt kíván szolgálni: a hazai műszaki fejlesztés és kutatás információigényeinek minél hatéko-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

nyabb és gazdaságosabb ellátását. Az sem lehet kétséges, hogy ezt autark módon egyetlen könyvtár, szakkönyvtár, tájékoztató intézmény, információs központ – vagy nevezzük akárminek azt a szervezetet, amely az információellátásra hivatott – sem tudja megoldani, csakis több, ráadásul különböző profilú intézmény szervezett, jól koordinált, olajozott együttműködésével. Ez ott kezdődik, hogy amikor a könyvtár egy szekunder folyóiratot, referáló lapot is előfizet, akkor már megkülönbözteti önmagát az olyan könyvtártól, amely ezt nem teszi, és azonnal szakkönyvtárrá lépteti magát elő. Nem is szólva azokról, amelyek esetleg saját dokumentációs tevékenységet folytatnak és maguk állítanak elő hasonló jellegű kiadványt, akkor azok dokumentációs központtá, a modern számítógépes információkeresést is alkalmazó intézmények pedig információs központtá léptetik magukat elő és derogál nekik az előzőekben felsorolt, alacsonyabbrendűnek tekintett intézményekkel való együttműködés. Itt most nem arról van szó, hogy ne lehetne különbséget tenni az egyes intézménytípusok között, hiszen a különbségek felismerhetők, sőt nagyon is lényegbe vágók lehetnek akár pl. két műszaki egyetemi könyvtár között is. – Akárhányszor próbáltam meg összehasonlítani a veszprémi műszaki egyetem könyvtára tevékenységének adatait a miskolciéval vagy a budapestiével, be kellett látnom, hogy nem jogosult az összehasonlítás; nem azonos tevékenységet takarnak még az azonos elnevezésű rovatba írt számok sem. –

Természetesen még sokkal nagyobb különbségek vannak a közművelődési könyvtárak és a különböző szakkönyvtárak, tárcaközpontok, esetleg országos dokumentációs intézmények tevékenysége között. De nem szabad elfelejtenünk, hogy közös vonásai is vannak a felsorolt intézményeknek, és az információellátás szempontjából most éppen ezek a közös vonások a leglényegesebbek, mert ezek teszik alkalmassá valamennyit a közös cél: a kutatás-fejlesztés információellátásának területén való együttműködésre.

Az együttműködés színvonala az elmúlt években kétségtelenül igen változó volt, de teljesen sohasem szűnt meg. Hiszen amíg a könyvtárközi kölcsönzés mint olyan egyáltalán fennmarad és létezik, az együttműködés legrégibb és jelenleg is igen fontos módozatának meglétét sem lehet tagadni. Hiszen a kölcsönzés ügyében kihez forduljon a könyvtár, ha nem egy másik hasonló profilú, de esetleg nála nagyobb vagy speciálisabb állománnyal rendelkező könyvtárhoz. Ez esetben egyértelműen szakterületi együttműködésnek tekintendő a könyvtárközi kölcsönzés.

Amiben én Nagy Lajosnak az elégedetlenségét jogosnak tartom, az inkább ennek az együttműködésnek a koordinálatlan volta, a munkamegosztás nem kielégítő szintje. Ennek ellenére a munkamegosztásra való törekvés bizonyos nyomai is felismerhetők. Igaz, hogy egyes könyvtárak presztízs-okok miatt választanak tudományosabbnak látszó feladatokat: dokumentációt, bibliográfia készítést és bizonyos lenézéssel rázzák le magukról az úgynevezett hagyományos könyvtári tevékenységet, pl. rendelkezésrebocsátást, stb. Ennek ellenére ez a munkamegosztás is – több-kevesebb átfedéssel, másutt hézagokkal ugyan, – de létezik. A hatásfok kérdése is nagyon vitatható. Véleményem szerint nem elsősorban a műszaki felszereltségen múlik. Sokkal inkább a könyvtár dolgozóinak emberi tulajdonságain: szolgálatkészségén, igyekezetén és szakképzettségén.

1974-es modellemben részletesen kifejtettem a horizontális és vertikális munkamegosztás szükségességét és annak mikéntjére is konkrét javaslatokat tettem. Horizontális

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

munkamegosztáson lényegében az egyes szakkönyvtáraknak a fenntartójuk tudományterületéhez való alkalmazkodását, az egyes intézmények gyűjtőkörének minél konkrétabb meghatározását és következetes érvényesítését értem. A 60-as évek végén az OSzK Könyvtártudományi és Módszertani Központ lényegében kidolgozta és Gyűjtőköri Kódex címen ki is adta az e tekintetben ma is hasznos segédeszközt. A benne leírt állapot lényegét tekintve mindmáig nem sokat változott. A vertikális munkamegosztáson a különböző fejlettségi fokon, más-más szervezettségi szinten álló könyvtárak egymás közötti kapcsolatait értem. A legegyszerűbb helyi, vállalati vagy kutatóintézeti könyvtár és a differenciáltabb információszolgáltatásokra képes ágazati, felsőoktatási szakkönyvtár, sőt azon túl a különböző tudományágak nemzetközi szintű dokumentációs, információs központjai feladatainak különbözőségéről van szó. A saját lehetőségeit meghaladó igények jelentkezése esetén minden könyvtárnak kötelessége a nála fejlettebb, de szakterületét tekintve hasonló intézményhez fordulni és annak szolgáltatásait igénybe venni, majd közvetíteni.

Ennek a horizontális és vertikális munkamegosztásnak a szervezeti, működési és gazdasági irányelveit részleteztem az 1974-es tanulmányban. Az említett elveket nem kívülről, erőszakkal én vittem be a tervezett rendszerbe, hanem a nemzetközi és a hazai fejlődés irányát, trendjét figyelve igyekeztem megfogalmazni a 70-es évek közepén fennálló és az utána következő egy-két évtizedben várható fejleményeket. Nem kívánom most sorra venni valamennyi elvnek a jelenlegi megvalósulási fokát, csupán néhányat szeretnék kiemelni: a 70-es évek elején még nagy szentségtörés volt a szakirodalmi szolgáltatásokért térítést követelni. Egyik kartársam akkor fejemre olvasta, hogy Lenin elvtárs szerint a kultúrát nem lehet árucikké alacsonyítani. Azóta bizonyára rájött arra, hogy mi a különbség a kultúra és szakirodalmi információ között. Ma már senki sem lepődik meg azon, hogy a szakirodalmi információszolgáltatásért fizetnie kell, mégpedig annak, aki azt felhasználja. Az is benne van már a köztudatban, hogy a teljes szakmai világirodalmat kell áttekinteni annak érdekében, hogy a felhasználó céljára szükséges információkat megtaláljuk. És ha ez az információhalmaz túlságosan nagy, akkor ezt a keresést géppel kell végeztetni akkor is, ha az jelentős összegbe kerül. Az sem vitás már, hogy a teljesség igényével összeállított bibliográfia valamennyi használhatónak ítélt tételét eredetiben – vagy még inkább másolatban – a felhasználóknak a rendelkezésére kell bocsátani. Mind a bibliográfia, mind a rendelkezésre bocsátás területén kialakultak az erre szakosodott intézmények és az együttműködés – ha néha döcögve is – de megy.

Az együttműködés mibenlétéről lehetne további gondolatokat felvetni. Például azt, hogy mennyiben tekinthető együttműködésnek az információt vásárló helyi, és az információt szolgáltató, azt árusító nagyobb szakkönyvtár kapcsolata. Véleményem szerint az együttműködés még ideális esetben sem szükségszerűen szimmetrikus: mindkét fél részéről egyenlő értékű szolgáltatások cseréje, hanem többnyire aszimmetrikus: egy kevésbé fejlett könyvtár veszi igénybe a nála fejlettebbek szolgáltatásait. Az sem ritka eset, hogy a nagyobb könyvtárnak van szüksége egy kisebb, de speciális állománnyal rendelkező könyvtár segítségére.

Ami az általam kidolgozott 1974-es javaslatból még legkevésbé valósult meg, az az információszolgáltatások szervezésének, létrehozatalának központi alapokból biztosított céltámogatása. Ezen a területen is található nagyon jelentős, pozitív kezdeményezés: a

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

közművelődési könyvtárak fejlesztésére létrehozott Közművelődési Alap. Sajnálatos, hogy a szakirodalomellátást végző, a kutatás-fejlesztést segítő, a tudomány közvetlen termelő erővé válásában résztvevő intézmények számára hasonló lehetőség mindmáig nem jött létre. Ebbe az irányba mutat ugyan az állami kutatási megbízatások rendszere, amelynek keretén belül meghatározott feladatokra szerződést lehet kötni és céltámogatást lehet kapni, a Művelődési Minisztérium Tudományszervezési és Informatikai Intézettől. Az ilyen jellegű célhitelek felhasználása azonban eléggé bonyolult és nehézkes adminisztrációval jár, ezért a szakkönyvtárak közül eddig csak igen kevesen próbálkoztak meg az igénybevételével.

Befejezésül még csak annyit; az 1974-es javaslatom kísérőlevelében megírtam, hogy a tervezetnek az elvi részeit tartom fontosnak és azokat szeretném megvitatni a bizottság tagjaival, tehát az üzemeltetési, szervezési és gazdasági alapelveket. A munkamegosztás konkrét formáját: tehát a szakterületek egymástól történő elhatárolását vagy a szolgáltatások vertikumában jelentkező feladatok megosztását nem tartom alapvető kérdésnek. Ezek a helyi körülményekhez igazodva rugalmasan változhatnak. Nagy csalódás volt számomra, hogy a bizottság tagjai, az egyes intézmények képviselői mind a saját tevékenységük tükröződését keresték a javaslatban és előre tiltakoztak: sokallták vagy kevesellték a feladatokat, de az érdemi részhez jóformán senki sem szólt hozzá.

Nagy elégtétel számomra, hogy ennek ellenére tapasztalom az 1974-ben megfogalmazott trendek megvalósulását, ha nem is ugrásszerűen, nagy lépésekben, de az apró lépésekből mégis kikövetkeztethető irányban. Eszembe jut néha erről egy arab közmondás: a kutya ugat, a karaván halad.

HIVATKOZÁS

1. KOVÁTS Zoltán: A tudományos-műszaki tájékoztatás országos rendszere. Szervezési vázlat és az alrendszerek munkamegosztása. = Könyvtári Figyelő, 24. 1978. 1.sz. 19–31.p.
2. SZ. NAGY Lajos: Állandó csak a változás volt – avagy a szakterületi együttműködés néhány kérdése. = Könyvtári Figyelő, 28. 1982. 5.sz. 449–455.p.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BER	Bit error rate – bit-hibaarány
BSI	British Standards Institution – Brit Szabványügyi Hivatal
DCE	Data circuit terminating equipment – adatáramkör végződő berendezés
DTE	Data terminal equipment – adatvégberendezés
EBCDIC	Extended binary coded decimal interchange code
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
ESZR	Egységes Számítógéprendszer (a szocialista országok integrációjában)
HVG	Heti Világgazdaság
IBM	International Business Machines Corp. (USA)
ISBN	International Standard Book Number – Nemzetközi szabványos azonosító könyvszám
ISO	International Standards Organization (Genf) – Nemzetközi Szabványügyi Szervezet
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
KWOC	Keyword out of context – kulcsszavak szövegkörnyezeten kívül
MARC	Machine readable cataloging – Géppel olvasható katalogizálás – (a Library of Congress mágnesszalagos rendszere)
MIS	Management Information System
NCU	Network control unit
OCLC	Online Computer Library Center, Ohio
OMIKK	Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár
SDI	Selective dissemination of information – szelektív információterjesztés
SZMT	Szakszervezetek Megyei Tanácsa
UNISIST	Universal System for Information in Science and Technology
UAP	Universal availability of publications – egyetemes hozzáférhetőség
UBC	Universal bibliographic control – egyetemes bibliográfiai számbavétel
UIT	Union Internationale des Telecommunications (International Telecommunications Union)

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

SUMMARY
Thematic issue about interlibrary co-operation

FUTALA TIBOR – HORVÁTH TIBOR – PAPP ISTVÁN: **Co-operation or system organization?** – Co-operation is not the aim but the essential characteristic of the library and information system. This is the starting point of which the authors examine the state and the most important tasks of the three subsystems (management, central services, institutions and their connections), belonging to the mentioned system. The minimum tasks of the library system are described in accordance with the UBC and UAP programme but for the time being they cannot be provided for completely. If Hungarian librarianship will function as an actual system then the successful co-ordinating of the stock building can be expected, the shared processing realized, a co-ordinated collectivity of information services established and librarianship may be functionally connected with international information systems. [455–470.p.]

ZSIDAI JÓZSEF: **Basic principles and determining factors of interlibrary co-operation.** – The task of information service is twofold: the control and accessibility of information. Nowadays, it is obvious that in our age the universal programme held together with UNISIST, can be carried out only with a collaboration on a global scale and with a high-class co-operation. The greater part of present article discusses the basic principles, determining factors, regularities and conflict situations of interlibrary co-operation. [471–477.p.]

VAJDA ERIK: **Standardization – a prerequisite of co-operation. Co-operation – the basis of standardization.** – The co-operation and resource sharing of libraries and information centres is not a random action of volunteers any more but an increasingly essential condition of their existence, for they can survive only when forming part of coherent information systems. The main goal of standardization is to promote exchange of information by uniform methods, tools and products. From this point of view standards for document and information processing are of outstanding importance (however standards for the presentation of documents and for secondary information services are also essential). The present state of preparation and application of standards in Hungary. The effective application of standards requires improved co-operation and overall exchange of information. [478–483.p.]

HEGEDŰS PÉTER: **Some economic aspects of co-operation between libraries.** – Co-operation between librarires can be decisive in the successful solving of economic trou-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

bles, threatening libraries. Economic surroundings and the economic managing system influence considerably the conditions for co-operation, that means economic considerations also play an important role in the establishment of co-operation. At the same time, methodological problems for the analysis of economicalness, concerning libraries, are not yet solved. The analysis of experiences is important. On the basis of it the required library policy becomes established in which both the direct directives and the economic motives are included. The recognition that information has the characteristic of goods emphasizes the role of economic incitation and a more effective attitude of libraries. [484–488.p.]

MAZGON SÁNDOR: **Possibilities and restrictions of data transfer in Hungary.** – Data transfer in Hungary – the utilization and the postal service – is going on over 20 years. This study describes the present possibilities of postal services: networks used for data transfer; speeds, modemes, interfaces applicable for data transfer; Hungarian data networks offering new integrated services; accessibility of Hungarian data bases. [489 – 515.p.]

ARATÓ ANTAL: **The council public library as manager of regional co-operation in medium cities.** – The city public libraries should take greater part in the organization of co-operation between libraries functioning in cities. The most important fields and possibilities of this work are: instead of the formal co-operation the acquisition checked continuously and a disclosing information work are needed. In this way the city library could also transmit the services of other libraries to the whole population of the settlement, moreover it could also contribute to their better services which would serve the interest of the city provision. All these require city political decisions: the city library should be charged and authorized to represent among libraries and their maintainers the interests of a uniform city librarianship. [516–524.p.]

FOGARASSY MIKLÓS: **Aspects of the co-operation between public collections.** – Collections and objectives of libraries, museums and archives are connected in many fields. The demerger of institutions, earlier often unified, caused a number of difficulties. Out of the problems concerning co-ordination the author emphasizes the co-operation of local public collections. The most reasonable possibilities of co-operation are: collective acquisition policy in the collecting of local information; local historical, local knowledge documents; the documents processed in central location catalogues, stored in city museums, in libraries of archives and hardly accessible for the public; and publishing of printed catalogues. [525–528.p.]

STRAUB ELEK: **Co-operation in providing information supply for the society and the economic management.** – A number of information systems (basically two kinds of them: textual and factographic) support the society and the high-grade management; they serve the different organs, organizations and functions of management. To ensure adequate information supply we have to rely on the co-operation of information systems. The development of this is a long-range programme promising us one of the most effective results. [529–536.p.]

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

DÖRNYEI JÓZSEF: **Connection with the statistical information system.** – The author describes a characteristically factographic information system: the problems and information methods of the statistical system. Those, working in library information must be get acquainted with the information forms and means released by the Central Statistical Office. It is an interesting recognition that such a system has also a number of common „bibliographic" features. In connection with them it would be worthwhile to establish closer methodological co-operation. [537–546.p.]

KOVÁTS ZOLTÁN: **Looking backward upon the destiny of the national model based on co-operation.** – The author has prepared in 1974 the models of the National System of Scientific Information. This was the first systematic getting up of a national model based on co-operation in interest of the effective and economic provision for the information demands of the Hungarian technical development and research. The author draws attention to three factors which have presently an actual role, too: division of labour must be better co-ordinated; literary services could be offered upon repayment; for the organization of central services a support of aim from the central funds is necessary. It can be laid down that a great part of trends from the year 1974 is already on the way to realization. [547–550.p.]

ZUSAMMENFASSUNG
Thematisches Heft über die interbibliothekarische Zusammenarbeit

FUTALA TIBOR – HORVÁTH TIBOR – PAPP ISTVÁN: **Zusammenarbeit oder Systemorganisierung?** – Zusammenarbeit ist kein Ziel sondern eine wesentliche Charakteristik des Bibliotheks- und Informationssystems. Die Abhandlung untersucht, von diesem Standpunkt ausgehend, die Lage und die wichtigsten Aufgaben der drei Subsysteme (Lenkung; zentrale Dienstleistungen; Institutionen und ihre Verbindungen) des erwähnten Systems. Die minimalen Aufgaben des Bibliothekssystems werden im Einklang mit den UBC und UAP Programmen angegeben, doch kann sie diese vorläufig nicht restlost versehen. Falls das ungarische Bibliothekswesen als effektives System funktionieren wird, dann ist die erfolgreiche Koordinierung des Bestandsaufbaus zu erwarten, die geteilte Bearbeitung kann verwirklicht, die im Einklang gebrachte Gemeinschaft der Informationsdienste entwickelt werden und das Bibliothekswesen kann sich organisch an die internationalen Informationssysteme anknüpfen. [455–470.p.]

ZSIDAI JÓZSEF: **Grundsätze und Grundfaktoren der interbibliothekarischen Zusammenarbeit.** – Die Aufgabe des Informationsdienstes ist zweifach: die Aufnahme der Informationen und ihre Zugänglichkeit. Gegenwartig ist es klar sichtbar, dass in unserem Zeitalter das weltumfassende Programm der UNISIST nur mit Vereinigung im Weltausmass, mit hochgradiger Kooperation durchgeführt werden kann. Der grösste Teil des Artikels behandelt die Grundprinzipien, Grundfaktoren, Gesetzlichkeiten, Konfliktzustände der interbibliothekarischen Kooperation. [471–477.p.]

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

VAJDA ERIK: **Normung – Bedingung der Zusammenarbeit – Sinn der Normung.** – Die Zusammenarbeit der Bibliotheken und der Informationsdienste sollte endlich nicht als „gutmütige Initiative" sondern als „sine qua non" der Existenz dieser Institutionen, die nur als Elemente organisierter Informationssysteme funktionieren können, betrachtet werden. Die Hauptaufgabe der Normung besteht darin, dass sie den Informationsaustausch binnen und zwischen Systeme durch Einheit der Methoden, Mitteln und Produkte der Arbeit ermöglichen soll. Aus dieser Sicht haben die Normen der Bearbeitung (Aufbereitung der Dokumente bzw. Informationen) trotz der Bedeutung der Normen für die Gestaltung der Dokumente, sowie der sekundären Informationsmittel den Vorrang. Lage der Ausarbeitung und Anwendung der Normen in Ungarn. Die Anwendung der Normen kann nur auf Grunde der sich entwickelnden Zusammenarbeit, durch die allgemeine Entfaltung des Austausches aufbereiteter Informationen erzielt werden. [478–483.p.]

HEGEDŰS PÉTER: **Über einige volkswirtschaftliche Aspekte der Zusammenarbeit zwischen den Bibliotheken.** – In der erfolgreichen Lösung der wirtschaftlichen Sorgen, welche die Bibliotheken bedrohen, kann die Zusammenarbeit zwischen den Bibliotheken entscheidend sein. Die wirtschaftliche Umgebung und das Wirtschaftslenkungssystem beeinflusst in grossem Masse die Bedingungen der Zusammenarbeit, d. h. dass auch die wirtschaftlichen Überlegungen in der Entwicklung der Kooperation eine wichtige Rolle spielen. Gleichzeitig sind die sich auf die Bibliotheken beziehenden methodischen Probleme der ökonomischen Analysen noch ungelöst. Aufgrund dessen ist die Entwicklung einer entsprechenden Bibliothekspolitik, in welcher sowohl die unmittelbare Anordnungen als auch die wirtschaftliche Anregung inbegriffen sind, noch nicht gelöst. Die Anerkennung der Charakteristik der Informationen, bzgh Waren stellt die Rolle der wirtschaftlichen Anregung und ein aktiveres Verhalten der Bibliotheken in den Vordergrund. [484–488.p.]

MAZGON SÁNDOR: **Möglichkeiten und Grenzen der Datenübertragung in Ungarn.** – Die Datenübertragung in Ungarn – die Benützung und die Postdienstleistung – funktioniert seit mehr als 20 Jahre. Die Abhandlung beschreibt die gegenwärtigen Möglichkeiten der Postdienstleistungen: Netze verwendet für Datenübertragung; Geschwindigkeit, Modeme, Interface anwendbar bei der Datenübertragung; Kode für die Datenübertragung; einheimische Datennetze neue integrierte Dienste bietend; Zugänglichkeit der einheimischen Datenbanken. [489–515.p.]

ARATÓ ANTAL: **Die öffentlichen allgemeinbildenden Rätebibliotheken als Manager der regionalen Zusammenarbeit in Mittelstädten.** – Die öffentlichen allgemeinbildenden Stadtbibliotheken sollen einen grösseren Teil in der Organisierung der Zusammenarbeit von in der Stadt funktionierenden Bibliotheken auf sich nehmen. Die wichtigsten Gebiete und Möglichkeiten dieser Arbeit sind: statt der formellen Zusammenarbeit der fortlaufend in Einklang gebrachte Bestandsaufbau und die erschliessende Informationsarbeit. Somit könnte die Stadtbibliothek sämtliche Dienstleistungen der anderen Bibliotheken für die ganze Bewohnerschaft der Ansiedlung vermitteln, ja sogar dazu beitragen, dass diese eben-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

falls die Interessen der Stadtbewohner besser bedienen. Hierzu sind stadtpolitische Entscheidungen notwendig: die Stadtbibliothek muss beauftragt und bevollmächtigt werden, dass sie im Kreise der Bibliotheken und ihrer Erhalter, die Interessen des einheitlichen Bibliothekswesens vertreten sollen. [516–524.p.]

FOGARASSY MIKLÓS: **Standpunkte zur Kooperation auf dem Gebiete der öffentlichen Sammlungen.** – Die Sammlungen und Aufgaben der Bibliotheken, Museen und Archive haben viele Berührungsflächen. Die Trennung der früher oft einheitlichen Institutionen verursachte zahlreiche Schwierigkeiten. Aus dem Problemenkreis der Koordination hebt der Verfasser die Probleme der Zusammenarbeit auf dem Gebiete der örtlichen öffentlichen Sammlungen hervor. Die vernünftigsten Möglichkeiten der Zusammenarbeit sind: gemeinsame Anschaffungspolitik in der Sammlung örtlicher Informationen, ortskundiger, ortsgeschichtlicher Dokumente; Erschliessung jener Dokumente, in Standortkatalogen, die in den Bibliotheken der Stadtmuseen, Archiven aufbewahrt und der Öffentlichkeit schwer zugänglich sind, Veröffentlichung dieser Kataloge. [525–528.p.]

STRAUB ELEK: **Zusammenarbeit in der Versorgung der Gesellschaft und der wirtschaftlichen Lenkung mit Informationen.** – Die Gesellschaft und die höhere Führung der Wirtschaft wird von vielen Informationssystemen unterstützt (grundsätzlich zwei Typen derselben: textuelle und faktographische), sie bedienen gleichzeitig verschiedene Organe, Organisationen und Funktionen der Leitung. Um die Informationsversorgung entsprechend zu sichern, müssen wir uns auf die Zusammenarbeit der Informationssysteme stützen. Die Entwicklung derselben ist eine der langstreckigen Zielsetzungen, die den grössten Erfolg versprechen. [529–536.p.]

DÖRNYEI JÓZSEF: **Verbindung mit dem statistischen Informationssystem.** Der Verfasser beschreibt ein charakteristisch faktographisches Informationssystem: Probleme und Informationsmethoden des statistischen Systems. Die in der bibliothekarischen Information Tätigen müssen jene Informationsformen und Mittel kennen, welche seitens des Statistischen Zentralamtes erlassen werden. Es ist eine interessante Erkenntnis, dass ein solches System auch viele gemeinsame „bibliographische" Züge hat. Im Zusammenhange mit derselben wäre es wert die methodische Zusammenarbeit enger zu gestalten. [537–546.p.]

KOVÁTS ZOLTÁN: **Rückblick auf das Los des auf Zusammenarbeit basierenden Modells.** – Im Jahre 1974 hat der Verfasser das Modell eines Landessystems für die Wissenschaftliche Information ausgearbeitet. Dieses war die erste systematische Ausarbeitung eines auf Zusammenarbeit ruhenden Nationalmodells, im Interesse einer wirksamen und wirtschaftlichen Versorgung der Informationsansprüche für die einheimische technische Entwicklung und Forschung. Die Aufmerksamkeit wird auf die Rolle von drei auch gegenwärtig aktuellen Faktoren gelenkt: die Arbeitsteilung muss besser koordiniert werden; man kann für die fachliterarischen Dienstleistungen Gebühr verlangen; um die zentralen Dienstleistungen zu organisieren ist von dem Zentralfond eine Zielunterstützung nötig. Es kann

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

festgestellt werden, dass ein grosser Teil der Trends vom Jahre 1974 bereits auf dem Wege der Verwirklichung steht. [547–550.p.]

РЕЗЮМЕ

Тематический выпуск о межбиблиотечном сотрудничестве

ФУТАЛА ТИБОР – ХОРВАТ ТИБОР – ПАПП ИШТВАН: **Сотрудничество или организация системы?** – Сотрудничество является не целью, а сущностью библиотечной и информационной системы. С этой точки зрения в статье изучаются положение и важные задачи трех подсистем указанной системы (управление, центральные услуги, учреждения и их связь). Минимальные задачи библиотечной системы указываются в соответствии с программами UDC и UAP, но пока еще система не может удовлетворить их. Если венгерское библиотечное дело будет функционировать как действительная система, то можно ожидать успешное согласование в формировании фонда, может осуществиться сотрудничество в обработке, формироваться согласованный состав информационных услуг, и библиотечное дело может органически связываться с международными информационными системами. [455–470.стр.]

ЖИДАИ ЙОЖЕФ: **Принципы и основные факторы межбиблиотечного сотрудничества.** – Информационные услуги имеют двойную функцию: учет информации и обеспечение ее доступности. Теперь уже видно, что в наши дни мировую программу ЮНИСИСТ можно осуществлять только в мировом сотрудничестве и кооперации. Большая часть статьи занимается принципами, основными факторами, закономерностями и конфликтами межбиблиотечной кооперации. [471–477.стр.]

ВАЙДА ЭРИК: **Стандартизация – предпосылка сотрудничества, сотрудничество – смысл стандартизации.** – Сотрудничество библиотек и информационных органов надо бы рассматривать не как добровольное стремление, а как необходимую предпосылку существования этих учреждений, способных в наши дни и в будущем успешно функционировать только как элементы организованных информационных систем. Основным заданием стандартизации является создание возможности обмена информацией в рамках систем и между системами путем обеспечения единства методов, средств и результатов работы. С этой точки зрения – хотя стандарты, касающиеся формы представления первичных документов, а также библиотечных и информационных услуг, имеют также большое значение – приоритет принадлежит стандартам по обработке документов и информации. Положение разработки и внедрения стандартов в Венгрии. Усовершенствование применения стандартов достигается только путем развития и общего применения обмена обработанной информации. [478–483 . стр.]

ХЕГЕДЮШ ПЕТЕР: **О некоторых экономических аспектах межбиблиотечного сотрудничества.** – Межбиблиотечное сотрудничество может быть решительным в

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

успешном решении угрожающих экономических трудностей библиотек. Экономическое окружение и система управления хозяйствам в значительной мере влияет на условия сотрудничества, значит в формировании сотрудничества играют важную роль и точки зрения экономики. В то же время еще не решены методические проблемы анализа экономичности библиотек. Важно анализировать опыт, и на основе этого создать необходимую библиотечную политику, в которой получают место и непосредственные инструкции, и экономическое поощрение. Создание характера информации как товара в передний план ставит роль экономического поощрения и более активное действие библиотек. [484–488 .стр.]

МАЗГОН ШАНДОР: **Возможности и ограничения передачи данных в Венгрии.** – В нашей стране передача данных – употребление данных и почтовые услуги – действуют более 20 лет. В статье показываются сегодняшные возможности почтовых услуг путем представления сетей передачи информации; скоростей, модемов и интерфейсов, используемых при передачи; кодов при передачи; отечественных сетей данных с новыми интегрированными услугами; доступности отечественных баз данных. [489–515 .стр.]

АРАТО АНТАЛ: **Советская массовая библиотека как организатор территориального сотрудничества в средних городах.** – Городские массовые библиотеки должны большую роль играть в организации сотрудничества библиотек города. Важные области и возможности работы: вместо формального сотрудничества – постоянное согласование комплектования и обработки фондов и информации. Таким образом городская библиотека может посредничать услуги и остальных библиотек для всех жителей поселения, к тому же содействовать в том, чтобы и остальные библиотеки лучше удовлетворили интересы городского обслуживания. Для этого нужны политические решения: надо поручать городской библиотеке представительство интересов единого городского библиотечного дела в кругу библиотек и ведомственных органов. [516–524 .стр.]

ФОГАРАШИ МИКЛОШ: **Точки зрения к сотрудничеству разных общественных собраний.** – Фонды и задачи библиотек, музеев и архивов во многом сходны. Разделение раньше единых учреждений дало много трудностей. Из вопросов координации автор выделяет проблемы сотрудничества местных учреждений. Рациональные возможности сотрудничества – это совместная политика при комплектовании местных информаций и краеведческих документов, раскрытие трудно доступных документов библиотек городских музеев и архивов в сводных каталогах, указанием местонахождений, издание печатных каталогов. [525–528 .стр.]

ШТРАУБ ЭЛЕК: **Сотрудничество в информационном обслуживании управления обществом и хозяйством.** – Высшее управление обществом и хозяйством поддерживается многими информационными системами (в основном двумя типами систем: текстовыми и фактографическими), которые обслуживают разные органы,

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

организации и функции управления. В интересах удовлетворительного информационного обеспечения надо опираться на сотрудничество информационных систем. Развитие такого сотрудничества является перспективной обнадеживающей целью. [529–536.стр.]

ДЕРНЕИ ЙОЖЕФ: **Связь с системой статистической информации.** – Автор показывает проблемы и информационные методы статистической системы, которая является типичной фактографической информационной системой. Библиотекари, работающие в информационном обслуживании должны знать информационные средства и услуги, изданные Центральным статистическим управлением. Интересное познание, что такая система имеет и "библиографические" черты. В связи с этим стоит развивать методическое сотрудничество. [537–546.стр.]

КОВАЧ ЗОЛТАН: **Судьба отечественной модели, основанной на сотрудничестве.** – В 1974 г. автор разработал модель Государственной системы научной информации, которая является первой систематической разработкой отечественной модели, основанной на сотрудничестве, в интересах эффективного и экономического обеспечения информационных запросов отечественного технического развития и исследования. Он обращает внимание на актуальную роль трех факторов: надо лучше координировать разделение труда, за спецлитературные услуги можно просить оплату, для организации центральных услуг нужна поддержка из центральных баз. Можно установить, что большинство планов 1974 г. уже осуществляется. [547–550.стр.]

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban

Ára: 24,— Ft

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2016-ban